

КОМУНИСТИ ВОЈВОДИНЕ У ИЗБОРИМА ЗА КОНСТИТУАНТУ 1920.

О политичкој активности Комунистичке партије Југославије на подручју Војводине уочи парламентарних избора 1920. и њеном учешћу и постигнутим успесима на изборима до сада у нашој историографији није писано. Међутим, ово је у историји КПЈ, у легалном периоду њеног деловања, једно од њених врло значајних поглавља. У овом раду реч је управо о активности КПЈ у Војводини с јесени 1920. и њеном учешћу у изборима за највише представничко тело.

За рад на овој теми користио сам се архивском грађом и збиркама појединих института, у првом реду Института за изучавање радничког покрета у Београду. Добро су ми послужили фондови појединих магистрата и трговишта, грађа окружних судова (судбених столова) као и грађа Апелационог и Касационог суда у Новом Саду. Делимично ми је за обраду теме користио и понски докуменат из врло мало очуваних фондова жупанија, Министарства просвете као и фондова земаљске владе у Загребу. Највећи део коришћене грађе издвојен је систематским прегледом фондова архива и налази се данас на микрофилму, у фотокопији или у препису у Историјском архиву Покрајинског комитета СКС за Војводину. За обраду теме послужио сам се бројним вестима и написима радничке и грађанске штампе. За разјашњење неких питања и потпунију реконструкцију збивања у датом времену добро су ми дошли и изјаве и мемоари појединих активиста радничког покрета Војводине.

Нисам занемарио ни податке које садрже стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, као ни податке других оновремених публикација. Консултовање литературе било је минимално и оно се односи претежно само на општа питања и општејугословенске релације.

У овом раду пишем искључиво о учешћу револуционарних снага на челу са КПЈ у изборној борби за Конституанту 1920. године. Тема чини за себе једну мању историјску целину, а саставни је део будуће комплексне монографије о револуционарном радничком покрету у Војводини у периоду од 1919. до 1921. године. Стога сви други моменти и проблеми од ширег интереса за сагледавање друштвено-економских и политичких прилика у Војводини, односно у Краљевини СХС, као и у самој Комунистичкој партији и радничком покрету у поменутом периоду овом приликом остају ван домена нашег интересовања.

Увод

По одредбама Крфске декларације 1917, Женевског споразума 1918. као и споразума о уједињењу¹, друштвено-политичко уређење јединствене државе југословенских народа требало је да буде засновано на парламентарним и демократским принципима. Један од предуслова овоме био је у доношењу Устава и устројству таквог друштвеног, политичког и правног система. Међутим, две године се задржао својеврсни државно-правни провизоријум пошто су носиоци политичке власти у земљи упорно одлагали расписивање парламентарних избора, тражећи времена за своје учвршћење и политичко консолидовање.

Уместо избора за Уставотворну скупштину, већ почетком 1919. године, без демократских избора, пришло се одозго одређивању броја представника појединих партија за Привремено народно представништво (ПНП). Тако настало самозвано представничко тело фигурирало је све до новембра 1920. Због карактера овог Представништва, његове улоге и значаја, револуционарне снаге радничког покрета па и неке друге политичке групације или партије, биле су од првог дана његови одлучни противници. Њихови захтеви сводили су се на то да се ПНП, то недемократски засновано представничко тело одмах распусти, и на место њега путем парламентарних избора изабере Уставотворна скупштина и донесе Устав.

Свесна непогодности констелације друштвених и политичких снага, дубоких унутрашњих супротности и критичног друштвено-политичког положаја најширих слојева, а плашећи се учесталих аграрних покрета и стихијних побуна сељака, као и бројних револуционарних иступа и акција градског пролетаријата, у условима акутног материјалног положаја знатног дела становништва и несређених економских односа у земљи, буржоазија је избегавала и упорно одлагала дан за расписивање парламентарних избора.

Водећа српска буржоазија, са изразитим тежњама великосрпских интереса, политички организована и добрим делом инструирана од радикала и њиховог вође Николе Пашића, настојала је да половичним и контрареволуционарним мерама аграрне реформе збуну и разбије покрет аграрне сиротиње. Међутим, када буржоазији ово није потпуно пошло за руком 1919, тај исти аграрни покрет био је изложен њеном жестоком терору. Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) (СРПЈк) није у прво време довољно обрађала пажње покрету сеоске сиротиње те га, сем спорадичних случајева, у то време није организационо ни обухватила, па ни предводила у тим акцијама.

Радништво градова Војводине као и целе државе у то време, у условима споре обнове привредног живота после рата, било је својим знатним делом незапослено и живело у условима акутне беде. Услед поскупљења свих артикала, неких чак и за неколико пута у односу на 1914. годину, и запослени део радништва, па и нижих службеника налазио се у тешким материјалним приликама. Стога је индустријско-занатско радништво у периоду од 1919. до 1920, предвођено организацијом СРПЈ(к) као и класним струковним савезима, односно синдикалним подружницама, водило ширум земље, па и у Војводини, велики број тарифних покрета и штрајкова. Међутим, извесне корекције услова рада и надница биле су убрзо безначајне

¹ Крфска декларација је била кратког века. Њој је убрзо одрицан државно-правни, а истицан политичко-манифестациони карактер и значај. Женевски споразум, постигнут између представника српске владе Николе Пашића, с једне, и представника Југословенског одбора и Народног већа СХС, с друге стране, предвиђао је својеврсну конфедерацију држава која би била до доношења заједничког устава. Одредбе овог споразума такође нису биле реализоване.

јер су цене роби много брже скакале. Раднички покрет Војводине као и Југославије у то време није био довољно јединствен и идејно хомоген. Управо 1919. и 1920. година максимално су искоришћене за организационо сређивање и јачање организације СРПЈ(к). У том периоду под руководством СРПЈ(к), како у земаљским тако и у војвођанским оквирима, развијао се и оформио јединствен класно-борбени раднички покрет предвођен 1920. Комунистичком партијом.

У Војводини је у том периоду револуционарни раднички покрет, и поред жестоког терора, осипања колебљивог али и прилива новог чланства, ишао узлазном линијом. Томе је свакако допринела особеност и хомогеност покрета на овом подручју. Овде после цепања левице од десничара и осамостаљења ових других, сем спорадичних примера или неких синдикалних подружница, није ни било изразитије и јаче центрумашке оријентације.² То је много убрзало рад и донело успеха КПЈ на овом подручју. Међутим, своју регионалну националну особеност, шаролик национални састав, обесправљеност и угњетеност Мађара, Немаца и других националних мањина које су чиниле више од половину свег становништва Војводине ни СРПЈ(к) а ни касније током 1920. КПЈ нису умеле довољно да повежу са револуционарном борбом градског и сеоског пролетаријата. Због тога су на овом подручју, и поред изразитих успеха, изостали још већи и значајнији општеполитички успеси. Али и поред тога КПЈ је својом снагом и утицајем у том периоду постала политички фактор првога реда.

У истом периоду буржоазија је услед поменутих констелације друштвено-економских прилика и односа током 1920. пришла најпре sukcesивном спровођењу општинских избора. Ови су имали да послуже као својеврсни идејно-политички барометар, јер би се у њима најбоље манифестовао однос политичких снага и расположење народа. Победом на општинским изборима и учвршћењем своје власти буржоазија је, без обзира на политичку нијансираност и подвојеност радикала, демократа и њима сличних могла спокојније и са мање ризика да приступи припремању за парламентарне изборе и учешћу на њима. Тако су у неким југословенским земљама марта, односно августа 1920. одржани општински избори. Војвођанске области су после отцепљења од Угарске и прикључења јединственој новоформираној држави имале специфичан положај, те се у њима општински избори нису ни одржали, изузев подручја Срема, које је у овом периоду, а сходно својој историјској повезаности са Хрватском и Славонијом, било друкчије третирано.

После расписивања општинских избора Извршни одбор Централног партијског већа је саобразио „Подлози уједињења“ позвао партијске организације да се путем референдума изјасне о учествовању или неучествовању на наступајућим изборима.³ У овој дискусији прео-

² Слобода (социјалдемократски дневник, Београд—Нови Сад) у броју од 5. X 1920 (2) пише да су представници Војводине били поред центрумаша из Босне и Хрватске на конференцији и у Београду и да су учествовали у доношењу познатог Манифеста опозиције.

³ У VI одељку „Подлоге уједињења“, усвојене на Првом, оснивачком конгресу СРПЈ(к), 1919. о питању учешћа или неучешћа у представничким телима је истакнуто: „У циљу да се изборне борбе и рад у представничким телима искористе за социјалистичко васпитање радних маса, развијајући свој програм пред њима, затим за разоткривање класних намера буржоазије, за јачење класне свести и заоштравање класних супротности, СРПЈ(к) узимаће према приликама, учешћа у представничким телима, о чему ће оллучити Конгрес или референдум.“ (*Историјски архив Комунистичке партије Југославије II*, Београд 1950, 13). О учешћу на општинским изборима 1920. расправљано је од 5. до 7. децембра 1919. на пленарној седници ЦПВ СРПЈ(к) и саобразно „Подлози уједињења“ решено да се о питању учешћа или неучешћа на изборима одлучи референдумом (*Радничке новине*, орган Социјалистичке радничке партије Југославије комуниста, Београд, — у даљем тексту: РН — 11. XII 1919, 4) Резултати референдума били су да СРПЈ(к) узме учешћа на општинским изборима. РН 4. I 1920, 1—2.)

владало је мишљење да СРПЈ(к) треба да користи све могуће форме у циљу развијања класне свести и популарисања максималног програма, односно да узме учешћа у изборима за представничка тела.

У том циљу Централни извршни одбор СРПЈ(к) формулисао је ставове Партије и издао „Руководна начела“ на општинским изборима.⁴ Начела су била објављена као посебна књижица, а донела су их и гласила СРПЈ(к). То је учинила и *Радничка стража*, гласило СРПЈ(к), издавано у Вуковару и растурено и читано у целом Срему.⁵ Покрајински извршни одбор СРПЈ(к) за Војводину због посебног етничког састава становништва превео је и умножио „Руководна начела“ и на мађарски језик.⁶ Ово је учињено тим пре што су на овим изборима имали активно право гласа не само Срби и Хрвати већ и Мађари, Немци и други⁷, па и жене које су биле у приватној и јавној служби, водиле самостално домаћинство, односно биле самостални послодавци у занату и трговини. Тако је ова политичка неједнакост, тј. недавање права гласа свим другим женама, самим тим и радницама, била обична политичка обмана и превара.⁸

„Руководним начелима“ дата је идејно-политичка оријентација чланству и симпатизерима СРПЈ(к). У њима је поред детаљних упутстава за непосредну организацију избора посебно образложена општинска политика СРПЈ(к). Одређујући значај општинских избора и указујући на револуционарне циљеве и максимални програм Партије, СРПЈ(к) је истицала да се од општинских избора, и поред могућих успеха, не може очекивати коренита измена датог друштвеног бића, пошто је такав револуционарни подухват могућ само обарањем буржоазије и преузимањем од пролетаријата целокупне политичке власти. Тек тада би се месне комуне, те основне ћелије друштва, могле преобразити у своје револуционарне органе. Организације СРПЈ(к) које би освојиле општинске управе имале су се у свом раду руководити формулисаним принципима и водити непомирљиву класну борбу. Дајући непосредна руководна упутства за наступајуће изборе Централни извршни одбор је пружио чланству и симпатизерима СРПЈ(к) поуздан организационо-политички и идејни компас.

У време одржавања општинских избора у Срему, марта 1920. године, СРПЈ(к) је на овом подручју имала своје организације у десетак места. Политичке организације су, међутим, могле истицати своје кандидате само у оним местима у којима су имале своје орга-

⁴ Историјски архив Покрајинског комитета Савеза комуниста Србије за Војводину (у даљем тексту: ИАПКВ) бр. 17879; Архив Института за изучавање радничког покрета Београд (у даљем тексту: АРПЈ) фонд ЦККПЈ 1920, 1; РН 4. I 1920, 1—2; *Nova istina* (гласило СРПЈ(к) за Хрватску и Славонију, Загреб) 18. XII 1919, 6 и 17. I 1920, 1—2.

⁵ *Radnička straža* (гласило СРПЈ(к), Вуковар), 11. I 1920, 1, 3.

⁶ *Раднички лист* (орган СРПЈ(к), Нови Сад) 11. III 1920, 3. — У својој дискусији на Војвођанском конгресу СРПЈ(к) и синдиката одржаном 7 и 8. јануара 1920. делегат из Вел. Бечкерека Михајло Костић је предложио да се „Руководна начела“ одштапају на мађарском и немачком језику (*Közakarat* 20. I 1920, 2). Склони смо да претпоставимо да су „Руководна начела“ била преведена не само на мађарски, већ и на немачки језик.

⁷ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, пов. бр. 4/1920; *Србија* (лист радикалне странке, Срем. Митровица) 28. III 1920., 2. — У Руми је примера ради од укупног броја бирача 2.521 било: Немаца 1.421, Мађара 33. Срба, Хрвата и Словенаца 1.006 и осталих 61.

⁸ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, пов. бр. 19/1920; *Nova istina* 22. I 1920, 1; Мирослав Николић, *Комунистичка партија Југославије на општинским изборима у Србији августа 1920, Историјски гласник* бр. 1/1964, 111.

низације.⁹ Ово је условило да ти избори не буду пуни израз политичког расположења народа и односа друштвених снага.

Желећи да онемогуће успешнију политичку активност опозиционих партија, а нарочито СРПЈ(к), власти су забрањивале прогласе РСПЈ(к) и налазиле мотиве да хапсе њене активисте, забрањују или растурају њене зборове, као што је то био случај у Петроварадину и Новим Бановцима.¹⁰ Но и поред тих околности СРПЈ(к) је одржала већи број предизборних зборова у Срему и забележила видне успехе. од којих су најзначајнији они у Земуну, Шиду, Руми, Мартинцима, Белецишу и Вуковару. У Шиду су комунисти на изборима 23. марта 1920. добили 374 гласа и осам мандата, док су радикали добили 208 гласова и пет мандата, а социјалдемократи 221 глас и пет мандата.¹¹ У Земуну је 23. марта од укупно 30 бираних у Градско заступство изабрано 11 комуниста.¹² Међутим, како су изабрани комунисти из посебних разлога одбили да учествују у раду овог представништва, то су 1. јула избори поновљени. При поновним изборима, у знак бојкота истих, СРПЈ(к) није истицала своје кандидате.¹³ У Руми је на општинским изборима 2. јула од укупно 1.395 гласалих КПЈ добила 422 гласа, те је изабрано седам комуниста у Заступство трговишта Руме.¹⁴ Изразит успех постигла је СРПЈ(к) у центру сремске жупаније, у Вуковару. Овде су на општинским изборима марта 1920. комунисти добили 1.065 гласова односно 12 од укупно 24 представника. Оспоравањем ових и одржавањем нових избора јула 1920. комунисти су добили 13 представника, тј. једног више него на првим изборима. Међутим, и ови су избори били поништени, да би трећи — избори за општинско представништво — били расписани тек после Обзнане, у другим условима, 1921. године, када је буржоазија успела коначно да оствари свој циљ.¹⁵ Већину су комунисти добили у Мартинцима,

⁹ РН 29. X 1919; 21. I 1920, 3; 26. II, 22. III, 25. III, 29. III 1920, 22. IV и 23. IV 1920, 2.

Јулијана Врџинас, *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa*, Beograd 1956, 84; Државни архив СР Хрватске, Председништво земаљске владе 6-14/14197/1919. — Предизборна активност почела је у Срему већ крајем 1919. када су одржани зборови у Шиду, Земуну и Руми. РН 10. XII 1919, 4; 1. I 1920, 3; *Nova istina* 4. XII 1919, 3. — Почетком 1920. активност комуниста била је далеко живља. Од јануара до краја марта 1920. одржани су зборови СРПЈ у Земуну, Белегишу, Шиду, Вуковару, Моровињу. РН 28. I 1920, 3; 26. II 1920, 3; 18. III 1920, 3; 19. III 1920, 3.) — У неким местима, као у Врднику, и поред постојања партијске организације СРПЈ(к) није могла истаћи своју листу. (*Sloboda*, Загреб, 26. IV 1920, 3.) — У броју од 27. марта и 24. априла 1920. *Sloboda* (Загреб) пише да СРПЈ(к) није могла истаћи своју листу ни у Петроварадину, тј. да су у месту добили 6 мандата социјалдемократи а не комунисти. Тиме се, у ствари, побија писање *Nove Istine* (од 2. IV 1920, 1) а које је донела вест да су у Петроварадину комунисти добили 6 мандата. Слично је питање и добијених мандата у општинској управи у Чортановцима.

¹⁰ ИАПКВ, градско поглаварство Петроварадин бр. 20432, К—52—55. 70/1920 и бр. 18315; РН 4. III 1920, 2 и 22. IV 1920, 2.

¹¹ *Раднички лист* 1. IV 1920, 2; *Радничка стража* 24. III 1920, 3; РН 25. и 26. III 1920, 4; *Sloboda* (3.) 27. III 1920, 2; *Nova istina* 2. и 7. IV 1920; *Glas slobode*, Сарајево, 27. III 1920, 2.

¹² ИАПКВ, бр. 18319, 9. — Том приликом изабрани су Карло Драјер (Karl Dreier), Александар Метлер (Alexagder Mettler), Карло Богнар (Karl Bognar), Милан Чабрија, Јакоб Вебер (Jakob Weber), Франја Здунић, Франја Брашу, Леополд Гадс, Стева Трифуновић и још двојица чија имена у извору нису читко нотирана (*Nova istina*, Загреб 21. III 1920, 1; *Glas slobode* 27. III 1920).

¹³ *Србија* 21. VII 1920, 1.

¹⁴ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, пов. бр. 19 и 43/1920 и бр. 6028/1921. — Приликом ових избора у Руми је гласало и 126 жена (*Раднички лист* 11. VII 1920, 4; *Србија* 4. и 11. VII 1920).

¹⁵ *Раднички лист* 28. III 1920, 2; *Радничка стража* 20. III 1920, 1—3; *Nova istina* 18. и 21. III 1920, 1; *Novi Svijet* (орган КПЈ, Загреб) 31. VII 1920, 3; *Glas slobode* 27. III 1920, 2; Josip Cazi, *Vukovar u klasnoj borbi*, Загреб 1955, 123—132.

где су и поставили своју општинску управу. У Белегишу су комунисти на изборима 23. марта добили 195 гласова, а радикали само 159. Тако су практично целу управу општине комунисти узели у своје руке. Међутим, у свом раду њих је најпре ометала буржоазија, затим су им и мандати поништени. При поновним изборима 5. јуна 1920, махинацијама власти комунисти нису добили ни један мандат.¹⁶

Чињеница је да комунисти, и поред победа у неколико места Срема, нису, сем за извесно време у Мартинцима, ни узимали управу у своје руке, али су у неколико места учествовали бар за извесно време у раду општинских представништава. Међутим, њихови мандати су оспоравани и поништавани, избори поново одржавани и општине прелазиле на крају у руке буржоазије. Ово за себе говори да СРПЈ(к), и поред датих „Руководних начела“ и потребних организационих припрема, није била увек довољно спремна, доследна и одлучна.¹⁷ Она није знала да користи извојевану победу, те се готово без већег отпора мирила са поништавањем једних и прихватања поновне изборе, на којима је као по правилу, изузев Вуковара, имала увек мање успеха него на претходним изборима, или пак на поновљеним изборима није ни истицала поново своје кандидате.¹⁸

Најзначајније успехе постигла је КПЈ на општинским изборима августа 1920. у Србији и Македонији. Њени успеси, посебно победа комуниста у Београду и освајање општинске управе, задивили су и осмелили пролетаријат свих крајева земље. Тим поводом *Раднички лист* је донео више вести и написа, а поједине партијске организације упућивале су своје честитке и другарске поздраве руководству Партије и појединим организацијама. Тако је сомборска партијска организација поводом победе комуниста на изборима у Београду упутила организацији КПЈ у Београду поздравни телеграм:

„Након дугог времена проговорио је српски пролетаријат и показао да је свестан свога позива и уверио буржоазију да је последњи час у њеном апсолутизму. Нека овај успех србијанских другова послужи за пример целом југословенском пролетаријату. Другови из Сомбора шаљу Вам своје добре жеље и искрен поздрав.“¹⁹

С тим у вези у резолуцији донесеној на великом збору КПЈ 29. августа 1920. у Сомбору истиче се: „Збор одушевљено поздравља црвени пролетерски Београд и комунистичку Србију, уверен у коначну победу нашега идеала.“²⁰

Успех и стечена искуства на општинским изборима КПЈ је користила, иако не довољно, у припремама за парламентарне изборе. Кроз политичку активност Партија је мимо свих сметњи од стране органа власти настојала да створи погодно политичко јавно мњење и расположење у широким слојевима како градског тако и сеоског пролетаријата и аграрне сиротиње.

¹⁶ РН 25. и 29. III 1920, 4 односно 3; *Nova istina* 2. IV 1920, 1; *Србија* 18. VI 1920, 1; ИА ПК СКС бр. 18.516, изјава Аћима Груловића; *Nova istina* је у броју од 7. IV 1920. донела вест да је у већини општина у срезу Стара Пазова изабрано највише комуниста. Сем поменутих места, СРПЈ(к) је у Срему имала крупне успехе и у неколико других места сремске жупаније, али ова места нису у територијалним оквирима Војводине, те их нисмо ни помињали. (Види нпр. *Josip Cazi*, н.д., 123—132; *Radnička straža* 27. III 1920.) У раду ипак помињемо Вуковар и Земун, иако данас нису у оквирима Војводине зато што су то били центри, први, сремске жупаније, а други, својеврсни центар радничког покрета источног Срема.

¹⁷ РН 2. I 1920, 1.

¹⁸ *Josip Cazi*, н.д. 123—132.

¹⁹ Миленко Бељански, Грађа за хронику Сомбора (рукопис), 147.

²⁰ *Раднички лист* 5. X 1920, 2.

У ситуацији даљих идеолошких струјања и организационог сређивања револуционарне снаге радничког покрета морале су подносити тешке ударце како класног непријатеља, буржоазије, тако и последице разорне делатности социјал-патриота. Новембра 1919. у Војводини је уведен и преки суд, а марта 1920. његова надлежност је још више проширена, тако да је у Војводини заведен још тежи терор. Активисти КПЈ били су прогањани и хапшени, зборови КПЈ забрањивани, раднички домови затварани, а гласила КПЈ цензурисана и плењена.

Партија је, међутим, и поред извесног осипања чланства јачала своје редове, сређивала их организационо и идејно-политички изграђивала. Крајем 1919. у Војводини (без Срема) регистровано је 20 партијских организација са 13.261 чланом, а у седам савеза синдикалних организација било је 15.027 чланова.²¹

Непотпуни извештај Извршног одбора СРПЈ(к) за Војводину, поднесен на Вуковарском конгресу јуна 1920. године, регистровао је у СРПЈ(к) у Војводини (без Срема) 8.921 члана. Овде треба додати напомену да у време састављања поменутог извештаја нису били познати подаци о чланству у неколико места Војводине, а неке организације из тактичких разлога, тј. да би избегле или умањиле терор буржоазије, намерно су умањивале за јавност број свога чланства (Кикинда, Велики Бечкерек, Суботица).²²

У извештају Извршног одбора СРПЈ(к) за Војводину, поднесеном на Вуковарском конгресу, истиче се да је у Војводини (без Срема) било преко 25.000 организованих радника, упркос свеколиком терору. Поред бројних организација КПЈ, у неколико места, као у Новом Саду, Великом Бечкереку (Зрењанину), Вуковару и др., било је и организација жена-комуниста. У Суботици, Печују, Великом Бечкереку (Зрењанину), Великој Кикинди, Вуковару, Сремској Митровици, Земуну и неким другим местима било је организација или упоришта организација СКОЈ-а.²³

Из ових података може се видети да је, и поред процеса одвајања синдикалних организација и њиховог потпуног разграничења од партијског чланства, број чланова Партије с пролећа 1920. године био привидно мањи за преко 4.300, а синдиката за преко 3.000 чланова. Ово смањење, међутим, није реално, јер су подаци за 1919/20. годину били исказивани и нешто увећани, док су у време одржавања Вуковарског конгреса, како смо напред истакли, из одређених разлога исказивани умањени. Међутим, с јесени, у времену широке предизборне политичке и пропагандне активности КПЈ је у Војводини знатно ојачала. У петнаестак места регистровано је формирање нових партијских организација и повереништава, затим организација жена-комуниста и организација СКОЈ-а. Највише нових организација у поменутом периоду настало је у Банату. Постојеће организације су у том периоду, у више места Војводине, удвостручиле своје чланство. Илустрације ради навешћу као пример Велики Бечкерек, где је с пролећа 1920. регистрован 441 члан, а у октобру исте године у редовима КПЈ било је 800 чланова, у организацији жена-комуниста 318, а септембра 1920. у формираној организацији СКОЈ-а 124 члана.²⁴

²¹ РН 21. I 1920.

²² Раднички лист 20. VI и 4. VII 1920; ИАПКВ, бр. 18878, изјава Никола Ковачевића.

²³ ИАПКВ, бр. 18361 и 18314; Раднички лист 20. VI 1920, 1 и 24. X 1920, 3; РН 19. VI 1920, 3, и 1. X 1920, 3; Црвена застава (гласило СКОЈ-а, Београд) 1. VII 1920, 164.

²⁴ ИАПКВ, бр. 16775 и 16776; Раднички лист 24. X 1920, 3; Црвена застава (15. XII 1920) наводи податак да је у организацији СКОЈ-а у В. Бечкереку било преко 130 чланова; Једнакост (лист Секције жена-комуниста, 1. XII 1920) говори да је у истом месту било око 400 жена комуниста.

I. Опште предизборне припреме

После одбијања регента Александра да потпише Указ о распуштању Привременог народног представништва и расписивању избора за април, односно за 24. мај 1920. године, тек септембра 1920. био је донесен Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и избори одређени за 28. новембар 1920.²⁵

О питању учешћа Комунистичке партије у изборној борби и представничким телима јасно је речено у њеном Програму, усвојеном на Конгресу у Вуковару, у коме се између осталог истиче:

„Борбу за освајање политичке власти пролетаријат води свима политичким и привредним средствима која му стоје на располагању, па и искоришћавањем представничких тела у буржоаској држави за пропаганду партијског програма, раскривање класних супротности, револуционарно васпитање пролетаријата и развијање револуционарних енергија, одржавајући трајну везу између рада Партије у парламенту и покрета маса изван њега. Партијски конгрес или референдум чланова Партије одлучује кад и у којим изборима Партија не треба да узима учешћа.“²⁶

Усвојеним Програмом КПЈ је у начелу решила да у датој фази класних борби узме учешћа у изборној борби и парламенту као и самоуправним телима, а само при промењеним приликама о евентуалном не учешћу на изборима одлучивао би конгрес или референдум. Тако је Партија јасно формулисала задатке комуниста истичући да ће се у борби за остварење свог Програма служити свим револуционарним средствима и да ће користити предизборну борбу и парламент за своју револуционарну пропаганду.²⁷

Решена да учествује на изборима Партија је већ и припреме Закона о избору народних посланика за Уставотворну скупштину пратила са посебним интересовањем. У време док је у ПНП дискутовано о Пројекту изборног закона, *Радничке новине*, гласило СРПЈ(к) донеле су средином јуна 1920. у два наставка у уводнику свој критички осврт на овај Пројекат. То је учињено и посебно, у прогласу пролетаријату Југославије издатом непосредно после Вуковарског конгреса, 25. јуна 1920. У поменутом осврту истиче се поред осталог да комунисти не могу бити равнодушни ни према буржоаској демократији у оквиру капиталистичког друштва. „Ми нисмо нојевии који поред стварним чињеницама турају главу у песак. Ми буржоаску демократију која постоји не одбацујемо докле постоје капитализам; штавише, ми је искоришћујемо у својој борби ради победе пролетерске демократије, пролетерске диктатуре.“²⁸ Због тога комунисти не могу бити равнодушни ни према једном питању примене принципа демократије, макар она била и буржоаска. Износећи свој критички став, још од првих дана, према реакционарном антинародном и недемократски заснованом Привременом народном представништву и излажући свој став према датом Пројекту закона, подвлачи се да комунисти не признају овај реакционаран и противнародни Пројекат. Дају се такође критички осврти и конкретне примедбе: на предвиђени број посланика, право гласа (које је предвиђено само за мушкарце преко 21 године), величину изборног округа и друго.²⁹ Партија је жигосала и одредбу овог Пројекта о квалификованим посла-

²⁵ Збирка закона св. 32. *Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1920; *Службене новине* 7. IX 1920.

²⁶ *Историјски архив КПЈ II*, Београд 1950, 37.

²⁷ Исто, 41.

²⁸ *РН* 17. VI 1920, 1.

²⁹ Исто и 18. VI 1920, 1.

ницима, јер се та категорија „коси са принципом демократије“. „Интелигенцију треба народ из своје средине и по својој вољи да пошаље у парламент; никако се она не сме да натура народу као што се то чини одредбама о квалификованим посланицима.“³⁰

У поменутом прогласу од 25. јуна 1920. КПЈ осуђује овај Пројекат и истиче:

„Под окриљем једне мрачне милитаристичко-дворске клике, све буржоаске партије покушавају да народу онемогуће да свом правом расположењу да изрази у слободним изборима. Бојећи се резултата избора борбе за уставотворну скупштину буржоаске партије су у пројекту изборног закона зато и дале право владаоцу да може уставотворну скупштину, ако му се она по своме саставу не допадне, и не сазвати. Ето колико је југословенској буржоазiji стало до воље народа! Ето како буржоазija схвата суверенитет народа!“³¹

Пројекат закона о избору народних посланика за Уставотворну скупштину није претрпео осетније корекције. Привремено народно представништво и регент Александар донели су 3. а објавили 7. септембра усвојени изборни Закон. Основне његове одредбе предвиђале су непосредне изборе, тајно гласање и начело сразмерног представништва. Овим Законом није дато опште право гласа, јер га нису имале жене и војна лица. По овом Закону, на сваких 30.000 становника бирао се један посланик, с тим да остатак становника преко 17.000 даје право за избор још једног посланика.³² Изборни окрузи били су у земљи разноврсни. Негде су били истоветни са административним окрузима, док су у Банату и Бачкој били готово истоветни са судским окрузима. У Банату су били, сходно реченом, ови изборни окрузи: 1) област Судбеног стола Велика Кикинда — Велики Бечкерек (Зрењанин), и 2) област Судбеног стола Панчево — Бела Црвка. У Бачкој је област Судбеног стола Суботица чинила један, област округа Нови Сад други, а област Судбеног стола Сомбор са Барањом трећи изборни округ. Цела сремска жупанија чинила је посебан изборни округ. Надлежност за потврду кандидатских листа из сремске жупаније дата је Судбеном столу у Сремској Митровици.³³

Из наведеног се може закључити да су изборни окрузи били неједнаке величине. Отуда ни број посланика који се бирао у појединим окрузима није био исти. У земаљским размерама имали смо случајева да се у појединим окрузима бирало само три, а у неким чак и 21 посланик. Број посланика у појединим окрузима за целу земљу одређивао је Државни одбор, а на основу званичне статистике. Укупан број бираних посланика био је 418.³⁴

Право бирања, по овом Закону, имали су у начелу само мушкарци, држављани Краљевине СХС са навршеном 21 годином. Овде треба додати напомену да се „држављанима у смислу овог Закона сматрају сви они по племену и језику Словени који су се до почетка састављања бирачких спискова у којој општини Краљевине Срба,

³⁰ РН 18. VI 1920, 1.

³¹ АРПЈ, 8317/V 1—1/1920 (оригинал); ИАПКВ, бр. 12172 (препис) (прилог броју 1 *Novog svijeta*).

³² Службене новине 7. IX 1920. Закон о избору народних посланика, члан 5.

³³ Стенографске белешке Привременог народног представништва, Загреб 1921, 560 (97 редовни састанак, 11. VI 1920).

³⁴ Службене новине, 7. IX 1920, Закон о избору народних посланика члан 5, 6, 7.

Хрвата и Словенаца стално настанили“.³⁵ Нису пак имали изборног права у смислу овог Закона поред војних и неких других лица ни жене као ни сви они становници Краљевине СХС који су по мировним уговорима са Немачком, Аустријом и Мађарском имали правно опције за своје националне државе.³⁶ Овим су практично сви Немци и Мађари у Војводини били лишени бирачког права.³⁷ По попису становништва од 31. јануара 1921. у Банату, Бачкој и Барањи, било је Мађара 376.107, а Немаца 316.579,³⁸ или 51% свег становништва поменутих области. Ако је и једна партија овим била ослабљена и њени успеси на изборима умањени, то је у првом реду била КПЈ, јер је она била готово једина партија која је имала чланове и симпатијере међу овим националностима.³⁹

За народног посланика по овом Закону могао је бити биран само држављанин Краљевине СХС који је имао 25 година и знао да чита и пише. Официри и полицијски чиновници нису имали пасивно изборно право. Поред кандидата са „општим условима“ на свакој кандидатској листи изборног округа морао је бити најмање један кандидат са факултетском или вишом спремом. То су били тзв. квалификовани посланици.⁴⁰ Ову одредбу још у Пројекту закона комунисти су оштро критиковали указујући на њену недемократичност и реакционарност.

У изборним окрузима који су бирали више од четири посланика „са општим условима“ одређено је да се има истицати онолико тзв. квалификованих кандидата колико се број 4 садржавао у укупном броју посланика датог изборног округа.⁴¹

Избори су имали бити тајни и непосредни, а засновани на начелима сразмерног представништва. За оне изборне округе где се бирало више од једног квалификованог посланика одређено је да се израчунавају два количника, један за посланике биране по „општим условима“ и други за тзв. квалификоване посланике. У изборним окрузима где се бирао само један тзв. квалификовани посланик количник се израчунавао само за посланике „са општим условима“, да би се од тзв. квалификованих кандидата изабрао онај који је добио највећи број гласова. У случајевима када се не би могла разделити сва посланичка места по количнику, узимане су и листе без количника и неподељена места давана листама са највећим остатком. Ово је погодновало мањим политичким партијама.

³⁵ Држављанима Краљевства СХС сматрали су се сви они који су били држављани Србије и Црне Горе до 1. децембра 1918, затим они који су имали држављанство у Хрватској, Славонији и Далмацији, имали припадништво у Босни и Херцеговини или домовинско право (завичајност) у којој од општина или делова општина других југословенских земаља што су припале новоформираној држави СХС.

³⁶ *Службене новине* 7. IX 1920. — Лишавања права гласа Мађара и Немаца било је тим нелогичније што су ови већ имали право гласа при општинским изборима у Срему, а младићи из редова Немаца и Мађара били још у пролеће 1920. регрутовани у југословенску војску.

³⁷ *Раднички лист* 26. IX 1920, 1; *Србија* 1. X 1920, 1.

³⁸ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, Сарајево 1932, 347.

³⁹ Несловенском становништву дато је бирачко право тек за следеће изборе 1923. Тако ће се тад број бирача у Војводини без Срема знатно повећати и износити 208.131, да би 1927. године још више порастао, тако да је онда бирачко право имало 379.164 становника Војводине (без Срема).

⁴⁰ *Службене новине* 7. IX 1920, 196, Закон о избору народних посланика члан 14.

⁴¹ Илустрације ради, ево само неких примера. Ако се бира осам посланика „са општим условима“, онда се бирају и два тзв. квалификована посланика. Исто ово важи и ако се бира 9 и 10 и 11 посланика „са општим условима“. Међутим, ако се бира 12 посланика „са општим условима“, бирају се и 3 квалификована посланика.

У бирачке спискове, по одредбама овог Закона, било је у Војводини по областима — окрузима, уписано бирача:

Сремска жупанија	81.074
Велика Кикинда — Велики Бечкерек	31.895
Панчево — Бела Црква	39.197
Суботица	18.502
Нови Сад	33.031
Сомбор са Барањом	22.662

Укупно 226.341

Бољу илустрацију овог проблема можемо добити ако додамо да је у Банату, Бачкој и Барањи по попису становништва од 31. јануара 1921. било укупно 1,346.527 становника⁴², од тога мушкараца 657.178, жена 689.349, старијих од 21 године 360.826.⁴³ Број становника одређивао је колико ће се у ком округу бирати посланика. Тако су окрузи Војводине пружали ову слику:

	Број станов.	Бр. послан.
Новосадски	242.291	8
Суботички	236.195	8
Панчево — Бела Црква	283.003	9
Велика Кикинда — Велики Бечкерек	313.271	10

Укупно је на поменутом подручју требало бирати 44 посланика. Сремска жупанија је бирала 14 посланика од којих 11 „са општим условима“ и три тзв. квалификована, тако да је у Војводини требало изабрати укупно 58 посланика.⁴⁴

Припремама за наступајуће изборе Комунистичка партија је пришла свестрано. Да би обезбедила оскудна финансијска средства и омогућила успешнију организацију и развијање предизборне агитације и пропаганде, руководства КПЈ дала су сугестије да се свугде прикупљају прилози за изборни фонд, да се дају представе, концерти и слично, с тим да сав приход са истих иде у изборни фонд. То је било неопходно, тим пре што су буржоаске партије имале знатна финансијска средства, и што су некима, под разним видовима, и давана извесна средства за обезбеђење боље и свестраније агитације и пропаганде. На седници Министарског савета 25. октобра је био чак изгласан кредит и исти стављен на располагање окружним начелницима да њиме могу самостално располагати до 1. новембра 1920. године.⁴⁵ Извесно је да се и ова погодност максимално користила. Међутим,

⁴² Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево 1932, 346. — По писању листа Слобода (од 7. октобра 1920, 3) наводи се податак да је по попису од јуна 1920. у Војводини регистровано 2,675.232 становника. Исте податке донео је и Српски гласник (Кикинда 8. VIII 1920, 2).

⁴³ Статистика прегледа избора народних посланика 28. новембра 1920, Београд 1921, табелар; Јубиларни зборник живота и рада Краљевине СХС 1918—1928, II део, Београд 1929, 711—715.

⁴⁴ ИАПКСКС бр. 7218; Раднички лист 19. и 23. IX 1920. — По писању Слободе (18. IX 1920, 2—3) поједини окрузи су имали нешто другачији број становништва. Поводом решења Државног одбора о подели мандата по окрузима Слобода се чак и критички осврће, те истиче да се у Новом Саду бира 8, а у сомборском округу који има (по њиховом табелару) за 3.000 мање становника, да се бира 9 посланика. Ово су они тумачили одређеним партијским интересима и не слутећи да ће сами баш у том округу добити једина своја три мандата.

⁴⁵ J. Vršinaс, н. д., 87.

данас доступна и позната грађа не омогућује реконструкцију и објективизацију овог проблема на подручју Војводине.⁴⁶

Комунистичка партија није имала тих погодности, те се обратила чланству да би обезбедила и скупила прилоге за изборни фонд. Пленум Централног партијског већа, одржан од 12. до 15. септембра 1920. године, разматрао је и овај проблем. Закључак пленума о овом питању био је: „Да све комунистичке организације што пре одрже забаве у корист изборног фонда“.⁴⁷

Већ сутрадан заказана је партијска конференција у Новом Саду на којој је у посебну тачку дневног реда био истакнут као проблем — Изборни фонд.⁴⁸ Слично овој чине и друге партијске организације. Тако је у више места КПЈ организовала приредбе, концерте и забаве са играчком и сав приход са истих давала централној بلاгајни у Београду за Изборни фонд.⁴⁹ Посебна сугестија Централног извршног одбора КПЈ била је да чланство да што више прилога за локални изборни фонд, по могућству и једну надницу⁵⁰, као

⁴⁶ Судаћи по неким очуваним и нама доступним документима и другим изворима, може се видети да су органи власти добијени новац за изборе трошили често без евиденције и потребног покрића. Проблем трагања Министарства финансија, одељења државног рачуноводства и буџета за правдајућим документима о утрошку новца датог за изборе 1920. великом жупану и градском начелнику у Новом Саду, то посредно илуструје. Наиме, за трошкове „Експедиције изборног материјала“ од поменутог Министарства исплаћено је:

Великом жупану, Нови Сад	5.000.— дин.
Великом жупану, Суботица	5.000.— ”
Градском начелнику, Нови Сад	5.000.— ”
Градском начелнику, Панчево	1.000.— ”
Градском начелнику, Суботица	1.000.— ”
Градском начелнику, Вршац	1.000.— ”

Укупно 18.000.— дин.

Међутим, како ни до 24. новембра 1930. овај издатак није оправдан уредним документима, захтевано је од градоначелника Новог Сада да то најжитније учини. Градско рачуноводство није било у стању ни до децембра 1930. да достави потребну документацију, јер исплате те врсте „нису учињене од стране наше بلاгајне“.

Како овај одговор, упућен преко Савета града општине Нови Сад крајем децембра 1930. вишим управним органима, није био прихватљив, 21. јануара 1931. захтевано је преко Првог одељења банске управе Дунавске бановине удовољавање ранијем захтеву. Тад је тражено лично од дра Стевана Адамовића, адвоката из Новог Сада, да он, који је 1920. био градоначелник и велики жупан Новог Сада да изјашњење о утрошку помињаних 10.000 динара. Др Адамовић је на ово дао негативан одговор и извештавао Савет општине: „[...] ја лично никада нисам примио никакав новац нити 10.000 динара на име трошкова око експедиције изборног материјала 1920, а није ми познато да л' је такав новац уопште стигао у градску касу“.

Овај проблем није био решен ни током 1931. нити 1932, те је, судаћи по очуваним документима, остао отворен. (Историјски архив Нови Сад, Савет града Новог Сада бр. 6018/1931 и бр. 27256/1932); *Слога* (орган Демократске странке, Вел. Бечкерек. 28. XI 1920, 2) захтева од Стевана Бенина „да јавно положи рачуне о парама сакупљеним и од државе примљеним за агитацију у Банату“. Бенин је био учитељ и припадник Демократске странке. За примљене и утрошене паре није поднео рачуна, мада су то пуни месец дана захтевали од њега.

⁴⁷ *Раднички лист* 23. IX 1920, 3.

⁴⁸ Исто, 16. IX 1920, 2.

⁴⁹ Исто, 23. IX, 7. X, 10. X и 17. X 1920; *Радничка стража* (од 4. XI 1920, 3) бележи податак да је вуковарско радништво приликом прославе трогодишњице октобарске револуције сакупило преко 1.600 круна добровољног прилога за Изборни фонд.

⁵⁰ РН 6. и 8. X 1920.

и да организује сакупљање добровољних прилога.⁵¹ Ове партијске директиве и сугестије биле су озбиљно схваћене и са успехом реализоване у времену од септембра до децембра исте године. Средства сакупљена овим путем нису била велика, али су у датим приликама добро дошла. По непотпуним изворима, у Војводини, без Срема, сакупљено је од појединаца преко 18.000 круна добровољног прилога.⁵²

Немамо сумарних података колико је било прихода на приредбама, концертима и сличним скуповима, мада је познато неколико врло успешних акција на овом плану.⁵³ Међутим, познато је да су у местима где је КПЈ била масовнија и јача и њен утицај на масе био већи, нпр. у Меленцима, где је Партија још крајем пролећа имала 632 члана, и Куманима, где је у то време било 312 чланова одржаване црвене недеље⁵⁴, те се добровољни прилог за Изборни фонд КПЈ сакупљао од свег становништва. Логично је да је у томе било значајних успеха; међутим, резултати ових акција нису нам познати.

Многе синдикалне организације у Војводини реализовале су директиве и сугестије ЦИВ, као што су то нпр. учиниле синдикалне

⁵¹ РН 17. X 1920, 4.

⁵² На једном од најуспелијих зборова КПЈ-у у септембру 1920. у Руми после излагања Милоша Требиња о задацима комуниста у предизборној активности истакнуто је и то да док буржоаске партије поред власти имају и много новаца, велики број штампарија, огромне количине хартије и друго, КПЈ од свега тога нема готово, ништа. Зато је потребно, да би се што више ојачао централни борбени фонд добровољним прилозима, држањем забава, концерата и слично, помоћи овај фонд. Његове речи наишле су на добар пријем, те је после избора сакупљена 1.051 круна прилога (РН 22. IX 1920, 3). На забави 2. октобра у Новом Саду сакупљене су 974 круне добровољног прилога, док су прилози са забаве у корист Централног изборног фонда Комунистичке партије били знатно већи, а 11 активиста Партије сакупило је у времену од 12. до 15. октобра 880 круна прилога за изборни фонд (*Раднички лист* 17. X 1920, 4). До 28. октобра у Новом Саду је секција металаца прикупила 1.160, секција кожараца 1.210, а секција жена комуниста 443 круне прилога (*Раднички лист* 28. X 1920, 4). Дана 28. октобра *Раднички лист* је обавештавао читаоце да су до тада сакупљене укупно 5.693 круне прилога. Десетак дана касније исти лист је донео нове податке о сакупљеним прилозима за Изборни фонд, и то:

Стари Футог	350 круна
Секција живежара Н. Сад	624 "
" при артерском купатилу	500 "
" пољопр. радника	1.392 "
У к у п н о	3.417

(*Раднички лист* 11. XI 1920, 4)

Секретаријат жена-комуниста у Великом Бечкереку организовао је поводом трогодишњице октобарске резолуције 6. новембра забаву и са исте половину прихода уступио Изборном фонду, а на приредби 7. новембра у Новом Саду сакупљене су за Изборни фонд 1.122 круне (*Раднички лист* 14. XI 1920, 4); *Једнакост*, 1. XII 1920). Металци у Новом Саду су до тада дали 4.133 круне, кројачи 1.005 круна. У Старом Бечеју радници су међу собом сакупили 490 круна прилога (*Раднички лист* 9. XII 1920, 3). У Делиблату је 35 особа, претежно Румуна, Мађара и Немаца до 2. новембра дало прилог за Изборни фонд од 102 круне. Партијска организација Сомбора сакупила је око 2.000 круна за Изборни фонд. А Јеца Зарић, члан месне управе КПЈ у Старом Стапару, приложио је 200 круна за Изборни фонд. На основу данас доступних и овде регистрованих података сазнајемо да је КПЈ на овом плану имала одређеног успеха и да је међу организованим радницима према непотпуним подацима, сакупила 18.091 круну прилога. (*Раднички лист* 21. XI и 4. XII 1920; ИАПКСКС бр. 7204; Историјски архив Сомбор, издвојена документа о радничком покрету, записник са саслушања Стевана Вукићевића од 28. јула 1921.)

⁵³ *Раднички лист* 17. X 1920, 4; РН 9. X 1920, 4.

⁵⁴ *Раднички лист* 7. X 1920, 3.

организације у Новом Саду.⁵⁵ Судаћи по познатим подацима, може се закључити да је КПЈ овом акцијом обезбедила значајна средства за своју успешнију предизборну пропагандну политичку активност. На овај закључак упућује нас пример врдничких рудара. По писању *Радничких новина*, тамо је „преко 1.000 рудара на глас да је изборна борба отпочела донело одлуку да сви даду по једну дневницу за борбени фонд Комунистичке партије. Одлука је извршена. Са преко 20.000 динара располагао је њихов агитациони одбор који је одмах послао Ц.П.И. одбору 5.000 динара за борбени фонд.“⁵⁶

Предизборна агитација и припреме отпочеле су већ септембра да би се у октобру још више развиле, а у новембру достигле своју кулминацију. Отуд су у то време сви партијски скупови, договори и конференције, као по правилу, једну од тачака дневног реда имали и питање припрема за наступајуће изборе.

Власти су, међутим, у тој политичкој активности морале регулисати једно основно питање, — питање збора и договора. Стога је већ почетком септембра Министарски савет решио да у целој земљи важи србијански Закон о јавним зборовима и удружењима. По коментару *Радничког листа*, влада је тиме, признала да је до сада грађанима Југославије било одузето основно грађанско право: право збора и удруживања. То пак значи да је влада признала да је реакција све до сада владала у Југославији.⁵⁷

Влада је морала овај Закон спровести у живот, јер без њега „ни буржоаске партије не би могле спровести своју агитацију у оној мери у којој би то хтеле“.⁵⁸ Тиме су логично сва ограничења и дотадашња забрана зборова и састајања имала бити анулирана. Међутим, овако ипак није било.

Влада је већ 14. септембра 1920. упутила Привременом народном представништву Предлог једног другог закона по ком би јој се дало право да доноси нове законе све до сазива будуће новоизабране Уставотворне скупштине. По коментару *Радничког листа*, влада је и припремила овај законски Предлог да би се Законом о зборовима и удружењима дата права могла одузимати комунистима и другим политичким противницима. Образлажући неопходност и сврсисходност поменутог закона радикал др Лаза Марковић је исти коментарисао и писао:

„Ради одржавања јавног реда, ради спречавања свих радњи, које су у разним облицима управљене на рушење државе и друштвеног поретка и на поткопавање државног ауторитета, потребно је борити се законским средствима прилагођеним новим односима и новим начинима борбе оних елемената који устају против државе. Ради тога потребно је донети сходне законске прописе и омогућити државним властима да са таквим средствима сузбију штету и рушилачки рад.“⁵⁹

Уочавајући својевремено усмереност овога КПЈ је најенергичније исти осуђивала истичући да би ступањем на снагу овог закона основни Закон о јавним зборовима и удружењима практично користио само буржоаским партијама, а „радничка класа биће окована; за њу ће важити пуна реакција“.⁶⁰

⁵⁵ РН 27. XI 1920, 1.

⁵⁶ Исто, 21. XII 1920, 1—2. — Ово давање новца за Изборни фонд било је 1921. предмет судске расправе. (Архив Срема, Окружни суд Срем. Митровица кзп. I/108/1921. У оптужници Стевана Ковача и Ивана Ибришиновића наводи се да су примили из благајне мајдана Врдник 86.267 круна за борбени фонд КПЈ.)

⁵⁷ *Раднички лист* 19. IX 1920, 1.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ *Раднички лист* 19. IX 1920, 1.

⁶⁰ Исто. *Радничке новине* су у броју од 5. IX 1920. на првој страници донеле подужи осврт на овај проблем под насловом — Пред пуном диктатуром буржоасије.

Настојећи да организације упозна са Законом о јавним зборовима и удружењима гласило КПЈ за Војводину *Раднички лист* донео је својевремено најважније одредбе поменутог Закона.⁶¹ По истоме, за зборове и конференције у затвореним локалима није било потребно подносити пријаву властима, док је за одржавање зборових под ведрим небом или на месту које је изложено приступу публике било неопходно да сазивачи један дан раније извести месну државну полицијску власт.⁶² Закон је предвиђао да на овим зборовима нико не сме бити под оружјем.⁶³ На зборовима је, по истоме, имао присуствовати и представник власти „ради одржавања реда“⁶⁴. Укидањем свих бивших аустроугарских закона о зборовима и конференцијама и проширењем србијанског закона о зборовима на целу државу, логично је да су одредбе истога важиле и за подручја Војводине. Међутим, власти су од првих дана, тј. од септембра до новембра забрањивале, спречавале или онемогућавале одржавање зборових и конференција КПЈ.⁶⁵ Тако је организацијама КПЈ у Сомбору и Стапару било забрањено одржавање зборових и конференција већ тих дана⁶⁶, а исти су, поготову у Срему, били често забрањивани под мотивацијом локалних власти да још нису „добиле никаква наређења поводом овог питања“⁶⁷.

II. Предизборна активност КПЈ и терор власти

Месец септембар, а делом и октобар 1920. КПЈ је искористила за опште организационе и политичке припреме за наступајуће изборе. Преко стубаца својих гласила она је доносила критичке осврте и примедбе на Закон о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину, на Закон о јавним зборовима и удружењима и сл., али је давала и непосредна упутства за активност комуниста у градовима и селима.⁶⁸ Тако је обавештавала чланство и руководство да по закону у бирачке спискове треба унети све оне који имају право гласа, а имали су га сви они који су најмање шест месеци настањени у општини где желе да гласају. Бирачки спискови су морали бити израђени у општинама до 25. септембра, а надлежни суд их је до 30. септембра морао оверити, а затим изложити на увид грађанству у року од осам дана, ради евентуалних примедби, жалби и накнадних уношења.

Владајућој буржоазији ишло је у рачун да буде што мање бирача из редова политичких и уопште класних противника. Стога су гласила КПЈ указивала синдикалним подружницама и партијским организацијама на овај проблем и, с тим у вези, постављале посебне задатке.⁶⁹

У међувремену од 12. до 15. септембра састало се Централно партијско веће КПЈ, а 18. септембра одржана је и заједничка седница Централног партијског већа КПЈ и Централног синдикалног већа. Задаци који су стајали пред њима у датом времену, тј. у периоду припремања и организовања изборне борбе, били су у томе да разраде идеју „директиве за акцију и организују ту акцију“⁷⁰. У духу ових

⁶¹ *Раднички лист* 23. IX 1920, 2.

⁶² Исто.

⁶³ Члан 3 Закона о избору народних посланика.

⁶⁴ *Раднички лист* 23. IX 1920, 1.

⁶⁵ Историјски архив Сомбор, Магистрат града Сомбора (оригинал);

⁶⁶ *Раднички лист* 26. IX 1920, 2.

⁶⁷ *Раднички лист* 26. и 30. IX 1920; РН 24. IX 1920, 3.

⁶⁸ РН 10. IX 1920, 3.

⁶⁹ Исто; *Раднички лист* 19. и 23. IX 1920, 1.

⁷⁰ РН 12. и 18. IX 1920; *Раднички лист* 23. IX 1920, 3.

закључака Централно партијско веће издало је Упутства за агитацију и пропаганду у изборној борби.

У датим Упутствима истиче се да Партија у предизборној активности излази пред масе са својим максималним програмом и са пуним комунистичким паролама. КПЈ је улазила у дату изборну борбу према одлуци Другог конгреса КПЈ и Другог конгреса Комунистичке интернационале. Партија је вршила припреме за новембарске изборе свесна да се кроз парламент не може извојевати нека значајнија реформа у корист радничке класе. Она је била свесна тога да се у датим условима не може освојити већина да би се кроз парламент дошло до циљева и остварења програма КПЈ. Напротив, КПЈ је желела да искористи изборну борбу пре свега да популарише свој програм.⁷¹ У поменутом Упутству за агитацију препоручивало се референтима и говорницима на зборовима да подвргну оштрој критици неодрживо економско и политичко стање у земљи, а затим да растумаче „зашто се ми боримо и циљ наше борбе — успостављање Совјетске Републике Југославије“. Непосредна организација изборне борбе имала се по овом Упутству вршити преко одређених центара. Централни извршни одбор руководио је изборном борбом у целој земљи, а обласни секретаријати имали су радити по директивама и сугестијама добијеним од Централног извршног одбора КПЈ. Свака организација КПЈ имала је да постане својерсно средиште свеколике изборне кампање у свом крају. Она је имала да буде непосредни реализатор целокупне предизборне активности, а управе месних организација у селу, односно месна већа у граду, иницијатори и стожери локалне политичке предизборне партијске активности.⁷² На основу ових Упутстава, месне организације образовале су посебне одборе, а то исто су руководства учинила и за подручје области, односно жупаније.

Управо у то време, а на основу одлуке седнице Централног партијског већа КПЈ и члана 14 Статута Партије, извршена је реорганизација Партије. Поделом целокупне територије Југославије на обласне секретаријате Војводина је била подељена на неколико секретаријата. Један је обухватао Банат са седиштем у Великом Бечкереку, а други је захватао територију Бачке и северни део Срема до линије Сремска Митровица, Рума и Инђија и имао седиште у Новом Саду. Јужни део Срема припадао је Београдском обласном секретаријату, а Шид и Барања Обласном секретаријату са центром у Осјеку.⁷³

Највише тело у једној области било је обласно веће, а сачињавали су га управа организације места у коме је покрет најразвијенији, представници свих партијских организација са подручја области и обласни секретар.

Обласна већа су са своје стране бирала извршне одборе од 5—7 чланова, док је обласне секретаре постављало Централно партијско веће. А извршни одбор обласног већа са обласним секретаром чинио је обласни секретаријат.

Дана 10. октобра, у присуству Филипа Филиповића, секретара КПЈ, одржана је седница Обласног већа за Бачку и део Срема у Новом Саду; истог дана одржана је седница Обласног већа за осјејечку област, а 17. октобра седница Обласног већа за Банат у Великом Бечкереку.⁷⁴

⁷¹ *Novi svijet* 5. X 1920, 1. и 4.

⁷² АРПЈ, бр. 8313/VI 2—2 (1920) (оригинал), ИАПКВ, бр. 12758 (препис).

⁷³ *Раднички лист* 26. IX 1920, 3.

⁷⁴ Све три обласне седнице (конференције) имале су исти дневни ред: извештаји, реорганизација Партије, избор Извршног одбора Обласног већа, избори за Конституанту, разно. О раду седница знамо врло мало, јер су новинске вести о истима врло оскудне, а документи нису очувани. (*Раднички лист* 26. и 30. IX 1920, 3; и 2. и 3. X 1920, 4; *Novi svijet* 5. X 1920, 1. и 4.)

У свом писму партијској организацији у Делиблату 10. октобра Лазар Петровић, достављајући дневни ред обласне конференције за Банат, позивао је организацију поменутог места да изабере свог изасланика за обласну конференцију и спреми и конкретне предлоге јер „важност рада који има да се обави на овоме Већу изискује апсолутно да и ви будете заступљени на њему“.⁷⁵

На Обласној конференцији 17. октобра у Великом Бечкерек у пред обласног секретара за Бачку Владе Марковића и поменутог Лазара Петровића било је заступљено 12 организација са 31 делегатом. На истој је поред осталог решено у којим местима се имају одредити изборни агитациони центри и дате су сугестије и упутства за сакупљање прилога за Изборни фонд.⁷⁶

Ове организационе измене падале су управо у време када је Партија прилазила опсежним припремама за интензивнију предизборну активност. Отуда обласна већа на својој првој, конституционој седници имају као посебну тачку дневног реда — изборе за Конституанту.

У таквој ситуацији Партија је пришла организовању већег броја народних зборова и својих конференција. Преко стубаца партијских гласила дата су још једном најважнија упутства. Партијским организацијама се препоручивало да приступе агитацији по једном утврђеном плану, да зборови по местима буду равномерно организовани, да сви референти на зборовима подносе извештаје о истима као и о конференцијама које су држали, о политичком расположењу на збору, реаговању буржоаских партија и сл.⁷⁷

По добијеним инструкцијама и самоиницијативно, партијске организације су одмах пришле припремама и одржавању зборова. Неки од зборова КПЈ одржани су већ у међувремену. Тако је успешан збор одржала КПЈ у Меленцима већ 12. септембра. На овом збору били су референти из Београда и Новог Сада. Истог дана по подне одржан је збор и у Старом Футогу на коме су поред Младена Дуњеровог и Стевана Токиног говорили Никола Ковачевић и још два референта из Новог Сада. За 19. септембар била је заказана предизборна конференција у Радничком дому у Новом Саду.⁷⁸

Један од успешних септембарских зборова у Војводини одржан је у Руми 19. септембра. Овде није излишно напоменути да је за збор у затвореној просторији мимо одредби Закона о јавним зборовима и удружењима овде претходно морао бити и био одобрен од котарског предстојника у Руми. Збор је био добро посећен, што је сметало радикалима, те су настојали да га онемогуће у раду. Маса сакупљеног света, међутим, саслушала је са одобравањем излагање Милоша Требињца. Критикујући политику и праксу буржоазије Требињца је образложио Програм КПЈ истичући методе и циљеве борбе, њену бескомпромисну борбу за пролетерску револуцију и диктатуру пролетаријата, за совјетску републику Југославију и комунизам.⁷⁹

Најважнији текући задатак пред све партијске организације био је одржавање изборних скупштина и састанака, као и непосредне писмене везе са Секретаријатом КПЈ, чији су делегати по разрађеном плану већ били пошли на терен. Тако су на готово свим већим зборовима КПЈ у Војводини били референти са стране.

Потврђивање кандидата за поједину област Судбеног стола, односно жупанију, по датом Упутству, вршио је Централни извршни одбор КПЈ. Међутим, све организације су претходно предлагале једно или

⁷⁵ ИАПКВ, бр. 7212/а. — Међутим, партијска организација из Делиблата није послала своје представнике на ову конференцију.

⁷⁶ Раднички лист 24. X 1920, 3; Слобода 28. X 1920, 2.

⁷⁷ РН 13. X 1920, 3.

⁷⁸ Раднички лист 9. IX 1920, 3; Застава 18. IX 1920, 1; РН 19. IX 1920, 8.

⁷⁹ Архив Срема, Поглаварство трговиншта Рума, бр. 8557/1920; РН 22. IX 1920, 3.

два лица за које су мислиле да би се могло кандидовати и давале предлоге за квалификоване посланике. Све те предлоге обласни секретаријати су, за своје подручје, прикупљали и слали их Централном извршном одбору КПЈ.⁸⁰

Предизборне летке и плакате издавало је за целу земљу Централно партијско веће (латиницом, ћирилицом и на словеначком), док је обласним, односно жупанијским и месним руководствомима дата могућност и начелна сагласност да, ако за то имају средстава и потребе, у изузетним случајевима издају и посебне летке за своје подручје.⁸¹ Преко стубаца *Радничких новина* већ 1. октобра секретар организације учитеља комуниста Југославије Михајло М. Јовановић упутио је апел учитељима комунистима да где год има комунистичке учитељске групе „одмах дођу у додир са варошким партијским организацијама и обавесте се о потребним претходним радовима за обављање избора“ и да се ангажују као сеоски партијски агитатори. Посебно им се препоручује да настоје да по суседним селима организују партијске организације или повереништва.⁸² Два дана касније преко стубаца *Радничких новина* упућен је апел и студентима комунистима, да се ставе на располагање Партији за изборну борбу.⁸³ Дате директиве биле су на подручју Војводине успешно реализоване. Већ 26. септембра Влада Марковић, секретар, у име Обласног секретаријата КПЈ за Нови Сад достављао је уз прогласе КПЈ и Изборни закон као и позив за пленум Обласног већа КПЈ.⁸⁴

Како је Комунистичка партија пред изборе издала већи број прогласа и политичких брошура, а посебно оних намењених селу, данас је тешко тврдити који је то проглас, који је Влада Марковић већ 26. септембра слао организацијама на терену. Извесно је међутим, да је проглас КПЈ — „Радном народу вароши и села“ датиран са 1. октобром 1920.⁸⁵ Могуће је да је у овом случају управо реч о овом прогласу. Познато је да је овај опсежан програматски и директивни проглас КПЈ био у великом броју растуран и читан у целој земљи, па и у Војводини. Овај проглас је већ 9. октобра био у целини објављен у *Радничкој стражи*, гласилу КПЈ, које је издавано у Вуковару, а читано и растурано на подручју сремске жупаније па и ван ње, а 14. октобра и у *Радничком листу*.⁸⁶ Обраћајући се свим радним људима КПЈ је у овом прогласу жигосала друштвено-политичку стварност у земљи. Она је осуђивала постојећи режим насиља и пљачке, афера и скандала, скупоће и незапослености, привредно расуло и финансијско банкротство:

⁸⁰ АРПЈ, 8133/VI 2—2 (1920).

⁸¹ Исто.

⁸² РН 1. X 1920, 3; *Раднички лист* 4. XI 1920, 3.

⁸³ РН 3, 7. и 12. X 1920.

⁸⁴ У целини текст овог дописа гласи:
„Драги другови.

Шаљемо Вам проглас наше Партије, ми Вас позивамо да овом сведрно удовољите и омогућите нашој Партији што успешнију борбу.

Тако Вас исто позивамо да учините све потребне припреме за изборе и да настојавате да сви наши другови буду заведени у гласачки списак. Сваког комунисте је дужност да настоји на томе, да ова пробна мобилизација наше Партије испадне што импозантније. Треба приступити озбиљном послу! Свака наша организација треба одмах да закаже зборове и да дође у везу са свим околним селима. Треба свуда оснивати наше организације, јер буржоазија потајно ради. Тако исто потребно је да наше организације што пре изаберу по једног делегата за пленум Обласног већа који ће се одржати 10. октобра у Новом Саду.

У прилогу Вам шаљемо и Изборни закон који сваки наш агитатор треба да зна. Даклем, напред другови на посао.“ (ИАПКЕ, бр. 7203)

⁸⁵ АРПЈ, бр. 14448/VI 2—12 (1920).

⁸⁶ *Радничка стража* 9. X 1920; 1—2.

„То сте ви добили за све ратне муке, за два и по милиона ратних жртава, за читаве армије ратних инвалида и сирочади, за двадесет милијарди ратног дуга на ваша леђа набаченог.“⁸⁷

Указујући на све ове моменте КПЈ је овим прогласом позивала све оне који су против унутрашње и спољне политике буржоазије да 28. новембра гласају против њих, односно за листу КПЈ, која је једини и истински борац за права и интересе свих радних људи. Међутим, каже се даље у прогласу „[. . .] то не значи да је за ваше ослобођење од ropства довољно изаћи на биралиште и дати свој глас за комунисте“. Напротив, потребно је не само гласањем, већ организованом снагом под вођством Комунистичке партије борити се за право решење свих оних „питања која се данас и на дан избора постављају“.⁸⁸

Образлажући свој став о аграрном питању, том исконском проблему огромне масе сељака, КПЈ указује на ставове и програм радикала и демократа, који желе да сва земља и даље остане у власништву спахија, ага и бегова, а сељак који је обрађује да остане и даље роб у новој форми. Насупрот буржоаским партијама, КПЈ „хоће да сва земља, без икаквих одштета и накнада, а са целим инвентаром, падне у руке оних, који је обрађују“!⁸⁹

Својим ставом у односу на аграрно питање КПЈ је у овом прогласу непосредном политичком пропагандном активношћу као и критичком парцијалне и недемократски спровођене аграрне реформе отишла у односу на формулације Вуковарског програма (експропријације и социјализације великих поседа) корак даље. Међутим, Партија још увек није имала потпуно јасан програм и концепције пута и метода за решење аграрног питања. Јула 1920. КПЈ је преко свог покрајинског гласила, *Радничког листа* препоручивала чланству да улази у аграрне одборе и отуд разоткрива лажи и преваре буржоазије. Нешто касније, међутим, она бојкотује делатност аграрних одбора и практично их препушта социјалдемократима и демократима.⁹⁰ Овим је донекле збуњивала и одбијала од себе део политички мање заинтересоване аграрне сиротиње. Све то учинило је да Партија није имала још веће успехе у редовима аграрног пролетаријата и сеоске сиротиње. Извесно време цитирани проглас је слободно растуран и не сметано је колао из руке у руку, али је новембра 1920. Управа града Београда забранила овај „агитациони плакат Комунистичке партије Југославије“. На интервенцију партијског руководства, а решењем првостепеног суда Београда, 11. новембра била је скинута забрана са овог прогласа. Међутим, нова забрана је дошла само неколико дана касније, управо 19. новембра. Дана 26. новембра Министарство унутрашњих дела (под бр. 15083) преко великих жупана и нижих органа оснажило је и проширило ову забрану на целу земљу захтевајући да се његово растурање забрани, а против растуривача поступи „по закону“.⁹¹

Тако је у новембру било још више локалних интервенција и прогона чланова КПЈ приликом лепљења и растурања летака широм Војводине.⁹²

Попут овог прогласа КПЈ били су издавани и други садржински слични прогласи. И најчешће намењени — радном народу вароши и села, каткад радницима и сељацима⁹³, а понекад само појединим дру-

⁸⁷ ИАПКВ, бр. 15559.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто; *Раднички лист* 8. и 22. VII 1920, 2 односно 1.

⁹¹ Историјски архив Сомбор, Магистрат Сомбора, бр. 26196/1920; ИАПКСКС, бр. 16232.

⁹² РН 9. X 1920, 4. и др.

⁹³ ИАПКВ, кутија „Октобар“ — проглас.

штвеним слојевима, као што је случај са прогласом упућеним Жељезничару.⁹⁴

У другом прогласу — „Радном народу вароши и села“⁹⁵ КПЈ је у извесном поновила, али далеко концизније и прегледније, своје ставове у погледу економског стања земље, пореза, аграрне реформе, инвалида који просе, новог рата и реакције у земљи. Међутим, и у овом као и у другим прогласима КПЈ није изнела свој став о националном питању, том акутном питању буржоаске Југославије, а посебно Војводине. Напротив, она је овај проблем потпуно занемарила, чиме је, неоспорно, изузетно много губила, јер је себе добрим делом лишила савеза или потпоре од национално угњетеног и обесправљеног становништва, како у оквирима Југославије тако, можда још више у Војводини, где је овај проблем био веома акутан. Обраћајући се на крају бирачима КПЈ је у овом прогласу поставила алтернативно питање:

„Хоће ли народ нове порезе? Хоће ли нове ратове? Хоће ли да земља и даље остане својина ага. бегова и велепоседника? Хоће ли дозволити да инвалиди и даље просе улицама? Хоће ли се оглушити о вапај ратних удовица и сирочади? Хоће ли нова задужења? Хоће ли реакцију у земљи? Ако све то народ хоће онда нека гласа за радикале, демократе и њихове подрепке, лажљиве социјалдемократе.“⁹⁶

Против свих ових партија Комунистичка партија је ишла у изборну борбу са програмом борбе за Совјетску Југославију, „у којој ће радни народ села и вароши бити господар, и у којој ће моћи живети само онај, који ради“. Најважнији програмски захтеви КПЈ у овом прогласу били су јасније формулисани него у претходним, мада се њима масе оријентишу на дужу борбу у оквирима датог капиталистичког система.

У свим прогласима Партија је јасно истакла свој социјално-политички програм истичући неопходност револуционарних промена датог друштвено-политичког система и увођења диктатуре пролетаријата.⁹⁷

Обраћајући се радницима и сељацима посебним прогласом (бр. 5) КПЈ је дала сумаран преглед тешких последица рата и разобличила шпекулантску политику и делатност радикала и демократа.⁹⁸

Током октобра и новембра гласила КПЈ *Радничке Новине*, *Раднички лист*, *Радничка стража*, *Нови свијет* и други, растурали и чи-

⁹⁴ АРПЈ, 8289/V 1—2 (1920), односно нова сигнатура ЦККПЈ /1920/8.

⁹⁵ Овај проглас је на једној страници штампан ћирилицом, а на другој латиницом; као издавач нотирано је Обласно веће Комунистичке партије Југославије, али нема назнаке које је то Обласно веће. (ИАПКВ кутија „Октобар“, без броја)

⁹⁶ ИАПКВ, бр. 18570.

⁹⁷ Исто.

⁹⁸ У истоме се између осталог коментарише:

„Знате ли колико је радника и сељака изгинуло и помрло за време рата?

Више од једног милиона само из старих граница Србије. Само у Албанији пропало је 36.000 регрута, цвет наше омладине, будућност нашег народа.

А за тај злочин нико није узет на одговор.

А знате ли колико је стоке пропало?

Ево званичних података: У току рата пропало је

коња 180.000

говеда 700.000

свега 2,400.000

Сем тога упропашћено је на хиљаде и хиљаде пољопривредних справа. А шта сте ви добили у накнаду за све то? — Ништа“.

Зато је, наглашава се у прогласу, дужност радника и сељака да својим гласом 28. новембра осуде кривце за све ово и гласају за КПЈ. (ИАПКВ бр. 15804; Музеј радничког покрета и народне револуције, Нови Сад, бр. 1958, ф. бр. 10749)

тани у Војводини, доносили су овима аналогне предизборне уводнике, чланке па и прогласе.⁹⁹

Поред већег броја прогласа (ЦПВ), од којих смо само неке цитирали, а у духу раније датог упутства, посебну активност на овом плану развили су обласни, односно жупанијски Извршни одбор КПЈ у Вуковару. Судићи по већем броју очуваних прогласа, овај последњи је у војвођанским размерама у томе највише учинио.

У свом локалном прогласу Извршни одбор КПЈ у Вуковару, обраћајући се — радном народу вароши и села, осуђивао је радикале, демократе, хрватску заједницу, пучку странку и сељачку слогу и истицао програм и пароле са којима комунисти иду на изборе, наглашавајући да за победу комунизма није довољно само дати глас за КПЈ већ је неопходно стварати и учвршћивати комунистичке организације, да би се оборила буржоазија са власти и власт прешла у руке радника и сељака.¹⁰⁰

Посебним прогласом, са анализом програма радикала, с једне, и комуниста, с друге стране¹⁰¹, као и другим прогласом у коме се давала паралела програма демократа, с једне, и комуниста, с друге стране¹⁰² жупанијски Извршни одбор КПЈ у Вуковару још је свестраније и комплексније окарактерисао и разобличио класни буржоаски карактер и циљеве радикала и демократа, оштро критиковао њихов програм и политику њихових вођа. Неки од прогласа КПЈ били су у Срему од првих дана забрањени¹⁰³, док су неки растурани тек после интервенције цензуре.

У духу цитираних општих прогласа, а који су се поновили и у регионалним прогласима, пришла је Партија општој агитацији и одржавању предизборних зборава.

Локалне власти су настојале да осујете комунисте у предизборној политичкој делатности, спречавале их или им одлагале одржавање збора, са намером да умање њихов политички успех. Тако је полиција већ крајем септембра забранила комунистички збор у Чуругу, а руководиоца Месне партијске организације у Делиблату (која је имала преко 200 чланова) Душана Ритопечког ставила под полицијски надзор, а заказани збор за 10. октобар у Делиблату и почетком октобра заказани зборови у Кулпину и Бачком Петровцу били су забрањени.¹⁰⁴ Збор који је КПЈ заказала у Суботици за 3. октобар забранило је Градско заступство¹⁰⁵, а збор заказан у Старом Бечеју за исту недељу (3. октобар) полиција није одобрила за тај дан, већ за понедељак 4. октобра.¹⁰⁶ По казивањима Душана Ритопечког, 1920. партијског функционера у Делиблату, за 6. октобар био је заказан предизборни збор у Баваништу и Плочичи, у ковинском срезу. На преподневном збору у Баваништу партијска организација је успела да окупи „преко 1.000 људи“ из места и из околних села, у првом реду из Мраморка. На збору су говорили Димитрије Алимпијевић, референт из Београда, и Душан Ритопечки из Делиблата.¹⁰⁷ Исти референти су тог дана по подне имали да одрже збор и у Плочичи. Партијска организација извршила је благовремено потребне припреме. Радикали су, међутим, покушали да осујете збор, те је дошло до

⁹⁹ РН 7. X 1920, 1; Раднички лист 14. X 1920, 1—2; Радничка стража 9, X 1920, 1; Нови свијет 12. X 1920, 1.

¹⁰⁰ АРПЈ, бр. 4763/VI 2—13 (1920); ИАПКВ, бр. 15558 (препис).

¹⁰¹ АРПЈ, бр. 18575/VI 2—16 (1920); ПКВ бр. 15557.

¹⁰² АРПЈ, 18576/VI 2—17 (1920); ИАПКВ 15556 (препис).

¹⁰³ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, пов. бр. 78/1920.

¹⁰⁴ Раднички лист 20. VI, 30. IX и 17. X 1920, 2.

¹⁰⁵ РН 7. X 1920, 4.

¹⁰⁶ Раднички лист 3. X 1920, 3.

¹⁰⁷ Панчевац 31. I 1959, 5.

отвореног сукоба.¹⁰⁸ Али полиција није била на месту сукоба, јер није хтела да интервенише и заштити учеснике збора, односно да казни изгреднике.

Управо тог дана, 6. октобра, Министарство унутрашњих дела, Одељење јавне безбедности, препоручивало је комесару полиције у Земуну, а и другима, да обрате највећу пажњу на војнике који путују и у возовима пропагирају против постојећег стања у земљи и агитују за комунизам.¹⁰⁹ Сутрадан, 7. октобра, министар Унутрашњих дела извештавао је преко министра војске и морнарице команданта Друге армијске области и све велике жупане, жандармеријске станице и поглаварства да је са више страна обавештен да Комунистичка партија ради на „агилној пропаганди, а нарочито у војсци“. У том циљу спремају се нарочити агитатори који ће и путовати па и по возовима вршити пропаганду и агитацију. Да би се ова агитација осујетила и спречила, наређује се командантима јединица и старешинама надлештава и установа да „обрате најстрожу пажњу да се спречи свако мешање војника са сумњивим лицима и да свако сумњиво лице које се буде ухватило у агитацији [. . .] одмах упућивати команданту дотичног места ради даљег надлежног поступка.¹¹⁰

На основу примљених наређења велики жупан сремске жупаније је већ 8. новембра наређивао предстојништву котарске области у Руми, а ова свим поглаварствима на свом подручју, „да је Министарство унутрашњих дела из доста поузданог врела сазнало“ да ће у најкраћем времену у целој држави бити генерални штрајк, због чега се наређује да се у вези са горњим обрати пажња на рад и активност комуниста и да се о истоме одмах поднесе телеграфски и шифровани извештај.¹¹¹

Сличне садржине био је допис Министарства унутрашњих дела, Одељења за Банат, Бачку и Барању од 11. октобра великом жупану и градским начелницима са жупанијским правима, а преко ових и подручним властима, у коме их обавештава да руководство Комунистичке партије припрема живљу акцију на све стране, а нарочито у војсци, и да се у том циљу спремају нарочити агитатори, који ће путовати по возовима и ширити бољшевичку пропаганду. Да би се успешно могло борити против ове пропаганде, наређује се свима „да добро мотре на све агитаторе, а нарочито да се чува војска од њеног штетног утицаја“¹¹². Рад ових агитатора „за насилну промену државног уређења“ и за добијање „војника за бољшевичке идеје“ имао се одмах спречити, а агитатори на основу главе IX српског казненог закона казнити. Решењем Министарског савета још од 23. априла 1920. сви ови потпадали су под преки суд.¹¹³

Десетог октобра, истог дана када је одржана седница Обласног већа за Бачку (са почетком у 9 часова) одржан је у Новом Саду у сали хотела „Слобода“ велики народни збор са дневним редом — из-

¹⁰⁸ По сећању Душана Ритопечког, у Плочници је било преко 100 чланова КПЈ (Историјски архив Панчево, Мемоарска грађа XII/4). О овом сукобу у сећањима једног активисте налази се и овај опис:

„Одједном су поједини припадници радикалских и других националистичких странака са улице и из кућа почели да упућују погрдне речи, да бацају каменице и прете људима у поворци. То је довело до нереда. (...) Дошло је до опште туче и поворка се разбила. (...) Тако се збор није ни одржао.“ (Панчевац 31. I 1959, 5.)

¹⁰⁹ Архив Срема, Котарска област Земун (без броја), 1920.

¹¹⁰ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, бр. 10570/1920.

¹¹¹ Архив Срема, Котарска област Земун, пов. бр. 72/1920.

¹¹² Историјски архив АПВ (Срем. Карловци), поджупан торонталске жупаније бр. 313 (431)/1920; текстуално готово идентичан овом био је допис Председништва Кр. Хрв. Слав. земаљске владе бр. 17802 Пр./1920 упућен свим великим жупанима, редарственим повереништвима и комесарима железничке и паробродарске полиције и другим 30. октобра 1920.

¹¹³ Исто.

бори за Уставотворну скупштину и Комунистичка партија. Овај збор од око 3.000 радника и радница отворио је Никола Крстић, столарски радник. За председника збора био је изабран Влада Марковић, обласни секретар КПЈ за Бачку и северни део Срема, а за секретара збора Димитрије Кириловић.

После уводне речи Владе Марковића говорио је Филип Филиповић, секретар КПЈ.¹¹⁴ Његов подужи говор захватио је сва битна питања текуће идејно-политичке проблематике. Осуда радикала, демократа и социјал-патриота, њихових трговачких и политичких реклама, демагошких обећања и њихове класне политике била је на овом збору комуниста и симпатизера једногласна и потпуна. Отуда су присутни изложени програм КПЈ са одобравањем прихватили. Говор Филипа Филиповића дао је у резимеу на мађарском језику Михаљ Вич.¹¹⁵

Истог дана организовала је КПЈ своје зборове у Сремској Митровици, Шуљму и Земуну.¹¹⁶ На преподневном збору у Сремској Митровици пред око 1.000 присутних говорили су Александар Фрајзицер (Alexander Freisitzer) и активист Лазаревић. Истога дана по подне КПЈ је организовала збор у Шуљму. Збор је отворио Крстић, а референти су били поменути активисти из Сремске Митровице, Фрајзицер и Лазаревић.¹¹⁷

У сали „Гранд хотела“ одржала је КПЈ истог дана збор и у Земуну. На збору је говорио Милош Требињац о политичкој ситуацији у Краљевини СХС и о изборној борби за Конституанту.¹¹⁸

На путу за обласну партијску конференцију за Банат Влада Марковић је обишао више места и одржао предизборне састанке и конференције: 13. октобра у Старом Бечеју, 14. октобра у Новом Бечеју, 15. октобра у Кикинди, а 16. октобра у Меленцима.¹¹⁹ Тих дана организовала је КПЈ велики народни збор у Чантавиру, у Бачкој. Пред око 1.500 присутних одржали су говоре референти из Суботице: Иштван Нађ (Nagy István) и Јанош Шами (Sami János).¹²⁰

После опсежних припрема, издавања и растурања прогласа, одржан је 17. октобра у Суботици велик и до тада најмасовнији предизборни збор од неколико хиљада људи који је отворио активист КПЈ у месту Иштван Нађ. Збору је председавао Андреја Ваџи (Váci András), а записник је водио Попера. Главни референти били су из Новог Сада Никола Крстић и Михаљ Вич (Vicz Mihály). Крстић је говорио на српском, а Вич на мађарском језику. Поред поменутих, иступили су и локални партијски активисти, и то Иштван Нађ и Јанош Шами.¹²¹ Референти са стране говорили су о општим проблемима, двогодишњем терору у земљи и самовољи радикала, и о далекосежности циљева програма и борбе КПЈ. Активисти из места говорили су о специфичностима покрета у месту и околини, истакли неопходност пуне са-

¹¹⁴ Раднички лист 10. и 14. X 1920, 1, односно 3.

¹¹⁵ Исто; Застава 16. X 1920, 3. — Указујући на опасност и разорну делатност комуниста Застава истиче да је М. Вич на збору рекао да је једини циљ борбе комуниста да сруше постојећу државу и да ће тај дан доћи када ће се и у Београду залепшати црвени барјак.

¹¹⁶ РН 13. X 1920, 3.

¹¹⁷ Исто; Србија (лист радикалне партије Срем. Митровица) 17. X 1920, 1.

¹¹⁸ РН 13. X 1920, 3.

¹¹⁹ Раднички лист 24. X 1920, 3.

¹²⁰ Раднички лист 14. X 1920, 4.

¹²¹ По писању Радничког листа (21. X 1920, 3) на збору је било преко 8.000, а по писању листа *Vácskai Hírlap*, на збору није било више од око 3.000 људи. Лист *Neven* (Суботица) (од 19. X 1920) пише о овом збору, али не наводи број присутних. Слобода (од 22. X 1920) о комунистичком збору пише у свом стилу, тј. националистичкој пропаганди на њему.

радње радника и сељака свих националности, истичући да је то основни предуслов успешне класне борбе коју води КПЈ.¹²²

Истог дана, 17. октобра, КПЈ је одржала збор и у Бачкој Тополи, мада је тамо искључиво мађарски живаљ, тј. они који нису ни имали права гласа. На збору су говорили референти из Суботице, Иштван Нађ, секретар Синдикалног већа, и Јанош Шами.¹²³ Тога дана одржала је КПЈ збор и у Илоку. И поред свег терора над народом и свих претњи овај збор око 1.500 људи и жена из места и околине био је врло успешан. Обласни секретаријат из Новог Сада упутио је на овај збор своје референте Милана Недића, уредника *Радничког листа*, и Ивана Андреса. Интересантно је приметити да је Обласни секретаријат из Новог Сада упућивао своје референте на овај збор, мада организационо ово подручје није припадало овом секретаријату, већ Обласно секретаријату са центром у Осиеку. Збор је отворио Јосо Ајетић, а за председника збора био је изабаран Никола Бурназ. У овом месту до тада није било организација КПЈ, те су разни буржоаски политичари, удружени са социјалдемократима, настојали да онемогуће успех комуниста и овај избор искористе за напад против КПЈ. Неки од њих прекидали су и говор Ивана Андреса и говор М. Недића. Успех комуниста, међутим, и поред овога није изостао. Напротив, после овога збора у месту је била основана партијска организација.¹²⁴

Радничка стража је тих дана писала да је изборна пропаганда у вуковарском срезу плански организована. Агитација се вршила у свим селима. За ту делатност било је организовано „три стотине редатеља“ који су ишли по селима и ширили штампу, водили дискусију и радили на организовању и јачању КПЈ. Само једног дана у овој активности било је растурено 6.000 летака, неколико стотина брошура и новина.¹²⁵

Революционарне снаге у Великом Бечкереку, које су бројале око 800 чланова КПЈ, имале секцију жена-комуниста од 318 чланова, организацију СКОЈ-а са 124 члана, као и бројно синдикално чланство, извршиле су у сарадњи са партијским организацијама суседних места опсежне припреме за свој збор заказан за недељу 17. октобра у 9 часова у сали код „Српске круне“.¹²⁶ Међутим, овај збор није могао бити одржан у заказано време, јер је то онемогућио Душан Попов, бивши социјалдемократ који је за исто време и на истом месту сазвао конференцију „добровољаца“. Ово је вероватно учињено уз сагласност и договор са органима власти, како би се провоцирао неред и сукоб са комунистима, а тиме дало повода за интервенцију полиције. Том приликом дошло је до сукоба у који се умешала и полиција. Као епизод, комунисти су морали одложити свој збор за после подне истог дана.¹²⁷ Било је то управо оног дана када је одржавана и обласна конференција за Банат. На истој је било заступљено 12 организација са 31 делегатом, и то: Меленци, Елемир, Кумане, Велики Бечкерек, Кикинда, Иђош, Мокрин, Долово, Сарча (Сутјеска), Ерентал (Банатски Деспотовац), Торда и Врањево.

Збор од две и по до три хиљаде учесника из места и околине одржан је тек по подне истог дана. Отворио га је познати партијски активист у Војводини Здравко Гранић.¹²⁸ Референти на овом збору били су обласни секретар за Банат Лазар Петровић и обласни се-

¹²² После овог збора бирања је нова управа КПЈ у месту (*Раднички лист* 21. X 1920, 3).

¹²³ *Раднички лист* 14. и 21. X 1920, 4, односно 3.

¹²⁴ *Раднички лист* 21. X 1920, 3.

¹²⁵ *Радничка стража* 16. X 1920, 3.

¹²⁶ *Раднички лист* 24. X 1920, 3.

¹²⁷ Исто, стр. 2.

¹²⁸ У пролеће 1920. Здравко Гранић је био протеран из Новог Сада као непожељан и опасан комунист у родно место Меленце (*Раднички лист* 24. X 1920, 2).

кретар за Бачку и северни Срем Влада Марковић. Први референт је бројним показатељима дао критички осврт на постојећу друштвену стварност у Краљевини СХС осудивши политику и тактику буржоаских партија, радикала и демократа, а други, Влада Марковић, образложио далекосежност програма КПЈ истичући неопходност одлучне борбе за његову реализацију. Везујући комунистички покрет у Југославији са комунистичким покретом у свету Марковић је између осталог истакао: „Наш циљ треба да буде, да у што скорјем времену од Београда створимо нашу југословенску Москву.“¹²⁹ Богдан Еремић, члан Централног партијског већа и познати активист КПЈ у своме говору позвао је присутне да на изборима поклоне своје поверење Комунистичкој партији.¹³⁰

Дана 17. октобра одржала је КПЈ још два запажена збора, и то: у Кулпину и у Бачком Петровцу. Позив општинског бележника у Кулпину да становништво истог дана дође на збор Демократске странке није наишао на повољан одзив, те збор није ни одржан. Маса света, међутим, дошла је на збор који је сазвала и организовала КПЈ. Заказани збор за прве дане октобра био је забрањен, те је овај добро припремљени збор био тим успешнији. Референти на збору били су: Драгољуб Јанковић, од стране Обласног партијског већа, Лазар Тасић из Петроварадина и Обрен Коснић члан Централног партијског већа из Новог Сада.¹³¹ Овај збор комуниста у Кулпину био је један од најуспелијих сеоских зборова које је организовала КПЈ.

Исти референти одржали су тог дана по подне збор и у Бачком Петровцу. Пред око 2.000 окупљених испред општинске зграде поновљени су слични говори које су по упутствима и оквирном садржају, препорученом од Централног партијског већа, држали агитатори широм Војводине. И у Кулпину и у Бачком Петровцу говорници су посебну пажњу посветили критици и жигосању поступака појединих представника буржоаских партија у њиховим местима. Није пропуштена прилика да се окупљени упознају ни са битним одредбама Изборног закона, као ни то да се после овога успешног збора на посебној годишњој скупштини у Бачком Петровцу изабере нова управа и агитациони одбор од 20 лица.¹³²

Међутим, многи заказани зборови КПЈ нису могли бити одржани јер то власти нису дозволиле. Стога је Централни извршни одбор КПЈ интервенисао код министра Унутрашњих дела указујући на поступке органа локалних власти, који су онемогућавали и забрањивали зборове које су поједине партијске организације организовале, како у другим крајевима тако и у Војводини.

Тим поводом је Министарство унутрашњих дела, Одељење за Банат, Бачку и Барању, 21. октобра доставило великим жупанима и градским начелницима са жупанијским правима, а преко ових подручних органима, наредбу о поступку истих при одржавању предизборних зборова комуниста. У њој се подвлачи да су у последње време учестале тужбе са разних страна да полицијске власти спречавају Комунистичкој партији одржавање агитационих предизборних збора. Да би се то избегло, поменуто Министарство је наређивало локалним органима како да поступају у погледу комунистичких збора. По истоме, на сваком таквом збору дужан је био присуствовати редарствени капетан, срески начелник, њихов заменик, или пак неки други представник органа власти.¹³³ Ови су имали задатак да строго прате рад зборова комуниста. „На тим зборовима (истиче се

¹²⁹ Раднички лист 24. X 1920, 2.

¹³⁰ Исто.

¹³¹ Раднички лист 17. и 24. X 1920, 2, односно 4.

¹³² Исто.

¹³³ Историјски архив АП Војводине, Срем. Карловци (у даљем тексту: ИААПВ), велики жупан торонталске жупаније, бр. пов. 316 (441/1920).

у наредби) забрањује се агитација против данашњег државног уређења, против династије, против данашње државне форме, против војске, и најзад забрањују се сваке енунцијације¹³⁴, које су уперене против јавног поретка и мира. Говорницима који се огреше против тога забраниће се реч, против њих поступиће се по закону и забра ниће се по потреби даље држање збора.¹³⁵

Реагујући на ову наредбу *Раднички лист* је оштро осуђивао и ка рикирао ову тзв. слободу збора. Јер, по овој наредби, сваки говорник који би „вређао данашњи поредак може се оптужити и збор забранити“, што је по коментару *Радничког листа* права иронија слободе зборова.¹³⁶

Аналогно овоме, и Председништво краљевске хрватско-славонске земаљске владе ставило је у задатак свим великим жупанима да се рад комунистичких „агитатора прати свом позорношћу, те да се на сваки протузаконити иступ смјеста поступа по закону“¹³⁷.

Посебном наредбом датом тих дана велики жупан торонталске жупаније тражио је од подручних редарствених капетанија (као и други велики жупани тих дана) да му се достави списак истакнутијих комунистичких агитатора и комуниста на терену појединих редарствених капетанија. Нису ми познати извори о реаговању и предузетим мерама сем одговора редарствене капетаније у Великој Кикинди. Извештавајући великог капетана 27. октобра уз доставу траженог списка истиче се да су на подручје Кикинде тек „учестали зборови за изборе“, а на „рад и кретање одвашњих комуниста стално се мотри“, а „рад оспорава“.¹³⁸ Овај извештај редарственог капетана у Великој Кикинди М. Пецића великом жупану торонталске жупаније уследио је после збора који су пре тога одржали комунисти у месту. Те недеље, 24. октобра, на збору одржаном у великој сали хотела „Југославија“ по писању *Радничког листа* било је преко 2.000 учесника. Ово је прихватљив податак јер је у месту и поред жестоког терора деловала јака партијска организација, која је уочи Вуковарског конгреса имала 474 члана. Поред ње у граду су деловале и организација СКОЈ-а, бројне синдикалне подружнице и међустроковно веће. Својевремено постојао је покрет Српске народне независне странке, која је окупљала претежно аграрну сиротињу и сарађивала за кратко време свог постојања са организацијом СРПЈ(к), односно из својих редова регрутовала нове чланове и бројне симпатизере КПЈ.¹³⁹

Збор је отворио члан Месне управе КПЈ Ника Мандарин. Збору је председавао секретар Месне управе КПЈ Љубомир Танацков, а за секретара збора био је изабран члан месне управе КПЈ Милорад Несторов. Референти на овом збору били су обласни секретари Влада Марковић и Лазар Петрови.¹⁴⁰

¹³⁴ Реч енунцијација (enunciatio) је латинска реч и значи изјава.

¹³⁵ ААПВ, велики жупан торонталске жупаније, бр. 316 (441)/1920. — Ову наредбу је велики жупан упутио подручним органима 27. X 1920. Истог дана ову наредбу је упутио др Адамовић, велики жупан у Новом Саду, Великој капетанији Нови Сад (*Раднички лист* 31. X 1920, 2).

¹³⁶ *Раднички лист* 31. X 1920, 2.

¹³⁷ Историјски архив СР Хрватске, Загреб, велики жупан жупаније ва рајдинске, бр. 3204/1920.

¹³⁸ ААПВ, велики жупан торонталске жупаније, бр. пов. 78 (54)/1920.

¹³⁹ Хапшење групе комуниста на челу са секретаром КПЈ Јожефом Фа, (Фа József њихово саслушавање и спровођење од Кикинде до Новог Сада, ради ислеђења, терор над истима, хапшења 47 сељака учесника у побуни 30. маја 1920, у Кикинди а приликом покушаја ослобађања Чедомира Главашког једног од вођа Српске народне независне странке, хапшење и ислеђење групе скојеваца септембра и октобра 1920. затварање Радничког дома и др. (*Раднички лист* 20. VI. 1920. 2; ИАПКСКС бр. 20755; *Радничке новине* 1. X 1920, 3).

¹⁴⁰ *Раднички лист* 31. X 1920, 2.

Исте недеље, 24. октобра, одржан је пре подне велики јавни збор у Панчеву. По писању *Радничког листа*, у месту је у време одржавања Вуковарског конгреса партијска организација бројала око 2.000 чланова. Покрет је овде био изложен јаком терору. Тако су власти тамо још од марта 1920. па све до октобарских дана забрањивале држање зборова КПЈ. И приликом сазива овог збора власти су учиниле све да и овај одобрени збор комуниста омету. Пријава партијске организације за збор била је поднета на увид и одобрење „управнику града“ већ 19. октобра. Одговор је, међутим, био достављен тек (увече — у петак) 22. октобра, са очигледном тенденцијом да се, остављајући организацији дуже у неизвесности, умањи успех заказаног збора. С друге стране, по граду су се у међувремену активирали „детективи и жбири“, који су претњама настојали да одврете народне масе од учешћа на овом збору. Но и поред тога, на збору је било преко 2.000 учесника из града и околине.¹⁴¹ Драгутин Павловић, председник организације КПЈ у Панчеву, отворио је збор. За председника збора изабран је активиста КПЈ Макса Јовановић. Главни референт био је Милош Требињац, из Београда, будући носилац кандидатске листе у овој изборној области.¹⁴²

Тога дана забележена су још два збора, и то у Старом Бечеју и у Кисачу. У великој сали „Гранд хотела“ у Старом Бечеју одржала је месна партијска организација свој други јавни збор.¹⁴³ Том приликом говорили су референти из Н. Сада Михаљ Вич и Никола Ковачевић.¹⁴⁴

Сат касније, то јест у 16 часова истога дана отпочео је збор и у Кисачу. У овом месту до тада није постојала партијска организација, мада је било упоришта и симпатизера КПЈ. Покушај демократа један дан пре збора, то јест у суботу 23. октобра, да преко свог збора утичу на масе и отргну их од утицаја комуниста није дао жељене резултате. Напротив, на истом су доживели још један неуспех у овом словачком месту. Потврда реченог је успешан збор који су комунисти припремили и одржали 24. октобра. Збор је отворио Јурај Чеман (Čemán). Референт је био Обрен Коснић из Новог Сада, члан Централног партијског већа КПЈ. „Цео говор саслушан је најпажљивије и пропраћен бурним усклицима одобравања“.¹⁴⁵ Потврда успеха овога збора је у томе да је непосредно после збора у месту основана партијска организација и изабрана управа.¹⁴⁶

При повратку са збора одржаног у Великој Кикинди секретари обласних већа Влада Марковић и Лазар Петровић одржали су 25. октобра врло успелу предизборну конференцију у Меленцима. На истој је изабран и агитациони одбор од 12 чланова, а кандидација Миливоја Мијатовог за представника на листи КПЈ у месту, односно Богдана Еремића за обласну листу, једногласно је усвојена.¹⁴⁷

Тромесечна партијска скупштина у Новом Саду поред редовних организационо-политичких питања као посебну тачку дневног реда истакла је и разматрала припреме за изборе.¹⁴⁸ Сваки скуп радника и сеоске сиротиње Партија настоји политички да искористи да осуди радикале и прикаже демократе који су на речима за аграрну ре-

¹⁴¹ РН 27. X 1920, 1; *Раднички лист* 20. VI 1920, 2.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Први јавни збор у Ст. Бечеју одржан је 8. VIII 1920, када је у месту и основана организација КПЈ (*Раднички лист* 12. VIII 1920, 1).

¹⁴⁴ Збор је отворио Лаза Велимиров, а председавао Вуја Дорословачки (*Раднички лист* 28. X 1920, 4).

¹⁴⁵ *Раднички лист* 28. X 1920, 3. — Председник збора био је истог дана биран и за председника месне управе КПЈ (Исто).

¹⁴⁶ Исто, 4.

¹⁴⁷ *Раднички лист* 31. X 1920, 2; *Слобода* 28. X 1920, 2.

¹⁴⁸ *Раднички лист* 28. X 1920, 4.

форму, а на делу њени противници, да изнесе свој програм и придобије нове чланове и симпатизере. Тако су 31. октобра на јавном збору пододбора Савеза пољопривредних радника, одржаном у Ботошу (Банат), иступили Никола Ковачевић и Спасоје Стејић, истакнути активисти још у групи „пелагићеваца“ као и у КПЈ.¹⁴⁹ Отварајући збор председник поменутог пододбора Ђока Катана истакао је значај времена и важност одржаног збора, који пада у дане када се врше обимне припреме за изборе и када у села залазе поново буржоаски агитатори у жељи да обману и заведу аграрну сиротињу. То су далеко опширније и документованије разобличавали у својим уговорима и илустровали примерима Ковачевић и Стејић указавши на важност пуне сарадње и солидарности сељака и радника. Прихваћене пароле — „Живела револуционарна заједница сељака и радника“ и „Живела Совјетска Југославија“ непосредна су илустрација политичке оријентације окупљених на овом збору.¹⁵⁰

Припремајући се за заказани збор за 31. октобар у Делиблату организација КПЈ је благовремено, преко бележника, известила средског начелника у Ковину. Међутим, надлежни је заборавио „испослати акт организације, хотећи тиме да спречи заказани збор“!¹⁵¹

Одређеног дана „све село за пола сата сакупило се у превелику Лукину салу. Од 570 правних гласача ни један није изостао“.¹⁵² Збору је председавао Душан Ритопечки, а референт је био Димитрије Алимпијевић из Београда. Говорио је о политичко-економском стању у земљи и изборима за Уставотворну скупштину.

Погут овог збора протекло је 31. октобра и збор који је организовала КПЈ у Црвеној Цркви, у срезу белоцркванском. Био је то нов морално-политички неуспех радикала и демократа у месту. Наиме, срески начелник Милунов покушао је да недоласком на време на збор исти онемогући. Прозревши овај потез средског начелника окупљено 200 до 300 људи захтевало је да се збор ипак одржи. На њему је Славко Срдановић говорио о Програму Комунистичке партије, а Борислав Брадаревић о изборној борби за Конституанту.¹⁵³

Тог дана, 31. октобра, одржан је збор и у Чуругу. У препуним највећим просторијама у месту одржали су реферате Влада Марковић и Драгољуб Јанковић из Новог Сада. Настојања радикала и добровољаца да растуре збор или да му бар наруше нормалан рад нису умањила и општи успех збора.¹⁵⁴

Тих дана власти настоје да под разним мотивима онемогуће комунистичке агитаторе и да против њих примене репресивне мере. Тако су Милутина Мојсина, Ђуру Габорова и Мићу Лозанића, агитаторе из Меленаца који су се у предизборној активности обрели у Башаиду, по сугестији попа Трлајића ухапсили, а затим стражарно спровели у Турски (Нови) Бечеј.¹⁵⁵

У шидском срезу забележени су такође тих дана састанци и зборови КПЈ. Дана 24. октобра у Кукујевцима је одржан јавни збор КПЈ на коме је говорено о Програму КПЈ и изборима за Конституанту. Пред близу 500 учесника говорио је Сима Мирковић из Шиде. На предизборном збору у Шиду, 31. октобра, говорио је Радовановић, обласни секретар из Осидежа, и то: о политичкој ситуацији и изборима за Конституанту. Истог дана по подне одржана је у месту и средска изборна партијска конференција на којој су разматрана питања организације пропаганде у шидском срезу и бирани делегати

¹⁴⁹ Исто, 4. XI 1920, 2.

¹⁵⁰ Исто.

¹⁵¹ РН 6. XI 1920, 2.

¹⁵² Исто.

¹⁵³ Исто.

¹⁵⁴ Раднички лист 4. XI 1920, 2.

¹⁵⁵ Исто, 3.

за жупанијску конференцију, а ради утврђивања кандидатске листе за сремску жупанију.¹⁵⁶

Појачана активност, праћена политичким успесима комуниста, изазвала је забринутост у редовима грађанских политичких партија и органа власти. Стога се добијена наредба Министарства о поступку при одржавању комунистичких зборова спроводила у знаку терора; те су комунистички агитатори хапшени, зборови забрањивани или онемогућавани, плакати и прогласи КПЈ плењени и уништавани.

Гласила КПЈ, као и *Раднички лист* на свом подручју, препоручивали су проглас Партије упућен радном народу вароши и села, свим организацијама уз сугестију да га шире међу народом и истичу по улицама на најпрометнијим местима и радњама у којима радни народ пазари, као и да се шири предизборна пропагандна брошура — *Буџет Југославије*, коју је написао секретар КПЈ Сима Марковић.¹⁵⁷ Власти пак налазиле су увек нове мотиве за напад на комунисте и постају активнији у борби комунистичке пропаганде.

О тој ревносној активности локалних органа власти наводимо фрагмент из једног дописа Предстојништва краљевске котарске области у Руми поглаварствима свих подручних општина и редарственим повереницима¹⁵⁸, великом жупану жупаније сремске и града Земуна, односно Предстојништву краљевске хрватско-славонске земаљске владе у Загребу. У истој је предстојник Руме Дејановић већ 31. октобра јављао: „Јутрос осванули су у Руми комунистички плакати Радном народу вароши и села, који имају сасвим протудржавни смјер и којима је сврха да се агитира за комунизам и Комунистичку партију приликом идучих избора за Конституанту. Ово је предстојништво забранило распачавање овакових плаката у подручју овога котара и одредило да се растурачи ових ухапсе и предаду овој области“.¹⁵⁹

Срески начелник у Сомбору Миливој Петровић је истог дана, 31. октобра, извештавао партијског секретара Александра Туцаковића да не може издати дозволу Комунистичкој партији да њени агитатори могу ићи по сомборском срезу ради предизборне агитације. Ову своју одлуку он је образлагао:

„Пошто молитељ тражи да му се издају писмена уверења за поједине изасланике своје партије, који би се посебице разишли и тражили приврженике себи, односно својој странци, те пошто се рад и говор истих повереника, када би се ова дозвола издала, не би могао од стране полицијске власти контролисати и њихов поступак са државног гледишта у разматрање узети, то из разлога тога тражену дозволу у интересу јавног мира и поретка не могу издати.“¹⁶⁰

Два дана касније, управо 2. новембра, Месна организација КПЈ у Сомбору упутила је молбу великом капетану града да јој се, на основу Закона о зборовима, дозволи да у недељу 7. новембра одржи јавни збор у сали хотела „Слобода“, а на коме би реферисали Ђорђе

¹⁵⁶ *Radnička straža* 30. X 1920, 1. и 4. — Тих дана одржан је и низ других конференција и зборова, али ван подручја данашње Војводине, и то: а) у вуковарском срезу у местима: Царић, Нуштар, Маринци, Тординци, Антин, Корог, Свињаревци, Петровци, Богдановци, Ловас, Опатовац; и б) у жупанијском срезу у местима: Жупања, Врбања, Сољан.

¹⁵⁷ *Раднички лист* 4. XI 1920, 3.

¹⁵⁸ Архив Срежа, Срем. Митровица, Поглаварство трговишта Рума пов. бр. 78/1920.

¹⁵⁹ Хисторијски архив СР Хрватске, председништво Кр. Хрв. Слав Зв. 6—14/19353/1920, бр. 19383 Прс. — Достављајући овај допис и летак председништву земаљске владе велики жупан је додао да је и у Вуковару био штампан проглас исте врсте „само у још револуционарнијем тону, но након цензуре није више био опасан“ (Исто).

¹⁶⁰ РН 14. XI 1920, 1.

Шипош из Сомбора и Милан Недић, уредник *Радничког листа* из Новог Сада.¹⁶¹ На ову пријаву и молбу за дозволу одржавања збора донесено је 4. новембра негативно решење, с образложењем да писмена пријава збора није била потписана, то јест није био означен онај члан или чланови организације КПЈ „који би примили и снашли одговорност у случају нереда“. Печат Месне организације која је управо тражила дозволу, а који стоји уместо потписа молиоца, за великог капетна није био никаква гаранција. Овај разлог, мада је истакнут као првенствени, био је у ствари формалан, јер је основни мотив забрањивања збора јасније изражен у другој тачки наведених разлога, где стоји да се збор не дозвољава:

„Зато што сам се и лично уверио да називом комунистичке зборове гледе избора за Конститутанту желе да употребе на циље са-сма супротним Конститутанту.“

Већи број од њих разумели су изборни рад и изборну слободу као право да чине и говоре шта хоће, да шире антидржавне акције сматрајући да је изборној борби ваљда слободно све, па чак и таква акција.

У свим случајевима и под свима приликама држава или чин уједињења морају остати изван дискусије [...] Не може се допустити да се о држави шире сумње и неверице [...].

И пошто потоњи агитациони рад комуниста по зборовима стоји у супрот горњему, из тог разлога одржање збора нисам могао дозволити.¹⁶²

Но ово решење већ 7. новембра Месна организација КПЈ у Сомбору уложила је жалбу великом капетану града, упозоравајући га да је Министарство унутрашњих дела, Одељење за Банат, Бачку и Барању својом наредбом пов. бр. 1112/20 од 21. октобра скренуло пажњу органима власти да се зборови КПЈ не спречавају. Очекујући измену става локалних власти у Сомбору потписници жалбе испред Месне организације КПЈ (Стеван Вукичевић, као секретар, Ђорђе Шипош, као председник, и Антун Беретић, као члан управе) молили су истовремено великог капетана да им ранију молбу за одржавање збора уважи за недељу, 14. новембра.

Истичући законом дата права, молиоци своју жалбу завршавају ултимативно:

„Молимо да нам се на ову жалбу у року од 24 сата саопшти одлука како би се у случају да не будемо задовољни благовремено могли обратити господину Министру унутрашњих дела.“¹⁶³

Плашећи се немилых последица, велики капетан је њему упућену жалбу Месне организације КПЈ истог дана упутио Градском сенату на разматрање и другостепено решење. Сенат је на својој седници 12. новембра донео одлуку којом се решење градске капетаније одобрава у целости „из разлога у решењу наведених, те се одржање јавног збора комунистичке југословенске странке не дозвољава“.¹⁶⁴

Поступак власти у Сомбору није био усамљен нити је био без сагласности виших органа. Напротив, аналогно овима чине и други

¹⁶¹ Историјски архив Сомбор, Магистрат града Сомбора издвојена документа о радничком покрету, Молба организације КПЈ у Сомбору од 2. новембра; ИАПКВ, бр. 20394 (микрофилм).

¹⁶² Исто, ИАПКСКС бр. 20394/22/1920 (фотокопија). — Ово решење објавиле су и *РН* (14. XI 1920) и *Раднички лист* (18. XI 1920). — Решење је било послато 6. XI великом жупану, градском начелнику, команданту места цуковнику Мил. С. Марковићу као и Месној организацији КПЈ.

¹⁶³ Као нап. 164. — Интересантно је овде приметити да се као секретари партијске организације у Сомбору појављују Александар Туцаковић и Стеван Вукичевић. По изјави Вукичевића, он није био секретар КПЈ у Сомбору, већ извесно време њен благајник.

¹⁶⁴ Историјски архив Сомбор, Магистрат града Сомбора, бр. 22676/1920.

органи власти на подручју Војводине. За то им је телеграфски дао наредбу министар Унутрашњих дела 3. новембра 1920. Ова је издата тих дана јер се очекивало да ће предизборна борба управо у наступајућем периоду доћи до кулминације. Али да би се очувао ред и мир, било је потребно да се „одмах и одлучно стане на пут нездравом и заблудној акцији извесних елемената, који изборе за Конституанту желе да употребе на циљ сасвим супротан Конституанти [...]“.¹⁶⁵

„На више места представници власти били су остали пасивни посматрачи забрањене антидржавне акције, сматрајући, ваљда, да је у изборној борби слободно све, па и таква акција. Она је, међутим, забрањена и кажњива. (У оригиналу подвучено црвеном оловком. Д. К.) Избори су наређени законом и за законом одређени циљ. [...]“

Ко би хтео или покушао да изборима да други значај има бити сузбијен одмах и на начин који не оставља ни трага каквог двоумљења. У свим случајевима, под свим приликама држава и чин уједињења остају изван дискусије. Сада је питање о уређењу државе, а не о њој самој. (Подвучена места у оригиналу су наглашена плавом оловком. Д. К.) [...]

Државни органи који ово не би довољно разумели или би лабаво вршили, одмах разрешавати од дужности, а потом њихову кривицу ислеђивати.“ (У оригиналу подвучено црвеном оловком. Д. К.)¹⁶⁶

За она подручја у којима је било највише ове пропаганде наређује се свим органима власти да пошаљу своје „инспекторе“ да строго мотре на испуњење ове наредбе, а и Министар унутрашњих дела је обећао да ће и сам тамо упутити инспекторе.

Све зборове и конференције као и списе који би имали садржину која би се косила са датом наредбом „ваља одмах растурити и забрањити, а одговорна лица узети хитно на одговор по закону“.

За неколико дана ова наредба је преко великих жупана и поджупана стигла до свих градских и среских начелника и полиције, једном речју до свих органа власти. Тако је велики жупан и владин комесар торонталске жупаније већ 5. новембра ову наредбу достављао свим подручним органима.¹⁶⁷ Да би она била што успешније реализована, велики жупан бачке (бачбодрошке) жупаније је 8. новембра у писму градоначелнику Суботице посебно наредио да 10. новембра неизоставно пре подне у 10 часова дође заједно са великим капетаном и његовим органима у малу већницу да би им на скупу и усмено издао „потребна наређења“.¹⁶⁸

Аналогна овој и у духу ове наредбе министра унутрашњих дела била је и наредба Председништва краљевске хрватско-славонске земаљске владе, која је 10. новембра 1920. исту упућивала свим краљевским котарским областима. У њој се дају детаљна упутства за одлучну интервенцију локалних органа власти против комунистичке предизборне активности. Њоме се наређује да се „агитација код избора само у том правцу кретати може“ да се њоме врши само припреме за наступајуће изборе за Уставотворну скупштину. „Агитација која би се пригодом избора за Конституанту водила другим путем, а против наше уједињене државе [...] није допуштена [...]“; зато треба такву несавремену и протудржавну агитацију, где би се год појавила, свима законитим средствима разбити“.¹⁶⁹

Наредбом је општинским поглаварствима стављено у задатак да упуте своје изасланике и на оне изборне скупштине или зборове који

¹⁶⁵ ИАПКВ, микрофилм 20431, к 58—60; *Раднички лист* 18. XI 1920, 1—2.

¹⁶⁶ Исто.

¹⁶⁷ Историјски архив Кикинда, Магистрат Кикинде (оригинал); ИАПКВ, бр. 20523 (фотокопија 250-252).

¹⁶⁸ ИАПКВ, бр. 20431, 58—60.

¹⁶⁹ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, пов. бр. 86/1920.

се одржавају у затвореним просторијама, то јест на скупове за које Закон о праву скупљања и зборовима посебним § 4 истиче да се не пријављују властима. Њихов задатак је био да и на оваквим скуповима интервенишу у духу раније цитиране наредбе.

Сви списи, прогласи или друге штампане ствари писани са „антидржавним тенденцијама“ имали су бити заплењени, а њихови растурачи ухапшени. О спровођењу ове наредбе посебно је био одговоран поджупан. Већ 15. новембра Председништво краљевске котарске области у Руми достављало је ову наредбу свим жандармеријским станицама и општинским поглаврствима додајући да је већ у више дописа упозорено „на противдржавно деловање Комунистичке партије“. Међутим, овој странци било је забрањено одржавање сваких јавних скупштина и сваке агитације. То је било забрањено и Хрватској републиканској сељачкој (Радићевој) странци. „Стога ако сазивачи немају обласне дозволе, имају се спречити у обдржавању било каквих скупштина.“ Сви агитатори и они који растурају револуционарне летке имали су бити ухапшени, а заплењени леци, уз пријаву, достављени поменутој области.¹⁷⁰

Како се из реченог види, наредба је, с једне стране, привидно давала могућност одржавања зборова, а, с друге, зборови су већ у начелу имали бити забрањени, а агитатори ухапшени.

У другом допису истога дана од исте котарске области упућеном подручним органима даје се информација о програмским упутствима КПЈ за предизборну агитацију, и додаје да: „Треба стога забранити агитаторима ове странке свако обдржавање, јавних и иних зборова, те их ваља ухапсити и овој области предати, разноситеље било каквих летака ваља такође ухапсити и овој области привести уз прописну пријаву о томе што су говорили.“¹⁷¹

Дате наредбе пружале су широке могућности за интервенцију власти против политичко-пропагандног рада комуниста, јер се свака активност ових могла оквалификовати као „антидржавна“. Агитатори КПЈ могли су бити хапшени и без основа, по личној вољи појединаца.

У Срему је ова наредба преко земаљске владе, великог жупана и котарских предстојника добила још строже тумачење и реализацију. Зборови и конференције комуниста били су у Срему већ у начелу забрањени. Отуда је оваква активност власти имала тешке реперкусије на ширину и успех предизборне активности КПЈ у свим крајевима Краљевине СХС, а готово понајтеже у Војводини. Полиција и жандармерија су ове наредбе примиле као зелени сигнал, те пошле у још жешћи напад и праву хајку против комуниста. Против овог незаконитог односа према комунистима и организацијама КПЈ уопште оштро су реаговала руководства као и гласила КПЈ.¹⁷²

Власти су, међутим, и даље чиниле своје. У сплету те активности су забране низа комунистичких зборова и хапшења већег броја агитатора и референата КПЈ. Тако су у Сомбору и околини забрањени комунистички зборови, хапшени агитатори, а од стране „детектива“ цепани у току ноћи излепљени плакати КПЈ.¹⁷³

У Старим Шовама (Бачка) није се дозволило одржавање комунистичког збора „због епидемије“, али се радикалима у истом месту ипак дозволио збор.¹⁷⁴ У Суботишту (Срем) су 5. новембра ухапшени Лазар Манојловић и Антон Шулиц, агитатори из Руме, а предизборни

¹⁷⁰ Исто, пов. бр. 86, 88. и 89. из 1920.

¹⁷¹ Исто, пов. бр. 88/1920.

¹⁷² Раднички лист 18. XI 1920, 1.

¹⁷³ Исто, 18. и 21. XI 1920, 1, односно 1. и 3; *Novi Sviyet*, 21. XI 1920, 1; Историјски архив Сомбор, издвојена документа о радничком покрету — записник са саслушања Милана Шипоша 30. VII 1921; ИАПКВ, бр. 20.668.

¹⁷⁴ Раднички лист 21. XI 1920, 3.

прогласи КПЈ, које су ови носили са собом, били су конфисковани.¹⁷⁵ Растурање организације пољопривредних радника у суботичком изборном округу било је истог карактера. Наредбом средског начелника у Бачкој Тополи забрањено је читање свих новина, изузев службених, а за сваки преступ прописана је казна од 5 дана затвора.¹⁷⁶ У Вршцу је било забрањено лепљење комунистичких изборних плаката¹⁷⁷, а слично и на другим странама и местима Војводине.

Из дана у дан, како се приближавао дан избора, терор је постојао све јачи. Ево још неких примера који то потпуније илуструју. У Сремским Карловцима полиција је око 10. новембра ухапсила Михаила Јоцића, обућара, јер је лепио проглас КПЈ — „Радном народу вароши и села“, и растурао додаток *Радничких новина* — *Комунистичко село*.¹⁷⁸ Потом је у његовом стану извршен претрес и том приликом је полиција пронашла и конфисковала 260 примерака *Комунистичког села* и више социјалистичких књига и новина. Интервенције Драгољуба Јанковића, члана Обласног већа КПЈ, код полиције није изменила положај ухапшеног Јоцића. Напротив, Јоцић је био протеран у родно место, у Јагодину. Сличну судбину доживела су још два рудара која су била ухапшена јер су организовала раднике угљаре за акцију у циљу повећања бедних надница.¹⁷⁹ У Грабовцу, срез румски, полиција је 14. новембра ухапсила три члана КПЈ јер су код њих нађене *Радничке новине* и неколико примерака предизборних брошура *Буџет Југославије* и *Жртве рата*.¹⁸⁰ У Руми је предстојник котарске области Дејановић одбио да изда дозволу Николи Груловићу за одржавање збора 14. новембра. Као узрок томе Дејановић наводи да је „деловање Комунистичке партије Југославије потпуно протурдржавно па се такова у интересу државном и у интересу јавне сигурности земаљска дозвола није могла издати“.¹⁸¹

Стеву Визира, радника у руднику Врдник, а који је пошао у Стејановце ради агитације и тамо ширио партијске прогласе, полиција је ухапсила 14. новембра, а сав пропагандни материјал заплењила, јер је „дошла наредба од котарске области из Руме да је забрањено комунистима држати зборове и давање летака“.¹⁸² Коментаришући овај случај *Радничке новине* напомињу да су код истога заплењени леци штампани у Вуковару били својевремено већ „искасапљени од цензуре“, а потом дозвољени.¹⁸³ С. Визир је био спроведен и притворен у Општинском поглаварству Руме све до 7. децембра, када је на интервенцију КПЈ био пуштен на слободу.¹⁸⁴ Слично је било и у Илоку где су локалне власти забраниле одржавање зборова, састајање и растурање летака КПЈ.¹⁸⁵

У Сремској Митровици радикали чине све да онемогуће неуморан агитациони рад активиста КПЈ и СКОЈ-а Александра-Аце Савића и Александра Фрајзицера.¹⁸⁶ Свој говор на једном земљорадничком збо-

¹⁷⁵ Исто; *PH* 16. XI 1920, 1; *Radnička straža* 25. XI 1920, 1. — Ухапшени су држани у селу један дан, а затим су спроведени у Руму одакле су били пребачени у Срем. Митровицу, где су остали до 12. новембра кад су били пуштени на слободу.

¹⁷⁶ *Раднички лист* 21. XI 1920, 2.

¹⁷⁷ Исто, 1; *Novi svijet* 21. XI 1920, 1.

¹⁷⁸ *Раднички лист*, 16. XI 1920, 1; *Novi svijet* 21. XI 1920, 1; *Radnička straža* 25. XI 1920, 2.

¹⁷⁹ *Раднички лист* 14. XI 1920, 3; *PH* 23. XI 1920, 1; *Radnička straža* 25. XI 1920, 1; *Novi svijet* 21. XI 1920, 1.

¹⁸⁰ *PH* 18. XI 1920, 1.

¹⁸¹ Исто, 17. XI 1920, 1. и *Novi svijet* 21. XI 1920, 1.

¹⁸² Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума (издвојена документа за изложбу — застакљена); *Novi svijet* 23. XI 1920, 3.

¹⁸³ *PH* 21. XI 1920, 1; *Novi svijet* 14. XII 1920, 3.

¹⁸⁴ Архив Срема, Поглаварство трговишта Рума, бр. 10689/1920; *Novi svijet* 14. XII 1920, 3.

¹⁸⁵ *Novi svijet* 21. XI 1920, 1.

ру о комунистичком програму А. Савић због напада радикала није могао завршити.¹⁸⁷ Неколико дана после тога иста група је на улици физички напала А. Савића, испребијала га и ранила из ватреног оружја. Полиција, међутим, није стигла да интервенише. Чак и када је случај био пријављен, полиција није ухапсила преступнике.¹⁸⁸ Напротив, она је и овде, као и другде, била активна само у супротном смислу.

Деветнаестог новембра извршен је претрес у становима активиста КПЈ Ђирила Колачека и Ивана Андреса у Петроварадину. Том приликом од њих је тражен компромитујући материјал, у првом реду предизборни прогласи и леци КПЈ.¹⁸⁹

На молбу симпатизера из Бачког Новог Села КПЈ је пријавила среској власти у Оџацима збор за 17. новембар. Међутим, референт Обласног већа КПЈ Драгољуб Јанковић није тада могао одржати збор јер му је непосредно пред почетак збора бележник уручио решење „да је збор забрањен“.¹⁹⁰ У Суботици је због предизборне активности ухапшен студент Правног факултета Павле Поповић, а 24. новембра полиција је упала у Раднички дом и ухапсила окупљене раднике, међу којима већину партијских и синдикалних функционера.¹⁹¹ У Чантавиру је подбележник ухапсио све синдикалне функционере, а рад њихових подружница као опасних комунистичких жаришта забранио.¹⁹²

Сличан је био поступак полицијског капетана Милана Пецића у Великој Кикинди, који је забранио лепљење изборних плаката, а „велики плакати Радном народу вароши и села покупљени су и налазе се у фиоци М. Пецића“. Известан број запажених активиста који је још од раније био под полицијским надзором морао је у ове предизборне дане свакодневно два пута, у 9 и 17 часова, да се јавља полицијском капетану.¹⁹³ У Турској Кањижи (Нови Кнежевац) још уочи Вуковарског конгреса КПЈ је имала 317 чланова, мада је и овде покрет био изложен јаком терору. Тако су на збору КПЈ у Турској Кањижи радикали са својим плаћеницима физички напали референте КПЈ Николу Ковачевића и Лазара Петровића, а полиција ни овом приликом није интервенисала.¹⁹⁴

Због терора којег су власти и у Војводини и широм Краљевине СХС вршиле Централни извршни одбор КПЈ обраћао се свим организацијама КПЈ и препоручивао им:

„У страху од народног суда Југословенска буржоазија је отпочела дивљу хајку на наше комунистичке агитаторе, летаче, зборове и организације. Њен циљ је врло провидан. Она би разноврсним полицијским насиљима хтела да нас заплаши и да нам омете изборну пропаганду.

Дужност је и одлика је комунистичких организација, да ни пред каквим терором не клону, да ни пред најтежим насиљем не изгубе своју револуционарну присебност. Нека зато све организације развију најпуну делатност и поред свих сметња и препрека; нека

¹⁸⁶ Црвена застава (гласило Комунистичке омладине Југославије) 15. XII 1920, 8.

¹⁸⁷ РН 21. XI 1920, 1.

¹⁸⁸ Исто.

¹⁸⁹ Раднички лист 21. XI 1920, 3.

¹⁹⁰ Исто.

¹⁹¹ Исто, 23. XI 1920, 1 и РН 23. и 27. XI 1920, 3.

¹⁹² Раднички лист 23. XI 1920, 1.

¹⁹³ РН 20. XI 1920, 2. — РН 23. XI 1920) доносе вест да је у околини Суботице било забрањено 17 зборова КПЈ заказаних за 18. новембар.

¹⁹⁴ РН 27. XI 1920, 2; Раднички лист 20. VI 1920, 2. — О овим збивањима у Турској Кањижи (Нови Кнежевац) лист Слога (орган Демократске странке, Вел. Бечкерек) је (28. новембра 1920, 2) иронично писао у чланку „Комунистичко страдање“. Слично пише и Банатски гласник (орган Радикалне странке Вел. Бечкерек) у броју од 28. VII 1921 (1).

сваки наш агитатор покаже и овом приликом сву одлучност, при-
себност, непоколебљивост и неустрашивост једног револуционара.
Напред, другови! Смело и одважно за победу комунизма!"¹⁹⁵

Многе партијске организације у Војводини су управо у таквим приликама припремале своје зборове и конференције.¹⁹⁶

Седмог новембра одржан је други збор у словачком селу Кисачу, на коме је било учесника и из Бачког Петровца и других оближњих села. Месна партијска организација са својих преко 200 чланова успела је да на овај збор привуче знатан број симпатизера КПЈ, међу којима и већи број жена. Антикомунистичка акција учитеља Подрачког, цепање излепљених плаката КПЈ по селу и друго нису умањили одзив мештана на овај збор.¹⁹⁷ По наређењу власти, збору је присуствовала и жандармерија из Новог Сада да „одржава ред“, а „комесар“ збора био је Зоран Акшамовић. Збор је, међутим, текао већ устаљеном праксом не обазујући се много на присуство делегираних представника надлежне власти. Збор је отворио председник Месне партијске организације Ђурај Чеман. Референт на њему био је обласни секретар КПЈ Влада Марковић и активист КПЈ из Бачког Петровца Јан Дивјак (Ján Diviák), који је говорио на словачком језику. Непосредни показатељ успеха овог збора и двочасовног излагања В. Марковића о друштвено-економским и политичким приликама у земљи, а посебно о месту, улози и задацима комуниста како при наступајућим изборима тако и у непомирљивој класној борби, била је чињеница да се на дан збора у КПЈ уписало преко 70 нових чланова, тако да је Месна организација КПЈ тад већ имала око 300 чланова.¹⁹⁸

На збору КПЈ 7. новембра у Сонти пред око 500 људи говорили су Нова Путник и Драгољуб Јанковић у име Обласног већа КПЈ.¹⁹⁹ Тог дана забележена су још и два збора у срезу белоцркванском (у Банату), и то: у Крушчици и Кусићу.²⁰⁰ У Крушчици је 7. новембра одржан збор у затвореној просторији уз учешће око 150 људи, док је у Кусићу збор био далеко масовнији и одржао се пред општинском зградом. Извештач посебно истиче бројно учешће омладинаца и жена на овом збору. Настојања радикала да растуре овај збор и сукоб који је настао дали су повода подначелнику да са жандармеријом интервенише и запрети, хапшењем неким члановима КПЈ.²⁰¹

Сличан је био покушај радикала и на збору КПЈ одржаном 8. новембра у селу Паланци, у истом срезу. На збору у Врачев Гају 10. новембра учествовало је око 300 људи, мада се збор одржавао у радни дан. Ово потврђује да је КПЈ у овом месту имала приличан број симпатизера и једномишљеника.²⁰² Далеко успешнији од свих ових зборових био је велики јавни збор који је КПЈ организовала у Ковину 8. новембра и на коме је у великој сали „Код Српског краља“ било око 2.000 учесника из целог ковинског среза. Збор је отворио председник Месне организације КПЈ Милутин Којић. За председника збора био је изабран Душан Ритопечки, активист КПЈ из Делиблата, а за секретара збора Александар Станић из Српског Елемира. Главни референт на збору био је секретар КПЈ Филип Филиповић. После њега говорила су још два учесника, на мађарском и немачком језику. После збора Филиповић је одржао среску партијску конференцију, на којој је, поред решавања других питања

¹⁹⁵ РН 10. XI 1920, 1; *Раднички лист* 14. XI 1920, 2.

¹⁹⁶ *Раднички лист* 11. и 14. XI 1920, 3. — Конференције тих дана одржане су у: Иђошу, Мокрину, Кикинди, Куманима, Соту (Илочки срез) и у другим местима.

¹⁹⁷ *Раднички лист* 11. XI 1920, 3.

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Исто.

²⁰⁰ РН 17. XI 1920, 2.

²⁰¹ Исто.

²⁰² Исто.

везаних за изборе, био изабран срески одбор за агитацију у који су ушли: Милутин Којић, као председник, а Ника Васиљевић, као секретар. Одбор је одмах начинио план, а затим разаслао агитаторе у оближња села.²⁰³

Успешан је био и збор КПЈ и њених симпатизера у недељу 7. новембра у Старој Пазови. Партијска организација је успела да на збор привуче око 1 300 учесника. Збор је отворио Веља Пејаковић, а референт је био М. П. Крстић из Београда. И овај збор су радикали и чувари јавне безбедности покушали да онемогуће или пак својим интервенцијама да му макар умање политички успех.²⁰⁴ Истог дана, 7. новембра, по подне референт Крстић из Београда одржао је сличан збор и у селу Белегишу.²⁰⁵ На збору КПЈ 8. новембра у Старом Стапару, у Бачкој, пред око 700 учесника говорили су референти Обласног већа из Новог Сада Нова Путник и Драгољуб Јанковић.²⁰⁶ Партијска конференција КПЈ одржана 8. новембра у Старом Футогу била је посвећена предизборној проблематици. Говорници Никола Ковачевић и Ђорђе Станковић били су у излагању прекидани и ометани од стране бележника и једног демократа који су желели да умање успех комуниста у месту. Како се из реченог види, власти су живо пратиле сваки рад комуниста и присуствовале не само зборовима већ и ужим скуповима, па и конференцијама КПЈ.²⁰⁷

III. Утврђивање кандидатских листа КПЈ

Дана 8. новембра одржана је у Вуковару у Радничком дому окружна конференција делегата организација КПЈ из сремске жупаније, која је поред других питања требало да утврди и састав кандидатске листе.

Овом скупу око 60 делегата председавао је Живан Пујић из Шида. Делегати су поднели документоване извештаје о стању и проблемима покрета као и о терору коме је изложена КПЈ и њено чланство у појединим местима сремске жупаније. Тако је у илочком срезу било забрањено одржавање зборова КПЈ и растурање партијске штампе, а срески предстојник запретио је казном сваком оном ко би се усудио да агитује за комунизам. Партијска организација у Илоку намеравала је да изда свој предизборни проглас, али мада га је била конципирала у умереном тону, срески предстојник га није дозволио. Терор у румском срезу оквалификован је на овој конференцији као најжешћи у сремској жупанији. Тамо се цео „полицијски и шпијунски апарат“ ставио у покрет против активиста КПЈ.

Конференција је против овог терора подигла енергичан протест и донела у том правцу и своју резолуцију. На конференцији је по почетком кандидационе комисије и гласањем била утврђена кандидатска листа КПЈ за сремску жупанију.²⁰⁸ По казивању Николе Груловића, приликом истицања кандидата КПЈ за поједине округе, то јест носилаца листе дошло је до извесних размимоилажења у Партији. Под мотивацијом да би активисти из Војводине били мање по-

²⁰³ РН 12. и 13. XI 1920, 2.

²⁰⁴ РН 17. XI 1920, 2; *Novi svijet* је (14. IX 1920, 4) донео вест да је тек почетком септембра основана партијска организација у Ст. Пазови. Ова вест највероватније није потпуна. Можда је тад бирана нека управа јер је организације већ и раније било.

²⁰⁵ РН 17. X 1920, 2.

²⁰⁶ *Раднички лист* 11. XI 1920, 3.

²⁰⁷ Исто, 2. — Истог дана комунисти Меленаца и Елемира користе у својим местима зборове „Ванстраначког кола“ да их разобличе и народ још више придобије за себе. Иступање Миливоја Мијатова и Лазара Протића у Меленцима као и Паје Радишића у Елемиру била су врло успешна.

²⁰⁸ *Радничка стража* 13. XI 1920, 2.

годни за носиоце листе КПЈ, јер су их власти могле оптуживати „за мађаронство“, што би имало негативне последице и учинило да Партија изгуби много гласова, предлагани су за кандидате лица са стране. Међутим, запажало се да се са овим мотивима чланови КПЈ на подручју Војводине нису слагали, те су негде теже и прихватани. Али и поред извесних противљења чланства КПЈ овој концепцији, кандидате су одређивала виша партијска руководства. Неке иницијативе и предлози за носиоце листа дати од стране партијских организација и локалних руководства (нпр. предлог да у суботичком округу буде носилац листе Андреја Ваџи), нису биле прихваћене. Тако је у Војводини кандидован већи број активиста из Београда, односно Србије. Од шест изборних округа у Војводини четири су имала носиоце листе са стране, а само два округа: Велика Кикинда — Велики Бечкерек и сремска жупанија имали су носиоце кандидатских листа са подручја Војводине.²⁰⁹

Планирано је да и за сремску жупанију буде изабрано лице са стране. Окружна партијска конференција у Вуковару 8. новембра управо је имала да реши овај деликатан проблем. На конференцију је био дошао из Београда Миливоје Каљевић, који је требало да буде кандидован за носиоца листе КПЈ за сремску жупанију. Отпор је, међутим, био велики и однео је победу. Да би се настали проблем једноставније решио, донета је одлука да кандидати не могу бити присутни на конференцији док се одлучивало, износила партијска карактеристика и њихова биографија.

То је пружио веће могућности за истинско-демократско истицање, одлучивање и бирање оног који се ценио да ће их боље заступати у највишем представничком телу. Дискусија је закључена тако да кандидат, односно носилац листе КПЈ за сремску жупанију буде Никола Груловић.²¹⁰

Да би се непосредни рад на састављању кандидатских листа и подношењу истих на потврду олакшао и убрзао, Централни извршни одбор КПЈ штампао је већ крајем октобра 1920. опсежно упутство — *Кандидација посланика* и исто доставио партијским организацијама и руководством.²¹¹ У томе упутству дати су одређени савети груписани у неколико одељака. У првом је говорено о томе ко може бити изабран за посланика, у другом, како се састављају кандидатске листе и у трећем, како се утврђује листа. Дата су такође и начелна упутства и конкретна објашњења за готово сваки изборни округ.

У првом одељку је поред осталог истакнуто: да би неко био изабран за посланика, потребно је да буде уписан у бирачки списак ма у ком месту, чиме је јасно речено да они који немају права гласа не могу бити ни бирани. Даље, такво лице потребно је да ужива сва остала грађанска и политичка права, да је стално настањено у Краљевини СХС (сем ако се по државном послу налази стално на страни), да је навршило 25 година старости и да зна да чита и пише.

У другом поглављу се истиче да се посланици бирају по већ унапред састављеним листама које суд потврђује. Сваки округ је имао да састави кандидатске листе и поднесе их надлежном суду на потврду.

Област Судбеног стола Нови Сад имала је листу од осам кандидата. Од тога, шест „са општим условима“ и два тзв. квалификована, односно и њихова два заменика. Област Судбеног стола Сомбор са

²⁰⁹ Као нап. 210. — По изјави учесника ове конференције Мартина Доброњовског (Martin Dobroňovský) из Старе Пазове, на овој конференцији је поред Николе Груловића био и Филип Филиповић.

²¹⁰ ИАПКВ, бр. 18986, бр. 21878 и бр. 20.455.

²¹¹ Као нап. 212. — Извесна упутства, у форми обрасца, била су дата и од званичних органа власти. Међутим, то су била чисто техничка упутства.

Барањом имала је листу од 9 кандидата, од којих седам „са општим условима“ и два тзв. квалификована, са њихова два заменика. Област Судбеног стола Суботица имала је листу са осам кандидата, од тога шест „са општим условима“ и два тзв. квалификована, као и њихова два заменика. Област Судбеног стола Велика Кикинда — Велики Бечкерек имала је листу од 10 кандидата, од којих осам „са општим условима“ и два тзв. квалификована, са два њихова заменика. Област Судбеног стола Панчево — Бела Црква имала је листу од 9 кандидата, од којих седам „са општим условима“ и два тзв. квалификована, односно њихова два заменика. Сремска жупанија имала је листу од 14 кандидата, од којих једанаест „са општим условима“ и три тзв. квалификована, са три њихова заменика.²¹²

По датим сугестијама и упутствима, нижа партијска руководства и организације пришли су у првој половини новембра предлагању и утврђивању кандидата за поједине округе. Свака партија, странка или политичка групација која је хтела да иде на изборе морала је за сваки округ где је и желела да истакне кандидатску листу у истој навести управо онолико кандидата колико је поједини округ или жупанија на свом подручју бирала посланика.

По утврђивању кандидатских листа КПЈ на терену, иста је била потврђивана од Централног извршног одбора КПЈ. Ова листа је морала имати потпис најмање сто бирача-предлагача. Међутим, да би се избегло поништавање предложених листа, Извршни одбор КПЈ је у свом упутству препоручио организацијама да увек ове листе предлажу са више од сто потписа бирача јер су знали да ће власти неким потписницима оспорити право гласа, тако да и у тим случајевима на поменутој листи остане више од стотину потписника. Поред имена кандидата на поменутој листи која се подносила надлежном првостепеном суду на оверу морала су се навести и имена два представника листе за Главни бирачки одбор округа и два њихова заменика. Такође је требало навести и име једног представника и заменика листе за свако гласачко место у округу. Тек тада се листа имала послати надлежном првостепеном суду (Судбеном столу) на потврђивање. Рок за оверу кандидатских листа био је одређен у времену од 10. до 20. новембра.²¹³

У том смислу тих дана је и покрајинско гласило КПЈ *Раднички лист* подсећајући партијске организације писао: „Кроз два-три дана почеће се подносити кандидационе листе судовима на потврду. Последњи рок за потврду листи је 20. новембар, али ми то морамо раније учинити.“²¹⁴ Том приликом, а у складу са напредцитираним упутством, *Раднички лист* је понављао и сугерирао благовремено извршавање ових и других организационо-техничких припрема као и обезбеђивање чувара комунистичких кутија и њихових заменика за свако гласачко место.²¹⁵

После извршених припрема и утврђивања кандидата за листе КПЈ у појединим окрузима исте су подношене првостепеном суду са свим потребним подацима, на потврду.²¹⁶ Тако су за кандидата КПЈ за изборни округ Судбеног стола Нови Сад били предложени и по-

²¹² ИАПКВ, бр. 7218.

²¹³ Исто.

²¹⁴ *Раднички лист* 11. XI 1920, 2.

²¹⁵ ИАПКВ, 7218; *Раднички лист* 11. XI 1920, 2.

²¹⁶ ААПВ. Окружни суд Нови Сад, бр. 3121/1920. — На списку предлагача листе КПЈ за овај округ било је 137 имена међу којима су Влада Марковић, Никола Ковачевић, Драгољуб Јанковић, Јован Орос, Вождар Машиц, Стојко Ратков из Чуруга, Обрен Косић и други из Новог Сада и Бачког Петровца. Међутим, од 137 лица 10 имена је било брисано из овог списка са напоменом да немају право гласа. Тако је на списку остало пуноважно 127 потписа и листа као таква била одобрена. Ове листе по датуму на документима биле су потврђене тек 18. новембра 1920.

тврђени кандидати, односно листа КПЈ на челу са Иваном Чоловићем чланом Централног партијског већа КПЈ из Београда.²¹⁷

²¹⁷ кандидати „ са општим условима“:

I

1. Иван Чоловић
Управник социјалистичке
штампарије „Тудовић“ из Бео-
града	4. Лазар Велимиров
Графички радник из Ст Вечеја
2. Драгољуб Јанковић
Кожарски радник из Новог
Сада	5. Јан Дивјак (Ján Diviak)
Земљорадник из Бачког
Петровца
3. Андреј Рошка
Земљорадник из Б. Петровца	6. Стеван Токин
Земљорадник из Старог
Футога

II

тзв. квалификовани

7. Др Сима Марковић
Секретар КПЈ

његов заменик | 8. Коста Урошевић
Професор из Ужица

његов заменик |
| Михаило Динић
Гимназијски наставник из
Крагујевца | Драгољуб Бранковић
суплент из Свилајнца |

Представници листе у Главном бирачком одбору овог округа били су: 1. Влада Марковић, новинар из Новог Сада,

2. Божидар Машиц, столарски радник из Новог Сада.

Њихови заменици:

Андреја Тортић, молерски радник из Новог Сада,

Ђура Туканић, зидарски радник из Новог Сада.

(*Раднички лист*, 14. XI 1920, 1; *Радничке новине*, 27. XI 1920, 2) Представници листе КПЈ у појединим гласачким местима изборног округа Судбеног стола Нови Сад.

Нови Сад: I. гласачко место: Драгољуб Јанковић, представник, и Андреја Валент, заменик. II. гл. м. Стипа Туканић, п., и Милош Златар, з. III. гл. м. Ђорђе Станковић, п., и Паја Лазар, з. IV. гл. м. Душан Жикић, п., и Васа Милаков, з. V. гл. м. Драгутин Гроздић, п., и Јован Нешић, з. VI. гл. м. Мирко Загорчић, п., и Лука Загорчић, з.

Силбаш: I. гл. м. Јурај Кларић, п., и Мишо Татјак (Michal Tatiak), з. II. гл. м. Штефан Марић, п., и Павел Болехрадски (Bolehradsky), з.

Гложани: Михаил Срна (Michal Srnka), п. и Стеван Срна (Stefan Srnka) заменик.

Б. Петровац: I. гл. м. Михал Селешћански (Michal Selestiansky), п., и Павел Ленча, з. II. гл. м. Јан Врбовски (Ján Vrbovský), п., и Мартин Крнач (Krnáč), з. III. гл. м. Иван Балца, п., и Јан Оченаш (Ján Očenáš), заменик.

Стари Бечај: I. гл. м. Гојко Јовичић, п., и Вуја Дорословачки, з. II. гл. м. Миливој Влајков, п., и Цвета Дорословачки, з. III. гл. м. Сима Мишковић, п., и Милета Мишковић, заменик.

Кисач: I. гл. м. Јано Чемац (Jáno Čemán), п., и Павел Марчок, з. II. гл. м. Мишо Пиксјадес (Michal Piksiades), п., и Јурај Грња (Grňa), заменик.

Кулпин: Јан Чемац, п., и Јован Креко, заменик.

Старе Шове: Ђока Ковачевић, п., и Паја Гајинов, заменик.

Госпођинци: Веља Попов, п., и Славко Шокић, заменик.

Стари Футог: Глиша Коларски, п., и Стеван Токин, заменик.

Доњи Ковиљ: Бошко Парлач, п., и за заменика је поништен предлог за Макс Крањчеца јер исти наводно није имао право гласа.

Горњи Ковиљ: Мирко Живанов, п., а за заменика је био предложен Јован Ђурагић; међутим овај предлог је поништен јер исти није имао право гласа.

У присуству Филипа Филиповића и Михаља Вича на партијској конференцији у Сомбору била је средином новембра утврђена кандидатска листа и за област Судбеног стола за Сомбор са Барањом.²¹⁸ На челу листе био је Јанко Петаковић, секретар Савеза рударских радника из Београда.²¹⁹

На челу листе КПЈ за област Судбеног стола у Суботици био је Драгомир Марјановић, члан Централног партијског већа КПЈ и секретар типографских радника из Београда.²²⁰

Чуруг: I. гл. м. Стојко Ратков, п., а предложени Милан Масловара за заменика био је одбијен од власти јер није имао право гласа. II. гл. м. Душан Милин, п., и Рада Играчки, з. III. гл. м. Јован Ердевик, п., а Јован Козаров, заменик.

Товаришево: Предлог за представника листе КПЈ био је дат за Станка Рајића, али је овај предлог поништен јер исти није имао права гласа. За заменика предложен је Никола Пиварски.

Турија: Соко Гларданов, представник, а заменик није предложен.

Б. Петрово Село: Иван Судатички, представник, без заменика.

Шајкаш Сентиван: Ђока Путник, п., а Степа Пралица, заменик.

Лок: Алекса Секулић, представник (без ознаке заменика).

Бегеч: Емил Ракић, представник (без имена заменика).

(ААПВ, Окружни суд Нови Сад бр. 3121/1920).

²¹⁸ Историјски архив Сомбор, издвојена документа о радничком покрету, записник са саслушања Милана Шипоша од 30. јула 1921. и записник са саслушања Стевана Вукичевића, 28. јула 1921. Пошто Барања није у саставу Војводине нити је оновремено била обухваћена организационо обласним секретаријатом за Бачку, у раду нисмо намерно ни говорили о предизборној активности у овој области. Из очуваних судских докумената познато нам је неколико чувара кутија у овом крају; међутим, њихова имена не доносимо. (*Раднички лист* 18. XI 1920, 3; РН, 27. XI 1920, 2; ИА Сомбор, Окружни суд, бр. к./1183/1921. и бр. к. 112/1921.)

²¹⁹ кандидати „са општим условима“

I

1. Јанко Петаковић
секретар Савеза рударских
радника из Београда	4. Стеван Вукићевић
браварски радник из Сомбора
2. Ђорђе Шипош
каменорезачки радник из
Сомбора	5. Јован Јосић
браварски радник из Српског
Стапара
3. Антун Беретић
зидарски радник из Сомбора	6. Миливој Јовановић
берберски радник из Лалића
	7. Божидар Машић
столарски радник из Н. Сада

II

тзв. квалификовани

8. Славко Милић
професор из Ниша

његов заменик

Ђорђе Анђелић
дипломирани филозоф из Ваји-
не Баште | 9. Љубиша Јанковић
магистар фармације у Београду

његов заменик
Драгољуб Бранковић
суплент из Свилајнца |
|---|--|

(*Раднички лист* 25. XI 1920, 3.)

²²⁰ Кандидатска листа КПЈ за област судбеног стола у Суботици имала је следећи састав:

Кандидатска листа КПЈ за сремску жупанију утврђена је на окружној конференцији 8. новембра. На челу листе био је Никола Груловић, обућар и секретар КПЈ у Руми, истакнута личност међу југословенским борцима у октобарској револуцији 1919. у групи „пелагићеваца“, односно у СРПЈ(к) и КПЈ.²²¹

I

„са општим условима“

1. Драгомир Марјановић
секретар Савеза типографских
радника из Београда	4. Стеван Туканић
келнерски радник из Н. Сада
2. Андреја Ваџи
земљорадник из Суботице	5. Глигорије Сударевић
зидарски радник из Суботице
3. Бошко Татић
браварски радник из Сенте	6. Ђорђе Станковић
синдикални секретар из Н. Сада

II

тзв. квалификовани

7. Арса Стаменковић
адвокат из Београда

његов заменик

др Антун Штаинфл (Steinfl)
лекар из Винковаца | 8. Властимир Глишић
шеф одељења Министарства
финансија

његов заменик

др Јосо Буцек
из Деспотовца. |
|---|--|

(*Раднички лист* 25. XI 1920, 3; *Радничке новине* 27. XI 1920, 2.)

²²¹

1. Никола Груловић
обућар из Руме	7. Иван Ибришковић
рударски радник из Врдника
2. Стјепан Супанац
градитељ из Вуковара	8. Живан Мауковић
сељак из Шида
3. Кокар Милан
радник из Кукујеваца	9. Јосип Ајетић
приватни чиновник из Илока
4. Иван Шипош
лицитарски радник из Вуковара	10. Бартол Шпрајер
земљорадник из Старих
Микановаца
5. Никола Смољановић
новинар из Винковаца	11. Јозо Божановић
земљорадник из Сољана
6. Андрија Козарац
земљорадник из Жупање	

Кандидати КПЈ, према члану 14. Закона о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину, на овом подручју били су:

1. Филип Филиповић, секретар КПЈ из Београда
2. Драгомир Андоновић, професор Универзитета из Београда
3. др Antun Steinfl, лекар из Винковаца

њихови заменици:

1. Остоја Василић, професор из Ужица
2. Јован Томашевић, адвокатски приправник са Цетиња
3. Стојан Стојановић, суплент из Крушевца.

(*Радничка стража* 13. XI 1920, 1, *Нови свијет*, 21. XI 1920, 4. У броју од 25. новембра *Радничка стража* је донела и списак имена чувара кутија.)

Милош Требињац, професор из Београда и познати активист КПЈ, био је на челу листе КПЈ за изборни округ Панчево — Бела Црква.²²²

На челу кандидатске листе КПЈ за област Судбеног стола Велика Кикинда — Велики Бечкерек, по утврђивању на партијским конференцијама и потврђивању од Централног извршног одбора КПЈ био је Влада Марковић, члан Централног партијског већа КПЈ и обласни секретар КПЈ за Бачку и северни део Срема.²²³

²²² За изборни округ Панчево — Бела Црква кандидатска листа КПЈ имала је овај састав:

I

кандидати „са општим условима“

1. Милош Требињац
професор из Београда	књиговезачки радник из
Панчева
2. Обрен Коснић
металски радник из Н. Сада	5. Младен Драганић
земљорадник из Кусића
3. Мита Маринков
земљорадник из Долова	6. Драгутин (Милутин) Којић
приватни чиновник из Ковина
4. Макса Јовановић	7. Веса Вачујков
земљорадник из Ченте

II

тзв. квалификовани

1. Војислав Поповић, инжењер из Београда
2. Андра Живковић, адвокат из Јагодине

њихови заменици:

1. Михајло Јовановић, судски службеник из Ниша
2. Борислав Брэдваревић, правник из Беле Цркве.

(Историјски архив Панчево (оригинал); ИА ПК СКС бр. 18386, (препис).

У срезу ковинском представници листе КПЈ били су:

У Ковину — Ђира Тркуља, представник, а Сава Ђосић, његов заменик.

У Баваништу — I. гл. м. Сава Стојковић, п., а Душан Јовановић, з.,

II. гл. м. Илија Равин, п., а Сава Грујић, з. III. гл. м. Пера Јовичин, п., а Милан Станков, заменик.

У Делиблату: Душан Ритопечки, п., а Живан Понар, з.

У Мраморку: Сава Милутинов, п., а Настас Кивић, заменик.

У Грочина—Ђурђево: Лазар Ердџан, п., а Антал Топчов, з.

У Острову — Мита Ђирић, п., а Стеван Илишић, заменик.

У Дубовцу — Душан Ранков, п., а Петар Кожић, заменик.

У Гају — Ђура Стојанов представник а Рада Радосављево његов заменик (ИАПКВ, бр. 7211).

²²³ Кандидатска листа КПЈ за област Судбеног стола В. Кикинда—В. Бечкерек:

I

кандидати „са општим условима“

1. Влада Марковић
јорганцијски радник, уредник
Радничког листа	3. Милорад Несторов
земљорадник из Кикинде
2. Никола Ковачевић
сарачки радник из Новог Сада	4. Богдан Еремић
земљорадник из Меленаца
	5. Љубомир Чолић
земљорадник из Кумана

Тако је КПЈ у Војводини у свим изборним окрузима утврдила своје кандидатске листе решена да своју предизборну политичку активност максимално развије како би њени кандидати на изборима добили што више гласова.

IV. Кулминација предизборне активности и терора над КПЈ

Преостале дане до избора Партија је настојала максимално да искористи. У том циљу одржавају се зборови и конференције, у неким местима то су већ били други по реду предизборни зборови. Партија је ишла за тим да себи обезбеди већи успех у местима где је постојала партијска организација. У многим местима она, међутим, није одржала своје зборове, а понегде се задовољила појединачном агитацијом, растурањем и истицањем својих прогласа. Веће градове у којима је КПЈ била јача и масовнија (Велики Бечкерек, Велика Кикинда, Суботица, Нови Сад) Партија је максимално користила и одржала по два збора и неколико партијских конференција. Међутим, чињеница је да у многим већим местима и градовима где није било организација КПЈ или су постојале незнатне револуционарне снаге, односно биле јаче организације социјалдемократа, грађанских партија, или претежно Мађара и Немаца, Партија није одржала своје предизборне зборове. Такав је био случај са Белом Црквом, Вршцом, Алибунаром, Јашом Томићем, Српском Црњом, Уздином, Сентом, Бачком Паланком, Врбасом, Тителом, Старим Моровићем, Инђијом, Иригом и неким другим местима. Из истих разлога

6. Стеван Пиварски
браварски радник из Вел.
Бечкереча

7. Никола Србин
земљорадник из Мокрина
8. Љубомир Цукић
земљорадник из Елемира

II

тзв. квалификовани:

9. Филип Филиповић
секретар КПЈ

10. Милан Недић
професор из Београда
уредник *Радничког листа*

њихови заменици:

1. Борислав Брэдваревић, правник из Беле Цркве
2. Сретен Петровић, суплент из Крагујевца.

(*Раднички лист* 21. XI 1920, 2; РН. 25. XI 1920, 2; *Torontai* (В. Бечкерек) 27. XI 1920, 2—3). — Представници КПЈ за подручје Кикинде и околине, по писању *Српског листа* (17. XI 1920), били су утврђени на партијској конференцији одржаној у Кикинди 16. XI 1920. Између Владе Марковића и Николе Ковачевића дошло је у овом периоду до отвореног сукоба због политике и тактике руководства КПЈ у Бачкој, па и у Војводини, а посебно у погледу наступајућих избора и утврђивања кандидатских листа КПЈ. О томе се говори и у писму Обласног већа КПЈ у Новом Саду Извршном одбору УВКПЈ од 10. новембра 1920. и у писму Владе Марковића од 11. новембра 1920. Из првог документа сазнајемо да је Никола Ковачевић „на партијској седници, када је предложен за носиоца листе у суботичком округу, изјавио да се он кандидације неће нигде примити и да ће он од тога правити чак питање останка у Партији“. Ово је, каже се у писму, написано ИВКПЈ „ради истине, да се изјава друга Марковића на Обласној конференцији у Бечкерек у не би хрцаво тумачила пошто је друг Ковачевић сада променуо мишљење“ (АРПЈ, процес Спасоје Стејића и другова, К-1/1 Ф и К-2/IV Ф, док. 92, лист 848). О овом сукобу Марковића и Ковачевића говоримо опширније на другом месту у овом раду.

остао је далеко већи број села без предизборне активности Партије. Поред реченог, у многим селима и местима где је било добровољаца и њихових организација Партија или није вршила никакву агитацију или је, где је то и чинила, имала велике сметње и незнатне успехе.²²⁴

У својој политичкој активности пред изборе средином и крајем новембра 1920. комунисти нису имали повољније услове него раније. Интервенција партијског руководства против самовоље локалних органа власти и против одлуке о забрани прогласа КПЈ — „Радном народу вароши и села“, није донело жељене измене. Решењем Првостепеног суда Београда бр. 21394 од 11. новембра 1920. скинута је забрана са поменутог прогласа и његово растурање је дозвољено, истина само до 19. новембра, када је исти поново био забрањен, односно до 26. новембра, када је Министарство унутрашњих дела оснажило ранију забрану, проширујући је на подручје Краљевине СХС.²²⁵ Тако је растурање овога прогласа било забрањено, а са њим трагано чак и после избора.²²⁶ Полиција га цепа и уништава на свим странама, а многи чланови КПЈ били су у затворима јер су га својевремено, док је још био дозвољен, растурали, или што су то чинили и после његове забране.²²⁷

Низ нових политичких зборова КПЈ отпочео је већ 13. новембра. Тог дана одржан је збор у Црепаји у јужном Банату. У месту пре овог збора није било партијске организације, а срески начелник није дозволио „да се збор објави доброшем“, нити су припреме извршене путем пригодних плаката. Па ипак, и поред свих ових околности збор је био успешан. Реферат Обрена Коснића био је саслушан са пуним интересовањем. Постојеће партијско упориште после збора добило нове присталице, те је формирана партијска организација непосредно после избора.²²⁸

Недеља, 14. новембра, била је знатно више искоришћена за предизборну активност КПЈ. Тога дана највећи збор у Војводини одржан је у Суботици. У граду је била јака партијска организација која је у време одржавања Вуковарског конгреса имала 1.302 члана, а организација СКОЈ-а јула 1920. била по броју својих чланова четврта по реду: иза Београда, Загреба и Сарајева. И синдикални покрет је био врло развијен и претежно у оквирима Централног радничког синдикалног већа. Извори о овом збору доносе различите податке. Грађански листови бележе учешће око 3.000 људи, *Раднички лист* нотира 6—7.000 учесника, а *Радничке новине* помињу око 6.000 присутних. Сигурно је да је ово био врло успешан и масован политички збор. Велики одзив становништва разних националности Суботице и околних села био је својеврсна илустрација ширине покрета и утицаја КПЈ у овом подручју. Долазак секретара КПЈ Филипа Филиповића дао је збору посебан акценат и значај. Председавајући на збору био је Андреја Ваца, а референт Ф. Филиповић дао је пресек друштвено-политичких прилика у земљи, жигосао политику буржоаских партија, с једне, и указао на далекосежност максималног програма КПЈ,

²²⁴ ИАПКВ, бр. 7320, изјава Јована Шипоша.

²²⁵ ИАПКВ, бр. 16232; Историјски архив Сомбор, магистрат града број 26196/1920; РН 25. XI 1920, 2.

²²⁶ Историјски архив Кикинда, магистрат бр. 2360/16. XII 1920. или ИАПКСКС бр. 20309.

²²⁷ РН 25. XI 1920, 2.

²²⁸ РН 19. XI 1920, 2; *Раднички лист* у претконгресним данима (20. VI 1920.) писао је да је у Црепаји била партијска организација у формирању. Међутим, по писању *Радничких новина* она је основана тек 13. новембра 1920.

с друге стране. После Филиповића, на мађарском језику говорио је Михаљ Вич из Новог Сада.²²⁹

Агитациони пут Ф. Филиповића по Бачкој, а затим по Банату средином новембра био је врло успешан. Тамо где се нису могли одржавати зборови (Сомбор и околина) или је било кратко време да се исти припреме, Ф. Филиповић је одржавао предизборне партијске конференције дајући упутства за даљи рад за наступајуће изборе као што је то учинио тих дана у Сомбору.²³⁰

Те недеље по подне одржан је збор у Бачком Петровцу. У месту је била јака партијска организација која је још крајем пролећа имала 1.103 члана, те је на збору била велика маса света, која је саслушала говоре Николе Крстића, столарског радника из Н. Сада, и активиста Јаношевића.²³¹ По завршетку збора и одласку комунистичких говорника са говорнице збор су хтели искористити социјалдемократи, али је иступање адвоката Крње наишло на буру негодовања, те се умешала и жандармерија. Социјалдемократи ни овом приликом нису успели да одрже свој збор. Неуспех социјалдемократа у Бачком Петровцу био је, с друге стране, потврда успеха и утицаја комуниста у овом словачком месту.²³²

У Банату је 14. новембра одржано такође неколико зборова. У Баваништу је само неколико дана после оснивања организације КПЈ одржан збор са око 1.300 учесника. Поред референта из Београда Димитрија Алимпијевића, реч је узимало више лица: Душан Ритопечки из Делиблата, Димитрије Враљенски, Ђира Тркуља и Милутин Којић из Ковина и Веља Живановић из Мраморка.²³³

Пред око 1.800 учесника збора истог дана (14. новембра) говорио је у Ченти Обрен Коснић, члан Централног већа. У Сакулама је Обрен Коснић исте вечери одржао „ужи састанак са тамошњим друговима“ и том приликом основао, као и у Ченти, партијску организацију. За неколико дана извршене су брижљиве припреме и за јавни збор, који је одржан 18. новембра.²³⁴

По вестима које доносе *Радничке новине*, 14. новембра је одржан велики збор у Долову, на коме је било око 2.000 учесника. У месту је још у време одржавања Вуковарског конгреса било 94 члана Партије. Отуд је успех збора на коме су говорили Макса Јовановић из Панчева и Мита Маринковић посланички кандидати у овој области, био потпун.²³⁵ Врло успешан био је јавни збор 14. новембра у Мокрину где је била јака партијска организација. На збору је пред више од 3.000 људи говорио обласни секретар КПЈ за Банат Лазар Петровић. Сутрадан, 15. новембра, на партијској предизборној конференцији у истом месту говорио је Филип Филиповић пред више стотина присутних.²³⁶ Тог истог дана Партија је одржала добро посећен збор и у

²²⁹ *Раднички лист* 21. XI 1920, 3; РН 21. XI 1920, 2. *Bácskai Hírlap* 16. XI 1920; *Neven* 16. XI 1920; *Црвена застава* 1. VII 1920, 163—164. — Тих дана било је у суботичком крају заказано 17 комунистичких зборова, али су без икаквих образложења од власти сви ови зборови били забрањени. (РН 23. XI 1920.)

²³⁰ Историјски архив. Сомбор, издвојена документа..., записници са саслушања Милана Шипоша од 30. јула 1921. и Стевана Вукичевића од 28. јула 1921; ИАПКВ, бр. 20668 и 20669. — Против поступака власти у Сомбору и околини интервенисао је Милан Недић, али збор КПЈ у Сомбору није био дозвољен. У Стапару, комунисти користе збор социјалдемократа и радикала 14. новембра, те њихови говорници Павле Станичков и Бошко Милић настоје да умање политички ефекат сазивача збора и искористе их као трибину за пропагирање начела и програма КПЈ. (*Раднички лист* 21. XI 1920, 4.)

²³¹ *Раднички лист* 21. XI 1920, 4.

²³² Исто.

²³³ РН 21. XI 1920, 2.

²³⁴ Исто, 19. XI 1920, 2.

²³⁵ Исто; *Раднички лист*, 20. VI 1920, 2.

Иђошу, а на коме су реферисали Филип Филиповић и Лазар Петровић.²³⁷

Јавни збор комуниста, одржан 16. новембра по подне у Вел. Кикинди у сали хотела „Југославије“, окупио је велики број учесника.²³⁸ *Радничке новине* бележе око 2.000 учесника овог збора, док локални лист Срба демократа *Српски глас* тенденциозно извештава да је на збору било свега око 500 људи.²³⁹ *Раднички лист* не наводи број присутних, али истиче да је то био „сјајан збор“ на коме су говорили Филип Филиповић и Лазар Петровић.²⁴⁰ Политички успех овог збора био је тим већи што је терор у овом крају беснео целе године, а групе комуниста, активиста радничког покрета и скојеваца овога града биле хапшене, саслушаване и стављене под полицијски надзор, а плакати „Радном народу вароши и села“, заплешени од полиције. На овај збор полицијски капетан Милан Педић послао је 32 жандарма, неколико детектива и полицијских чиновника. „Штавише, и на говорничкој бини били су жандарми са бајонетима.“²⁴¹

Обласни секретар Лазар Петровић прочитао је, поред осталог, и кандидатску листу за ову област и објаснио зашто на листи КПЈ није Чедомир Главашки, учитељ и својевремено (1919/1920) један од вођа Српске народне независне странке у Кикинди и околини, а који је био у затвору од 25. маја 1920. Власти су га брисале из бирачког списка, те иако је дао сагласност из затвора да се кандидује на листи КПЈ, то му власти нису омогућиле. Због тога су гласила КПЈ *Радничке новине* и *Раднички лист* више пута оштро протестовала и осуђивала самовољу локалних органа власти. Својевремено је и први секретар КПЈ Сима Марковић уложио писмени и усмени протест у Министарству правде.²⁴² Петровићево образложење овога и безакоња које се врши у земљи над комунистима било је „сувише оштро“ — како пише *Српски глас*, те је „изасланик власти г. Ајваз морао упутити на ред“ референта Петровића.²⁴³

Збор у Меленцима, одржан 17. новембра пре подне, окупио је, по писању *Радничких новина*, „око 5.000 ратара“²⁴⁴. Покрет је у овом месту био врло развијен. Партија је још крајем пролећа 1920. имала 632 члана а осећао се утицај и СКОЈ-а. Ипак, чини нам се да је податак о учесницима збора нешто увећан. *Раднички лист* само региструје овај „величанствени збор“²⁴⁵, а *Српски лист* констатује да је „света било доста, јер је у исто доба и на истом месту одржавана пијаца“²⁴⁶. Но, иако је данас немогуће дати тачан податак о броју учесника, чињеница је да је ово био један од највећих предизборних зборова КПЈ у једном селу, па и један од најмасовнијих партијских зборова у Војводини. Излагање Филипа Филиповића, Н. Ковачевића и „Бака Протића“ била су саслушана са „највећом пажњом и бурним одобравањем“²⁴⁷.

²³⁶ *Раднички лист* 21. XI 1920, 3.

²³⁷ Исто; РН 23. XI 1920, 2.

²³⁸ РН 20. XI 1920, 2. — О овом збору на свој начин и у свом стилу пише и социјалдемократски дневник *Слобода* (23. новембра 1920).

²³⁹ *Српски глас* 17. XI 1920, 2.

²⁴⁰ *Раднички лист* 21. XI 1920, 3.

²⁴¹ РН 20. XI 1920, 2.

²⁴² *Раднички лист* 24. X 1920, 3; РН 19. и 20. XI 1920, 2.

²⁴³ *Српски глас* 17. XI 1920, 2. — По писању овог листа, увече је одржана партијска конференција да би се утврдила имена представника листе КПЈ (Исто).

²⁴⁴ РН 23. XI 1920, 2.

²⁴⁵ *Раднички лист* 21. XI 1920, 3.

²⁴⁶ *Српски глас* 20. XI 1920, 2.

²⁴⁷ *Раднички лист* 21. XI 1920, 3; РН 23. XI 1920, 2; *Српски глас* 20. XI 1920, 2; ИАПКВ, бр. 14045.

Истога дана по подне на путу за Велики Бечкерек, Ф. Филиповић и Н. Ковачевић одржали су партијску конференцију у Српском Еле-

миру. Партијска организација у месту била је врло бројна и још у време одржавања Вуковарског конгреса имала 425 чланова.²⁴⁸ Тог дана одржан је и други јавни збор у Великом Бечкерекy, управо месец дана после првога предизборног збора у овом граду. Овај збор је одржан увече, а по масовности и успеху био је сличан октобарском збору. Око 2.000 присутних одобравало је излагања говорника. То је говорило да су КПЈ, СКОЈ, секција жена-комуниста и револуционарни синдикати у месту изградили солидно политичко-акционо јединство. Отуд и општи успех овога збора није изостао.²⁴⁹

Тих дана одржан је јавни збор комуниста у Врањеvu (Нови Бечej), месту са јаким партијском организацијом, затим у Гају 23. новембра, и неким другим местима.²⁵⁰ За недељу 21. новембра био је заказан последњи предизборни збор у Новом Саду; међутим, подаци о његовом одржавању, референтима и броју учесника нису нам познати.²⁵¹ По казивању учесника покрета, у овом периоду предизборни зборови КПЈ одржани су још и у десетак других места.²⁵²

Даља предизборна активност КПЈ у Срему одвијана је у знаку политичке мобилизације чланства и организационо-политичких припрема за наступајуће изборе, с једне, и појачаног терора власти над члановима КПЈ и њеним организацијама, с друге стране.

Тако је и ванредна скупштина свих радника и радница у Беочину 17. новембра била искоришћена за политичку припрему радника фабрике цемента. Референт Милорад Савковић је у свом двочасовном говору подвргао анализи и критици материјални положај радништва и политичку ситуацију и говорио о значају наступајућих избора за Конституанту. По писању *Радничких новина*, говорника су радници и раднице са великим одушевљењем прекидали вичући: Живела Руска Совјетска Република! Живела Комунистичка партија!²⁵³ У суботу 20. новембра требало да буде одржан благовремено пријављени комунистички збор у Купинову. Међутим, референту М. Крстићу и активисту Бранку Петровићу није било дозвољено да одрже збор. Поред забране од стране власти и група наоружаних добровољаца била је активирана да би онемогућила сваку пропагандну делатност комуниста. Слично је тог дана учињено и у Ашањи.²⁵⁴ Новосадски ра-

²⁴⁸ РН 23. XI 1920, 2; *Раднички лист* 20. VI 1920, 2.

²⁴⁹ РН 24. XI 1920, 2; *Раднички лист* 21. XI 1920, 3. — Збор је трајао од 19 до 21 час, а председавао му је Стеван Пиварски.

²⁵⁰ ИАПКВ, бр.: 7212, 7213 и 7214; *Српски глас* 24. XI 1920, 2.

²⁵¹ *Раднички лист* 21. XI 1920, 1.

²⁵² По изјави Николе Груловића (ИАПКВ, бр. 18986), после онемогућавања агитационог рада у Срему он је одржао зборовe и у Новом Саду, Петроварадину, Бегечу, Руменки и Кисачу. Штампa, међутим, ни један од ових зборовa, колико нам је познато, није регистровала. Богдан Еремић из Меленаца, члан Централног већа КПЈ, даје сличне податке о својој предизборној активности (АРПЈ, II—I б/74). Драгутин Павловић казује да су држани зборови и у другим местима јужног Баната па помиње Ченту, Сефкерин, Баранду, Алибунар, а у Панчеву и Долову нотира по два збора (ИАПКВ, бр. 18300, 46—47; Историјски архив Панчево, мемоарска грађа XXXI/9, слично је објављено и у *Панчевцу* 9. маја 1959). Из саслушања С Вукичевића може се видети цео план задужења појединих лица за агитацију по селима у околини Сомбора (Историјски архив Сомбор, издвојена документа..., записник са саслушања С. Вукичевића од 28. VII 1921.) А у изјави Панте Ђорђевића налазимо помена о одржавању зборовa и у Јасенову, Дупљаји, Парти, Белој Цркви (Извршно веће Србије, пензијска документација бр. 2882/орг. јед. 0641/1964 и др.).

²⁵³ РН 26. XI 1920, 2. — На крају ове скупштине изабрана је управа КПЈ: Драгутин Костић, председник, Никола Кошчаревић, секретар, Игњат Клисурећ, благајник, Сава Витас, Иван Чук и Добрислав Ненадић, чланови. У финансијску контролу изабрани су Ђура Блажовић и Павло Штрајнер (Streiner). — *Слобода* (Нови Сад) је још у броју од 3. јула 1920. писала да су комунисти у Беочину имали уза се већину радника, и да им је председник Драгутин Костић.

дикални лист *Застава* на ову појаву реагује са пуним одобравањем тих дана истиче у наслову једног свог чланка — добровољци против комуниста, да би ово оквалификовао као иницијативу добровољаца и добровољачког одбора за срез и округ Вуковар.²⁵⁵ Слично овој пракси, у Срему и у другим крајевима и местима Војводине заједно су наступали политички фактори, буржоаске организације и органи власти.

У недељу, 21. новембра, одржала је Месна организација КПЈ у Сремској Митровици свој јавни збор. Настојећи да осујете овај збор радикали су учешћу збора по граду излепили мноштво памфлета против КПЈ, „да би обманули и заплашили радни народ“²⁵⁶. Революционарни покрет у граду није био развијен, мада су у месту постојале и партијска и скојевска организација, јер је покрет био изложен јаком белом терору полицијске власти и самовољи радикала. Па ипак, успех овог збора био је задовољавајући. Учешће близу 1.000 лица било је управо одраз свих околности у којима је револуционарни раднички покрет у овом граду деловао, и степена његове развијености.²⁵⁷

Дана 21. новембра Партија и СКОЈ организовали су добро посећени збор у Земуну у сали „Гранд хотела“ на коме је говорио Филип Филиповић.²⁵⁸ Тога дана одржан је јавни збор и у Шиду. И мада је време да се становништво „обавести путем плаката“ било кратко, на збор је дошло око 700 особа и саслушало референта Драгослава Гајовића, секретара Централне управе СКОЈ-а из Београда. Покушај „котарског предстојника и радикала да провоцирају и растурају збор остали су без успеха“²⁵⁹.

Одржавање збора КПЈ у Старој Пазови, заказано за недељу 21. новембра, одлуком „Котарске области у Ст. Пазови бр. 20346 од 18. новембра 1920.“ било је забрањено. Тог дана партијска организација са својих преко 300 чланова²⁶⁰ извела је на збор преко 2.000 људи. Котарски предстојник Ђуро Биљевић и жандармеријска патрола захтевали су од окупљене масе да се разиђе, али она то није учинила. Новом интервенцијом маса се разишла, напустила трг, а њих око 700 окупило се у стану организације са намером да тамо одрже заказани збор. Међутим, у двориште где се маса окупила упали су жандарми и поново захтевали од истих да се разиђу. Маса то није прихватила. Настали сукоб покренуо је масу, која разоружава жандарме.²⁶¹ Интервенцијом у помоћ пристиглих жандарма, Димитрије Алимпијевић био је принуђен да прекине започети говор.²⁶² Тако је интервенцијом власти и жандармерије после сукоба и употребе ватреног оружја збор био прекинут, али се маса није разишла, већ је пошла улицама Старе Пазове демонстрирајући и кличући: „Живео комунизам! Доле црна реакција! Живела револуција!“²⁶³

²⁵⁴ РН 26. XI 1920, 1.

²⁵⁵ *Застава* (Нови Сад), 19. XI 1920, 1.

²⁵⁶ РН 24. XI 1920, 2.

²⁵⁷ Исто. Збор је отворио Фрајзицер, председавао му Краус, а референт је био Гројић (*Црвена застава* 1. XI 1920, 7).

²⁵⁸ РН 24. XI 1920, 2. — За председника збора био је изабран Александар Метлер, а за секретара Карл Драјер (Исто).

²⁵⁹ РН 26. XI 1920, 2.

²⁶⁰ ИАПКСКС бр. 21878, 3—4, изјава Мартина Доброњовског (Dobronjovský), по изјави Јана Генгелацког (Ján Gengelacký) у време избора у Старој Пазови било је око 730 чланова КПЈ (ИАПКВ, бр. 18315).

²⁶¹ Архив Срема, Окружни суд Срем. Митровица бр. I/55/1922. — У писменим изјавама учесника овог догађаја о овоме је записано: „Међутим, народ се није разишао него је жандармерију разоружао. То је било интересантно да су жандарми дигли руке и казали: „Браћо и ми смо ваши“ (ИАПКВ, бр. 18315, 4).

²⁶² Архив Срема, Окружни суд Срем. Митровица, бр. I/55/1922; РН 24. XI 1920, 2. и *Радничка стража*, 25. XI 1920, 2.

²⁶³ Исто.

Попут овог сукоба, КПЈ је широм Војводине била изложена из дана у дан све жешћем терору. Против све јачег терора КПЈ је одлучно реаговала. Тако је после успелог јавног збора у Шиду одржана среска конференција повереника партијских организација на којој је разматран и проблем појачаног терора и донесена резолуција, којом се оштро протестује против поступака власти.²⁶⁴ је искористила за довршење преосталих агитационих задатака настојећи да искористи све могуће форме.²⁶⁵ Отуд је један грађански прокоментаришао дату ситуацију:

„Изборна борба је стигла у последњу своју фазу. Води се тиха, али оштра борба. Нема више зборова, сада појединци раде. Леџи се деле немилнице. Нико не би могао рећи да је оскудица у хартији или тужити се да је скупа штампа.“²⁶⁶

Управо у таквој ситуацији велики жупан торонталске жупаније упозорава подручне органе о примљеном извештају вође тајних ре-дара који је нашао подофицире у кафани где са војницима вичу: „Жи-вео комунизам!“²⁶⁷ У другим изворима из тих дана истиче се да су комунисти Кикинде развили врло живу агитацију у касарни и у граду међу војницима.²⁶⁸ То илуструје неоспорну чињеницу да су комунисти своју предизборну активност развили у свим правцима и да је она управо таква добила највеће димензије. Ово ваља тим пре подвући јер је Министарство унутрашњих дела, одељење за Банат, Бачку и Барању под бројем 1146/920. још 4. новембра обавештавало велике жупане да су у последње време учестала бекства војника из команде, што се „добија значајан карактер. Највећи број бегунаца је са терито-рије северно од Саве и Дунава“²⁶⁹. Усплету интензивне предизборне делатности Партија одржава низ својих састанака, организује штампа-ње и растурање прогласа²⁷⁰, још активније растура предизборне аги-тационе брошуре — *Буџет Југославије* од Симе Марковића²⁷¹, *Жртве*

²⁶⁴ „Изборни терор, који бесни у целој земљи проширио се и на котар шидски. Буржоаске власти пред страхом од наглог бујања комунистичког покрета, хапсе комунистичке агитаторе и узапћују изборне летке. Тако су ухапсили друга Саву Мирковића, Душана Пандуровића и Стеву Јовичића само за то што су агитовали за Комунистичку партију.

Бележећи ово насиље над слободом мисли ми протестујемо против њега и захтевамо да се поменути другови пунте на слободу.

Доле са реакцијом!

Доле са буржоаском диктатуром!

Живели Совјети радника и сиромашних сељака!“ РН 26. XI 1920, 1.)

Последњу недељу уочи избора, без обзира на сав терор, Партија

²⁶⁵ ИАПКВ, бр. 18319, 10, изјава Шенре Јосипа и др.

²⁶⁶ Српски глас 27. XI 1920, 2.

²⁶⁷ ИАПКВ, бр. 20431, под бр. 465/1920.

²⁶⁸ ИАПКВ, „Октобар“ — Кикинда (без броја).

²⁶⁹ АРПЈ МФ-72/293 (480—483)/1920.

²⁷⁰ *Раднички лист* 25. XI 1920, 1; *Застава* 25. XI 1920, 2; ИАПКВ, бр. 18357. *Застава* у наведеном броју истиче да комунисти штампају плакате и летке, али ништа више конкретно не наводи, сем што јетко закључује да те чињенице управо казују да комунисти имају новаца.

²⁷¹ Критикујући сурову друштвену стварност датог периода, КПЈ је преко свог гласила *Радничких новина* истицала поражавајуће податке бу-џета Југославије и жртава рата. Подаци о буџету Краљевине СХС су пру-жали ову слику:

I Расходи

Министарство војно	1.120.804.560.— дин.
Чиновништво	1.300.000.000.— ..
Врховна државна управа	963.919.971.— ..
Инвалиди	304.758.835.— ..

рата од Животе Милојковића²⁷², *За Совјетску власт од Филипа Филиповића, Шта хоће комунисти?* од Живка Јовановића, као и податак *Радничких новина* намењен селу — *Комунистичко село*.²⁷³ Обрађајући се тих дана радном народу у Војводини, КПЈ је преко стубаца свог гласила *Раднички лист* још једном истакла место и улогу КПЈ, и критиковала тактику и програм радикала, демократа и социјалдемократа²⁷⁴. У истом броју од 25. новембра *Раднички лист* је донео у целости још један вероватно последњи општи предизборни проглас КПЈ — „Радном народу и вароши и села“. Понављајући у новој верзији већ раније више пута изложене мисли, чињенице и политичке оцене, КПЈ је овом приликом уз неке нове моменте указивала бирачима на: пљачкашку политику буржоазије и владавину насиља, тешке последице рата и економске махинације радикала и демократа, презадуже-

Народна просвета	158.921.279.—	„
Социјална политика	74.420.769.—	„
Народно здравље	69.762.593.—	„
Ратна сирочад	(без података)	„
Обнова и исхрана		„

II Приходи

Непосредни порези	560.023.640.—	дин.
Посредни порези	2.883.380.700.—	дин.

Коментаришући наведене податке *Радничке новине* су посебно истичале да посредни порез од 2.883.380.700.— дин. плаћа сиротиња, а минимални расходи планирани су за помоћ ратне сирочади, за обнову земље и исхрану становништва без икаквих прихода.

²⁷² Говорећи о жртвама рата наводи се да је у Србији било 1,156.000 мртвих; инвалида и чланова њихових породица 1,650.000, а ратне сирочади око 500.000 лица (РН 30. X 1920; *Раднички лист* 25. XI 1920).

²⁷³ Историјски архив Зрењанин, Окружни суд В. Бечкерек, процес Богдана Еремића из 1930 (без броја); ИАПКВ, бр. 13030; РН 17. XI 1920.

²⁷⁴ Том приликом она је поред осталог истицала:

Радикали су криви „[...] за све муке које је српски народ пропатио и за оне које сада пати [...] они су криви за сав хаос који данас у земљи влада.

Безобзирни и безочни, када је у питању власт и пљачка, радикали су у стању да провоцирају и неред у земљи, и крвопролиће и братоубилачки грађански рат, само да се одрже на власти.“

[...]

„Демократи су странка разних банкара, извозничара, трговаца и шпекуланата. [...] То је она чувена извозничарска банда, која је извозила животне намирнице из наше земље док је наш народ у оскудним крајевима скапавао од глади.“

Социјалдемократи су „... заједнички са буржоазијом организовали контрареволуционарни корпус у Југославији са намером да га пошаљу у борбу против Совјетске Русије.“

„Поред тога што су агенти буржоазије, нас комунисте и социјализдајнике дели дубок јаз пун пролетерске крви. Они су убили пролетерске борце Карла Либкнехта и Розу Луксембург, они су криви за море пролетерске крви коју и данас просипају наши руски другови.

Зато радни народе, презри социјализдајнике. Презри оне који су издали ствар пролетаријата. Недај да те ови агенти буржоаски обмањују. Нека се на дан избора 28. новембра 1920. заори из свих пролетерских грла:

Доле радикали!

Доле демократи — извозничари!

Доле социјализдајници, агенти буржоазије!

Живела Комунистичка Партија!

Живела Светска Револуција!“

(*Раднички лист* 25. XI 1920, 1).

ност земље, лоше просветне прилике, расипништво вишег и немаштину нижег чиновништва, да би класичним пролетерско-пропагандним обртима и афоризмима нагласила далекосежност програма и циљева борбе КПЈ, и позвала раднике, сељацима и ниже чиновништво да своје гласове дају за кандидате КПЈ.²⁷⁵

Говорећи о просветним приликама у истоме се између осталог каже: „Радници и сељаци и сви ви који сте за светлост против мрака, за знање против незнања, гласајте за Комунистичку партију.“²⁷⁶

Те последње недеље уочи избора колао је из руке у руку већи број разноврсних прогласа КПЈ. Било је међу њима и централних и обласних као и ускорегионалних прогласа, као што је то био случај у Срему, Банату и Бачкој.²⁷⁷ Данас нам, међутим, нису познати и доступни многи прогласи, агитациони списи и пропагандни предизборни материјали издавани од КПЈ непосредно пред саме новембарске изборе. Но очувани напредпоменути прогласи као плакати већег формата, уметнички рад на тему жртве рата, са позивом — „Гласај против рата — за комунизам!“²⁷⁸ говори да су исти на подручју Војводине штампани, растурани и читани.

Кулминација предизборне политичке активности имала је свој веран одраз у кулминацији терора како над агитаторима тако и над истакнутим организаторима, па чак и над кандидатима комунистичких листа. У Срему су тих дана репресивне мере биле најбројније. Отуд је и орган КПЈ *Радничка стража* тих дана био прошаран белинама. Цензура је била више него сурова. Образажују ове белине уредништво *Радничке страже* је обавештавало читаоце: „За цијело вријеме изборне борбе плијени цензура наше новине тако, да нам је готово немогуће писати.“ А упозоравајући буржоазију да је ова акција мач са две оштрице КПЈ је поручивала: „Празан простор говори исто толико као и писана ријеч.“²⁷⁹

²⁷⁵ *Раднички лист* 25. XI 1920, 2).

²⁷⁶ Исто.

²⁷⁷ Историјски архив Панчево I/1300/1921 (оригинал); ИАПКВ, бр. 18386 (препис). — Са покликом „Живели комунистички кандидати“ у истоме између осталог стоји: „*Радни народ*. Сељаци, мале газде и сви који од свог рада живе. Крајње је време, да се отресемо од наших крвопија, 28. новембра су избори за Уставотворну скупштину. Тога дана радни народ мора бити присутан и знати за кога ће да гласа. Сећате се светског рата, ко је крварио? Само радни народ, и док се он крвавио, дотле су капиталисти и велики поседници били фелментовани и код куће пљачкали наше породице и нашу дечицу, а себи капитале правили. Шта су ти свега обећавали када си се кући вратио са крвавог рата? Добровољцу, који је своју крв пролио за ову земљу, обећана му је земља, плугови и стока чиме ће земљу обрађивати итд. Шта је добио, замазане су му очи са неколико ланчића, које мора отплаћивати. Инвалиди, и вама су обећавали куће и да ће о вама и вашој породици рачуна водити, шта сте добили до сада? Ништа, јест, добили сте право од општине да можете у прошњу ићи. [...] И ти радниче, који си остао без посла и без икакве зараде услед овог рата и теби је обећавана зарада и кров под коме ћеш становати без икакве сметње, а ти си добио то да те ленштином називају и нерадником и тебе гањају из једног стана у други...“

Ако мислите да је доста било обећања, а ништа немате, него своје радне снаге, онда вам пут отворен, а то је: Комунизам. Он не обећава, он каже, ко ради тај треба и ову државу да издржава на своја плећа, тај треба њоме и да управља, а то си ти радни сељаче, занатлијо, мали газдо и сви они који радите и од свог зноја живе. [...]

Зато нека живи радни народ и његова свест. Нек живи комунистичка странка и њени кандидати.“

Слобода (Београд—Нови Сад, 22. X 1920) помиње неки комунистички проглас растуран уочи збора у Суботици. Није искључено да је реч о неком регионалном прогласу КПЈ.

²⁷⁸ ИАПКВ, 7226. — По иницијалима М. П. преовлађује мишљење да је овај уметнички рад дело Моше Пијаде.

²⁷⁹ *Радничка стража* 25. XI 1920, 1.

Партијски проглас — „Радном народу Жупаније сријемске“, припремљен да буде одштампан у *Радничкој стражи* 25. новембра, био је од цензуре готово у целини забрањен, те се тога дана појавио само наслов прогласа са само два прва реда текста.²⁸⁰ Обезбеђујући се од нежељених реакција и локалних бунтова, уочи и на дан избора, власти предузимају мере сигурности за „несметано провођење избора“.²⁸¹

Не презајући ни од чега, носиоци власти су прешли у фронтални и још жешћи напад на руководство КПЈ. Тако је у (четвртак по подне) 25. новембра на свом агитационом путу у Сремским Карловцима ухапшен Филип Филиповић, секретар КПЈ и квалификовани кандидат на листи КПЈ за сремску жупанију. Заједно са њим био је ухапшен и Ђирило Колачек, активист КПЈ из Петроварадина. У затвору су држани две ноћи и један дан, па су 27. новембра, то јест уочи самих избора били спроведени у Сремску Митровицу на истражни поступак у Судбеном столу. Све књиге, забелешке и друго што је код њих нађено било је послато Судбеном столу у Загреб уз напомену судије одветника да „на први позив тога суда имају се одмах јавити у Загреб“.²⁸² Истог дана обојица су били пуштени на слободу.²⁸³

Дана 26. новембра ухапшен је у Бешки Никола Груловић секретар КПЈ у Руми и носилац листе КПЈ за сремску жупанију.²⁸⁴ Истог дана увече Груловић је спроведен до Старе Пазове, где је саслушан у среском начелству, а затим и у среском суду. Тек после избора, указом о амнестији оних који су били у затвору због изборних прекршаја, Груловић је био пуштен на слободу.²⁸⁵ Поред ових хапшења било је у Срему врло распрострањено хапшење пријављених чувара кутија КПЈ и разносача и растуривача летака.²⁸⁶

Слично овом, био је терор и у Бачкој и Банату. У Панчеву је био ухапшен Обрен Коснић, члан Централног партијског већа КПЈ и други кандидат на листи КПЈ за округ Судбеног стола Бела Црква — Панчево, јер је „тражио решење о затварању Радничког дома у Панчеву“.²⁸⁷ Био је то последњи налет на истакнуте комунисте пред саме изборе. Овај налет је, с једне стране, илустровао страх и безумље буржоазије, а, с друге, општу политичку мобилност и створену предиз-

²⁸⁰ Хисторијски архив СР Хрватске, Председништво земаљске владе 6—14/15359/1920, бр. 18840 Прс.

²⁸¹ У свом извештају Председништву земаљске владе велики жупан жупаније сремске и града Земуна извештавао је 20. новембра да „Вуковар има 48 станика са 346 момака, а житеља има 397.000“. Од укупно 1.012 бирачких одбора на подручју Хрватске и Славоније у сремској жупанији и Земуну било их је 151. На десетак страница дају се том приликом подаци о броју жандарма по местима Срема и наглашава се „да је потребан један одред војске од 30 момака са једним официром за Жупанију и исто такав одред за Вуковар.“ У овом извештају велики жупан предлаже следећи распоред жандармерије у Сремској жупанији: Вуковар — 20, Шид — 34, Ириг — 22, Илок — 14, Жупања — 34, Срем. Митровица — 28, Ст. Пазова — 38, Земун — 34, Рума — 32 жандарма. Појачање од по 30 војника са официрима требала су бити у Вуковару односно жупанији већ 27. новембра пре подне.

Хисторијски архив СР Хрватске Пр-ЗВ, извештај великог жупана жупаније сремске и града Земуна, бр. 44 Рес. од 20. XI 1920. и бр. 6—14/15359/1920, свезак 19809.

²⁸² РН 27. и 28. XI 1920. и 1. X 1920, 1; *Radnička straža* 4. XII 1920, 2; *Раднички лист* 9. XII 1920, 1.

²⁸³ РН 1. XII 1920, 1; *Radnička straža* 4. XII 1920, 2.

²⁸⁴ РН 27. XI и 1. XII 1920, 1; *Раднички лист* 9. XII 1920, 1; *Radnička straža* 4. XII 1920, 2.

²⁸⁵ ИАПКВ, бр. 18986, 39—46, изјава Николе Груловића. — По изјави Груловића, био је пуштен из затвора тек непосредно пре састајања Уставотворне скупштине. (Исто).

²⁸⁶ *Novi svijet* 23. XI 1920; *Radnička straža* 4. XII 1920, 2.

²⁸⁷ РН 24. и 25. XI 1920. — Из Панчева Обрен Коснић је стражарно био спроведен у место рођења, Ваљево.

борну психозу. Због комунистичке агитације 26. новембра био је у Сенти затворен, а потом спроведен у Судбени сто у Суботици Бошко Татић, руководилац Повереништва КПЈ у Сенти и трећи кандидат на листи КПЈ за округ Судбеног стола Суботица.²⁸⁸ „После петодневног затвора“ именовани је из Судбеног стола био пуштен на слободу.²⁸⁹ У Суботици је 27. новембра, уочи самих избора, затворено 14 чувара кутија КПЈ, да би их власти пустиле на слободу тек после избора, у понедељак 29. новембра.²⁹⁰

V. Резултати избора

Резимирајући речено о приликама и активности КПЈ уочи избора за Конституанту ваља још једном, пре доношења самих изборних резултата и њихове анализе, подвући неке раније изложене чињенице.

Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину лишавао је права гласа све несловенске националности у Краљевини СХС. Тим Законом били су у Војводини лишени права гласа сви Немци и Мађари. Међутим, тек 48 часова пре последњег рока за утврђивање бирачких спискова, а поводом огорчених протеста због ових одредаба, министар унутрашњих дела био је приморан да објави наредбу да „право гласа имају и припадници несловенске народности који су 1. јануара 1910. године стекли држављанство бивше Аустро-Угарске“²⁹¹. Наредба је, међутим, била једно, а пракса је као по правилу била нешто сасвим друго. Отуда су са свих страна пристизале оптужбе на самовољу радикала и демократа. Из бирачких спискова избрисане су „хиљаде наших другова“. У Бачком Петровцу било је избрисано „преко 400 другова, чланова наше Партије“²⁹², а сличних поступака било је и у Новом Саду, Кикинди, Пивницама, Старом Футогу и неким другим местима.²⁹³ У Врднику је од 800 рудара у бирачке спискове било унесено само 249, у Сремској Митровици су из бирачких спискова брисани сви чије се презиме није завршавало на *-ић*, а по неким изворима због разних узрока и повода било је из бирачких спискова само у Срему изостављено 21.000 лица.²⁹⁴

Репресивне мере носилаца власти инструиране или реализоване од радикала, демократа, па и социјалдемократа, добровољаца и четника, учиниле су да су комунисти били, као по правилу и мимо одредаба Закона о зборовима, врло често онемогуђавани и спречавани у предизборној активности. Њихови зборови су забрањивани, плакати цепани, прогласи плењени, а агитатори хапшени. Међутим, ово није имало увек жељени епилог. Јер политичка историја је безброј пута, па и овом приликом, показала да су репресалије мач са две оштрице.

Терор над комунистима је неоспорно имао негативне реперкусије, али он није умањио борбеност и истрајност револуционарних снага нити зауставио даљи продор комунистичких идеја у радничку класу и радно сељаштво. Својеврсна илустрација реченог је свеколика и разноврсна политичка и синдикална активност револуционарног покрета, која се управо у то време развијала у већини градова и већем броју места у Војводини. Из контекста овакве активности може се указати само на неке моменте као: на штрајк око 100 радника електричне централе у Суботици у времену од 24. до 29. новембра и при-

²⁸⁸ Раднички лист 9. XII 1920, 1.

²⁸⁹ Писмо градског капетана у Сенти дру Кости Спајићу градоначелник у месту од 4. XII 1920 (ИАПКВ, бр. 18572).

²⁹⁰ Раднички лист 9. XII 1920, 1.

²⁹¹ Vrginac, н. д., 87.

²⁹² Раднички лист 9. XII 1920, 1.

²⁹³ Раднички лист 14, 24. и 28. X и 4. XI 1920; РН 9. XI 1920, 2; Хисторијски архив СР Хрватске Пр.-Зв. 6—14/15359/1920 и др.

²⁹⁴ РН 4. и 21. XII 1920; *Sloboda* (Зарепб) 14. и 21. X 1920.

према комуниста Суботице за општи штрајк на сам дан избора. У низу других акција помињем само још неке, као: успешан новембарски дводневни штрајк месарских радника у Великом Бечкереку и штрајк типографских радника у истом граду; штрајк радника фабрике теста у Новом Саду, акције радника широм Војводине противу Уредбе о раду и реду, и слично. То говори за себе да је покрет, и поред великог ангажовања снага за предизборну активност, и даље развијан, и да је у том периоду јачао мимо свих сметњи и терора.²⁹⁵ И поред свег терора КПЈ је пред народне масе ишла без компромиса, са својим максималним програмом. У својим прогласима и у својој политичкој активности Партија је у неким питањима отишла корак напред у односу на поставке Вуковарског конгреса. Тако је уместо ранијег захтева за експропријацијом и социјализацијом великих поседа, у предизборном прогласу од 1. октобра између осталог истицала: „... Комунистичка партија радног народа хоће да сва земља, без икаквих одштета и накнада, са целим инвентаром падне у руке оних који је обрађују.“ Слично је било и са ставом у погледу националног питања. Уместо декларативног става да ће КПЈ остати и даље на брању националног јединства, она је у предизборној активности пошла корак напред у третману овога питања, мада још не разликује ни термине „нација“ и „народност“ односно не уочава довољно овај проблем те и нема јасних ставова за његово лењинистичко решење. Отуд КПЈ у предизборној активности и у својим прогласима само осуђује политику буржоаских партија које „траже и врше поробљавање осталих националних мањина ове земље“, а насупрот њима истиче свој политички захтев и тражи „потпуну равноправност свију народности Југославије“.²⁹⁶

Управо у том периоду Партија је, иако без чврстог организационог апарата, успешно водила борбу против опортуниста у својим редовима и против класног непријатеља.²⁹⁷ У том кратком временском размаку, популаризишући свој Програм, Партија је добила велики број нових симпатизера и успела да формира мноштво нових партијских организација и повереништава. Илустрације ради, ево само неких примера: почетком децембра 1920. Месна организација КПЈ у Делиблату писала је у извештају „Централној управи КПЈ“ и ово: „Када је почела изборна борба ми у јужном Банату имали смо свега три организације. Морали смо место изборне борбе радити на оснивању организације.

Сада у Ковинском срезу имамо пет организација са преко 800 чланова.“²⁹⁸

Нове организације регистроване су у местима: Сарча (Сутјеска), Ерентал (Банатски Деспотовац), Торда, Иђош, Мокрин, Арадац, Ботош, Орловат. После тога формиране су и следеће организације КПЈ: у Илоку 17. октобра, Кисачу 24. октобра, Баваништу 11. новембра. Црепаји 13. новембра, Ченти 14. новембра, Сакули 14. новембра а крајем новембра и Повереништво КПЈ у Сенти.²⁹⁹ И унутарпартијски живот активирао се баш у то време. Запажена је неретка појава да се

²⁹⁵ *Застава* 17. IX 1920, 3, и 30. XI 1920, 3; РН 15. IX 1920, 4; 7. X 1920, 3, 8. X 1920, 1, 9. XI 1920, 2, 10. X 1920, 2, 12. X 1920, 2. и 4; 10. XI 1920, 2; 24. XI 1920, 2; 7. XII 1920, 1; *Slobodna riječ* (Загреб) 20. XI 1920, 7. — Хрватски центрумашки су одбили промену имена СРПЈ(к) у КПЈ после Вуковарског конгреса, те и лист излази као гласило СРПЈ(к); *Sabad Szó*, 27. и 29. IX 1920, 2 одн. 3. и 26. XI 1920, 1; *Torontál*, 25. XI и 3. XII 1920, 3; *Bácsmegeyei Napló*. 19. X 1920, 4; *Bácskai Hírlap*, 5, 7, 8, 10. X 1920.

²⁹⁶ *Раднички лист* 14. X 1920, 1—2; *Слобода* 27. XI 1920, 1.

²⁹⁷ *Борба*, бр. 1/1923, 8—9.

²⁹⁸ ИАПКВ, бр. 7210.

²⁹⁹ ААПВ, Велики жупан торонталске жупаније, бр. 16/148/1921; *Раднички лист* 20. VI, 21. 24 и 28. X и 25. XI 1920, 4; РН 19. и 21. XI 1920, 2, односно 4. — У Сенти је још уочи Вуковарског конгреса била партијска организација са 43 члана. (*Раднички лист* 20. VI 1920, 2.)

после партијских предизборних зборова одржавају и партијске конференције на којима се врше организационе измене и бирају нове управе: Суботица, Бачки Петровац и Кулпин, 17. октобра, Кикинда 24. октобра, Чуруг 31. октобра, Илок 14. новембра, Црепаја 20. новембра, Гај 23. новембра и томе слично.³⁰⁰

Све ово рељефно оцртава како политичку констелацију у том времену тако и интензитет организационо-политичких припрема од стране КПЈ, њене проблеме, неуспехе али и домете. Предизборна активност била је за њу једно велико искуство. Руководства су из ове активности, репресивних мера буржоазије и другог морала извући одређене консеквенце те су, ако не тад а оно касније (1921), уочила своју грешку, веровање у буржоаски демократизам и постојеће законе да би коригујући свој став и убеђење имала једну заблуду мање и једно значајно искуство више.

Акутни проблеми тадашње друштвено-политичке стварности били су добрим делом оцртавани у прогласима Партије. Оштрина којом су исти наглашени могла је да политички мобилише духове, нагласи им мотиве и разлоге за неумитно политичко опредељивање и везивање за платформу и акцију КПЈ.

Међутим, понекад су се једнострана приказивања неких проблема друштвене стварности као, нпр., третман првог светског рата и његових последица, сваљивање кривице искључиво на српску буржоазију као на његове узрочнике и слично, манифестовали више као морални и емоционални ставови Партије, а мање као објективно критичко приказивање истих.

Основне паролe и револуционарни циљеви борбе КПЈ били су изражени у програматским захтевима: за „Совјетску републику Југославију“, за „Сву власт Совјетима“, за „Светску револуцију и томе слично. Утицаји Великог октобра и искуства прве социјалистичке револуције имали су видног одраза на програм и тактику, као и на политичке домете Комунистичке партије Југославије. Јер занемаривање непосредних циљева КПЈ, неразрађене концепције за решење аграрног питања, неуочавање и неистацање националног проблема говоре да руководство Партије није било имуно према грешкама, да није имало увек реалне перцепције стварности и адекватне, непосредне, политичко-акционе координате. Неким својим ставовима оно потврђује да у извесном смислу није реално сагледало објективну констелацију друштвених и политичких снага у земљи, нити је реално ценило револуционарне снаге, субјективни фактор, чији је стожер управо била КПЈ. Да је била више оријентисана на борбу за непосредне тежње и захтеве широких народних маса, у првом реду национално угњетених и незадовољне аграрне сиротиње, а мање окупирана политичким заносом светске револуције и реализације максималног програма, општи успех и политички резултати били би далеко значајнији. С друге стране, и недовољно објективан и некритички став Партије према неким битним питањима датог периода више је умањивао њене политичке успехе него што је доприносио њиховом остварењу.

Све то имало је свој веран одраз у резултатима парламентарних избора 28. новембра 1920. године.

Резултати избора били су одраз јачине револуционарног покрета у појединим местима и срезовима. Изузетне резултате постигла је КПЈ у срезу турскобечејском (новобечејском), управо тамо где су биле најбројније и најјаче сеоске партијске организације, пре свега у Меленцима и Куманима, местима са јаком револуционарном традицијом и великим бројем учесника октобарске револуције и чланова КПЈ. У овим местима највећи део села био је уз комунисте, те су она била најјача упоришта и прави бастиони револуционарног радничког покрета.

³⁰⁰ Раднички лист 21, 24. и 31. X и 4. XI 1920; РН 26. XI 1920, 2; ИАПКВ, бр. 7214.

Одраз масовности и јачине покрета у овом крају на свој начин видимо и у томе што су од петорице Војвођана чланова Централног партијског већа тројица била из овог краја, и то Богдан Еремић из Меленаца, Паја Радишић из Елемира и Јожеф Хермал (Hermai József) из Великог Бечкереча.³⁰¹

Резултати избора у поменутиим местима и изузетан успех комуниста могу се сагледати из приложене табеле:

	Број гласача	Комун. листа	Радик. листа	Демокр. листа	Ванстраначко коло	Социј. демокр. листа	Земљор. листа
Кумане	1.085	876	107	55	12	21	7
Меленци	1.677	1.221	218	99	87	36	13

Из приложеног се може видети да је листа КПЈ у Куманима добила преко 80%, а у Меленцима преко 73% свих гласова.

У целокупном срезу турскобечејском од укупно 6.014 гласача за листу КПЈ гласало је 2.776 лица, или преко 46% свих гласача.³⁰² Значајне успехе постигла је КПЈ у неким местима среза великобечкеречког, где су њене организације биле бројније а утицај јачи, нпр. у Ботошу, Српском Елемиру, Српском Арадцу и Словачком Арадцу.

Статистички подаци избора у овим местима пружали су следећу слику:

	Број гласача	Комун. листа	Радик. листа	Демокр. листа	Савез земљ. I	Савез земљ. II	Социј. дем.	Ванстраначко коло
Ботош	554	356	71	53	62	6	6	
Српски Елемир	72	343	293	21	5		2	5
Српски Арадац	432	228	141	16	9	—	8	30
Словачки Арадац	431	310	7	46	6		15	47

Како се из наведених података може видети, кандидати КПЈ у поменутиим местима добили су у просеку преко 59% од свих датих гласова, односно за листу КПЈ у Ботошу гласало је 64%, у Српском Елемиру 51%, у Српском Арадцу 52%, а у Словачком Арадцу чак 71% свих гласача.³⁰³

У местима северног Баната највећи успех постигла је КПЈ у Мокрину, где је имала своју јаку партијску организацију и велики број симпатизера. Овде је од укупно 1.120 гласача за листу КПЈ гласало 699 лица или 62% гласача.³⁰⁴

Бољи успеси међу осталим селима и местима Баната (изузев градова) забележени су у Орловату, где је за кандидате КПЈ дао глас 131 гласач, односно 40%, а за листу социјалдемократа дало је гласове само 10 гласача. Слично је било и у неким другим местима па и тамо где КПЈ није имала своје организације већ само упоришта или симпатизере. Тако је у Иланчи, где је својевремено Данило Томин, један од уредника *Црвене заставе*, гласила СКОЈ-а, организовао сељаке.

³⁰¹ *Раднички лист* 4. VII 1920, 3; *Радничка стража* 10. VII 1920, 2.

³⁰² *Статистички преглед избора народних посланика*, Београд 1921. (у даљем тексту — *Стат. преглед*), 48 област Судбеног стола В. Кикинда — В. Бечкерек.

³⁰³ Исто.

³⁰⁴ Исто.

пољопривредне раднике и где је било упориште КПЈ, за листу КПЈ гласало 120, а за социјалдемократе 11. У добрици, где је такође својремено Данило Томин са Савом Николићем организовао сељаке, утицај КПЈ био је јак, те је за листу КПЈ дало гласове 118, а за социјалдемократе само 11 гласача. У селу Старчеву, где су револуционарне снаге извеле побуну сељака 26. априла 1919, и утицај комуниста био је јак, те је на изборима листа КПЈ добила 141, а социјалдемократи само 16 гласова. У Томашевцу је Партија добила 178, а социјалдемократи 11 гласова, У Тарошу је листа КПЈ добила 116, а социјалдемократи свега 15 гласова. Успех комуниста био је изразит у Баваништу и Делиблату, у местима где су социјалдемократи имали јаку традицију. Добијени гласови на свој начин потврђивали су да су социјалдемократи и овде потпуно изгубили позиције, а комунисти победили. Тако је у Баваништу за кандидате КПЈ гласало 178, а за социјалдемократске свега 21 гласач, или у Делиблату где је за листу КПЈ било 148, а за социјалдемократску листу само 3 гласа.³⁰⁵

Изузев већег успеха који је имала КПЈ у Бачком Петровцу, Кисачу, Гложану и Кулпину, где је било по неколико стотина породица пољопривредних радника беземљаша и где су биле бројне и јаке организације КПЈ, у свим другим местима Бачке (изузев градова) за листе КПЈ гласало је незнатан број, претежно до 30 гласова. Томе је свакако допринела околност да Мађари и Немци, који су чинили знатан део становништва овог подручја, практично нису имали право гласа. Међутим, јаче партијске организације у поменутих местима, живља предизборна активност и порасли утицај КПЈ на народне масе учинили су да су нарочито у наведеним словачким местима Бачке забележени врло добри резултати.

У Бачком Петровцу је од 1.443 гласача за листу КПЈ гласало 667, док је за радикале гласало свега 15 гласача. У Кисачу је од 1.194 гласача за листу КПЈ дало своје гласове 478 гласача. Од 490 гласача у Гложану за листу КПЈ гласало је 288, за радикале само 14, а за демократе 183 гласача. Аналоган овоме био је успех КПЈ и у Кулпину, где је од 602 гласача за листу КПЈ дало своје гласове 287 гласача.³⁰⁶

Боље изборне резултате имала је КПЈ само у неколико места Срема. Највише гласова (изузев градова) добила је КПЈ у Врднику — 229, Мартинцима — 163, Кукујевцима — 108, Моровићу — 99, Товарнику — 96.

Највише успеха у градовима КПЈ је имала у Суботици, где је од укупно 6.632 гласача за њену листу гласало 2.296, за радикале 751, а за демократе 796 гласача. У Вуковару је листа КПЈ добила 902, у Кикинди 744, у Ст. Пазови 666, у Новом Саду 324, у Великом Бечкерку 180, у Сомбору 150, Земуну 145, у Шиду 134, у Илоку 120 итд. У низу других већих места где није било организације КПЈ или су оне биле слабе, а несловенско становништво лишено права гласа, или су биле јаче социјалдемократске организације, КПЈ није имала успеха, на пример у Сремској Митровици, где је добила свега 21 глас, у Руми 30, у Вршцу 23, у Панчеву 84, у Ковачици 3, у Врбасу 4, у Кули 16, у Белој Цркви 9, у Тителу 7, у Сенти 2 гласа и томе слично.³⁰⁷

³⁰⁵ Исто и 49 област Судбеног стола Панчево — Бела Црква; АРПЈ, Процес Спасоји Стејићу и друговима, К 1/1 Ф, документ бр. 6. — Иланча је родно место Данила Томина, а Добрица је родно место Саве Николића. Због своје активности међу сељацима они су били прогањани и хапшени.

³⁰⁶ *Стат. преглед*, 48 и 49 област Судбеног стола.

³⁰⁷ По попису становништва од 31. јануара 1921. етнички састав становништва у неким поменутих местима био је следећи:

Најмање успеха имала је КПЈ у сомборском округу, где су револуционарне снаге биле врло слабе, терор веома јак, социјалдемократски покрет развијен, а масу становника чинили су Немци и Мађари. Прилично слаб резултат постигла је КПЈ у Новом Саду и Великом Бечкереку, у градовима који су имали развијен и релативно јак револуционарни раднички покрет. Неоспорно је да је етнички састав становништва Новог Сада, где је по дефинитивним резултатима пописа од укупно 39.122 становника било: Срба и Хрвата 16.071, Мађара 13.065, а Немаца 6.486 имало свог одраза на резултат избора јер Мађари и Немци нису ни гласали. Међутим, и од броја гласалих за КПЈ своје гласове дао је релативно мали број гласача. Слично је било и у Великом Бечкереку, где је од 27.522 становника било, поред осталих, Срба и Хрвата 10.712, Мађара 7.508, а Немаца 7.888. С обзиром на бројност српског и хрватског живља и јачину покрета логично је да су и резултати избора у овом граду требали да буду за листу КПЈ знатно повољнији.³⁰⁸ Ово се само донекле може тумачити процентуално већим укључењем у револуционарни раднички покрет припадника мађарске и немачке народности, односно њиховим лишавањем права гласа. Међутим, на ово су свакако утицали и неки други фактори и моменти.

Општи резултати избора у округу новосадском били су следећи:

Срез	Број бирача	Број гласача	Проц. гласача	Комун. листа	Соц. демок. листа	Демок. листа	Радик. листа
Новосадски	12.120	8.330	68,72	2.097	330	1.883	4.015
Старобечекски	6.254	4.512	72,14	71	781	472	3.188
Паланачки	3.620	2.438	67,37	107	66	755	1.511
Тителски	5.053	3.932	77,77	75	513	494	2.848
Жабалски	5.964	4.517	75,73	96	498	198	3.725
С в е г а	33.011	23.727	72,34	2.446	2.188	3.802	15.287
Изабрано посланика:				1		2	5

За посланика Уставотворне скупштине на листи КПЈ изабран је Иван Чоловић, управник социјалистичке штампарије „Туцовић“ из Београда и члан Централног партијског већа КПЈ.³⁰⁹ У овом округу

	Укупно	Срб. и Хрв.	Мађара	Немаца	Осталих
Ср. Митровица	11.843	8.894	554	1.664	731
Вршац	27.011	10.034	2.433	13.244	1.300
Панчево	19.407	9.312	1.536	7.255	1.304
Бела Црква	9.650	2.670	370	5.194	1.416
Сента	30.694	2.857	26.529	310	998

(Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево 1932, 280—281, 346—347, 356—357.)

³⁰⁸ У Б. Тополи је од 13.974 становника било, поред осталих, Мађара 13.443, Немаца 138, а Срба и Хрвата 233; у Сенти је од 30.694 становника, поред осталих, било Мађара 26.529, Срба и Хрвата 2.857, Немаца 310; у Ст. Бечеју је од 19.669 становника, поред осталих, било Мађара 11.379, Срба и Хрвата 7.351, Немаца 368; у Ст. Кањижи је од 18.074 становника било је, поред осталих, Мађара 17.127, Срба и Хрвата 705, а Немаца 94.

³⁰⁹ Стат. преглед, 51 област Судбеног стола Нови Сад.

КПЈ је највише успеха имала у новосадском срезу, где су и њене организације биле најјаче, а врло слаб успех у срезу старобечејском и тителском. Нешто бољи успех имала је у срезовима бачкопаланачком и жабаљском. У срезовима бечејском, тителском и жабаљском, иако је било организација КПЈ, утицај социјалдемократа је био јачи те су њихове листе и добиле знатно више гласова.

Изборни резултати у области Судбеног стола Суботица

Срез	Број бирача	Број гласача	Проц. гласача	Комун. листа	Демок. листа	Хрват. пучка стр. I	Хрват. пучка стр. II	Радик. листа
Суботица	13.048	6.632	50,83	2.296	796	2.264	526	751
Тополски	1.176	721	61,39	70	146	27	9	470
Сенђански	2.829	1.978	69,91	19	710	16	15	1.218
Бачалмашки ³¹⁰	761	517	67,93	15	378	51	4	69
Бечејски	688	449	65,26	5	155	192	2	95
С в е г а	18.502	10.297	63,06	2.405	2.185	2.550	556	2.603
Изабрано посланика:				1	1	3		3

У области Судбеног стола Суботица на листи КПЈ изабран је Драгомир Марјановић, секретар Савеза графичких радника из Београда и члан Централног партијског већа КПЈ. Мада је у Суботици од укупно 90.961 становника било: Срба и Хрвата 60.099, Мађара 26.749, а Немаца 2.475 односно велик број оних који су били лишени права гласа а револуционарни раднички покрет изложен жестоком терору, ипак је чињеница да је КПЈ постигла врло добре резултате. У осталим срезовима и местима овог изборног округа где је било готово

Изборни резултати у области Судбеног стола Сомбора са Барањом

Срез	Број бирача	Број гласача	Проц. гласача	Комун. листа	Демок. листа	Хрв. пуч. стр. (Југ. клуб)	Соц. дем. листа	Радик. листа
Сомборски	6.838	4.605	67,37	172	256	811	993	2.375
Апатински	3.235	2.290	70,78	269	239	347	465	1.030
Одзачки	4.199	3.096	73,73	112	640	658	656	1.029
Кулски	3.686	2.498	67,76	61	95	402	713	1.226
Дарђански	4.704	2.655	56,44	30	465	387	197	1.576
С в е г а	22.662	15.144	67,21	644	1.695	2.605	2.964	7.236
Изабрано посланика:				—	1	1	3	4 ³¹²

³¹⁰ По одредбама Тријанонског уговора са Мађарском од 4. јуна 1920. срезиви Vácsalmás и Ваја имали су бити предати Мађарској до 20. августа 1921. У време избора 1920. то још није било учињено.

искључиво или у огромној већини мађарског живља као у Бачкој Тополи, Сенти, Старом Бечеју, Старој Кањижи, комунистички кандидати добили су незнатан број гласова.³¹¹

Област Судбеног стола Сомбор са Барањом је једина област Војводине у којој КПЈ није имала ни једног свог посланика. Била је то не само последица терора који су тамо власти вршиле над слабо развијеним револуционарним радничким покретом већ и одраз јачине социјалдемократског покрета као и субјективних слабости у редовима КПЈ. У овој изборној области социјалдемократи су добили, како се из табеле може видети, 2.964 гласа и у Војводини своја једина три посланика. Неуспех комуниста на изборима у овом крају био је предмет дискусија на састанцима руководства од месних до обласног. Део кривице свађиван је и на обласног секретара КПЈ Владу Марковића, а део на активисте покрета у месту и околини.³¹³

Изборни резултати у области Судбеног стола Велика Кикинда — Велики Бечкерек

Срез	Број бирача	Број гласача	Проц. гласача	Комун. листа	Радик. листа	Демок. листа	Ванстр. кола	Соц. дем. листа	Земљорад. листа
Великокикиндски	8 572	5 134	59,89	1 615	1 739	772	461	455	92
Српскоитебејски	2 200	1 511	68,68	31	350	332	65	12	718
Ченејски	1 945	1 427	73,36	56	347	840	92	32	60
Турскобечејски	8 137	6 014	73,90	2 776	1 778	463	233	323	441
Жомбољски	991	765	77,19	4	68	677	5	6	5
Великобечкеречки	4 972	3 160	63,55	1 081	1 097	715	119	52	96
Жичифалвански (Банатско план- диште)	1 307	742	56,77	6	182	516	27	2	9
Турскокањишки	3 771	2 916	77,32	28	1 181	1 482	43	25	157
С в е г а	31.835	21.669	68,83	5.600	6 742	5.797	1.045	907	1.578
Изабрано посланика				2	4	3	—	—	1

Највише гласова у Војводини добила је листа КПЈ управо у овој области. Тако су овде била изабрана два комунистичка посланика, и то: Влада Марковић, члан Централног партијског већа КПЈ и обласни

³¹¹ *Стат. преглед*, 50 област Судбеног стола Суботица; ИАПКВ, 16682; РН 30. XI 1920, 1. (*Дефинитивни резултати пописа становништва 31. I 1921*, Сарајево 1932, 356—357, 362—363.)

³¹² *Стат. преглед*, 52 област Судбеног стола Сомбор са Барањом; *Слобода* 4. XII 1920, 1—2; и 12. XII 1920, 3.

³¹³ Историјски архив Сомбор, издвојена документа... Записник са са слушања Стевана Вукичевића, 28. VII 1921: Јован Шипош изјављује да је Н. Ковачевић оштро критиковао због овог исхода избора Владу Марковића и да је Марковић због тога и других слабости крајем 1920. године био смењен са дужности обласног секретара КПЈ. Агитација у сомборском срезу вршена је доста слабо, леци КПЈ били су често уништавани и од оних којима су били давани да их растуре. Шипош чак изјављује да су неки (комунисти) ове летке бацали испод ћуприја и другде, јер су се плашили репресивних мера власти. (РН 12. XII 1920, 1.)

секретар КПЈ за Бачку и северни део Срема.³¹⁴ Социјалдемократска листа имала је у овој изборној области извесне успехе тамо где је и њено чланство било бројније, као у срезу великокикиндском и турскобечејском. Али, и овде је за неколико пута мањи број гласова добила социјалдемократска листа од гласова датих за комунистичке кандидате, док је земљорадничка листа управо овде добила свој једини мандат у Војводини.

Изборни резултати у области Судбеног стола Панчево — Бела Црква

Срез	Број бирача	Број гласача	Проц. гласача	Комун. листа	Радн. листа	Демок. листа	Савез земљор. I	Савез земљор. II	Соп. дем. листа
Панчевачки	6.888	4.251	67,71	652	2.519	891	68	51	70
Ковачићски	7.538	4.024	53,38	589	2.193	590	366	366	61
Великобечкеречки	3.888	2.044	52,59	693	656	334	114	111	137
Ковински	4.536	2.910	64,17	457	2.050	308	44	44	28
Алибунарски	3.304	2.229	67,49	269	901	462	425	144	29
Белоцрквански	6.080	4.462	73,42	171	2.756	1.080	379	33	45
Вршачки	3.963	2.469	62,30	29	907	989	42	74	427
С в е г а	39.197	22.389	62,15	2.860	11.982	4.634	1.438	657	797
Изабрано посланика:				1	5	3 ¹⁵			

Изабрани комунистички посланик у овој области био је Милош Требињац, професор из Београда.³¹⁶ Требињац је био изабран за посланика и у округу ваљевском; међутим, изборни закон је дозвољавао максимално кандидовање на три места, али је сваки изабрани посланик у више од једног округа могао задржати само један мандат а осталих се морао одрећи у корист заменика. Овом приликом Требињац се одрекао мандата добијеног у ваљевском округу у корист Крсте Тачевића, а задржао мандат добијен у округу Панчево — Бела Црква.³¹⁷ Како се из табеле види, КПЈ је најмање гласова добила у вршачком срезу, свега 29, док су социјалдемократи добили 427 гласова. Ово стога што је то било једно од најјачих упоришта социјалдемократа у Војводини. Организације КПЈ у Вршцу и околини није ни било, а свака предизборна комунистичка акција била је забрањена или онемогуће-

³¹⁴ *Стат. преглед*, 48 област Судбеног стола В. Кикинда и В. Бечкерек и списак посланика на крају књиге. — По неким изворима, смењивање Марковића и избор Николе Ковачевића за обласног секретара био је 25. XII 1920. у Новом Саду, док је по казивању Николе Ковачевића то морало бити нешто раније. (ИАПКВ, бр. 18.702, изјава Николе Ковачевића; 18314; РН 30. XI 1920, 1). Чињеница је да је К. Ковачевић по извештају од 31. октобра био плаћени секретар Савеза пољопривредних радника. (*Раднички лист* 11. XI 1920, 4).

³¹⁵ *Стат. преглед*, 49 област Судбеног стола Панчево — Бела Црква и списак имена посланика.

³¹⁶ Требињац је 1919. и 1920. био члан Извршног одбора ЦПВСРПЈ(к). На седници ЦПВКПЈ 24. и 25. јуна 1920. М. Требињац је поред вршења дужности секретара за Србију и Македонију, до ликвидирања покрајинских одбора био изабран за сарадника *Раднички новина*. На Вуковарском конгресу није биран у ЦИВКПЈ. (РН 3. VII 1920, 3).

³¹⁷ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. I, Београд 1921, II редовни састанак, стр. 4, 12. јануар 1921, и V редовни састанак, стр. 10—11.

на. Међутим, у другом делу великобечкеречког среза, где су организације КПЈ биле бројније и јаче, и успех комуниста није изостао.

Изборни резултати у сремској жупанији³¹⁸

Срез	Број бирача	Број гласача	Проц. гласача	Комун. листа	Соц. дем. листа	Радик. листа	Демок. листа	Савез земљ.	Хрв. зајед.	Хрв. пуч. сел. стр.	Хрв. пуч. стр. (Југ. кл.)
Земун	10.052	6.146	64,12	331	484	4.249	942	43	337	27	33
Шид	7.131	5.297	74,28	760	729	1.788	348	38	242	720	667
Жупања	8.720	6.179	70,86	723	22	71	119	29	459	4.328	427
Винковци	8.677	6.016	69,34	612	72	830	195	57	935	2.548	768
Илок	5.700	4.146	72,73	316	132	2.352	352	28	412	425	127
Стара Пазова	11.605	7.592	65,42	959	246	3.945	650	113	696	799	180
Митровица	8.847	5.805	65,61	206	125	4.092	430	520	174	206	51
Рума	6.719	4.316	62,45	114	453	2.694	306	103	113	503	31
Ириг	5.503	3.927	71,36	345	466	2.746	123	21	67	113	40
Вуковар	8.120	6.530	80,41	1.209	28	2.891	514	123	899	213	651
Свега	81.074	56.254	69,65	5.575	2.757	25.658	3.979	1.075	4.333	9.882	2.975
Изабрано посланика				1		7	1		1	3	319

Број гласалих за листу КПЈ — 5.575 — значајан је; међутим, он је, иако други по величини у Војводини, знатно слабији од успеха у области Судбеног стола Велика Кикинда — Велики Бечкерек. У поменутој (другој) области КПЈ је добила 5.600 гласова, али од далеко мање, од свега 21.669 гласача. У сремској жупанији био је за посланика на листи КПЈ изабран Никола Груловић, секретар Месне организације КПЈ у Руми. Изборни резултати у овој изборној области показују нпр. у срезovima земунском, иришком, а још изразитије у румском, чак и превагу социјалдемократа над комунистима. У шидском срезу, некадашњем врло јаком социјалдемократском упоришту В. Кораћа, резултати избора потврђују пораст утицаја комуниста, а губљење позиција социјалдемократа, односно равномерност снага. Међутим, док изборни резултати у срезу Стара Пазова најбоље потврђују постојање врло снажног класног покрета у овом крају, они показују и апсолутну премоћ и јачину револуционарног покрета у Вуковару и околини.

³¹⁸ Како се из табеле види, у саставу сремске жупаније били су још срезovi: Жупања, Винковци, Илок, Вуковар и Земун. Сва ова подручја нису тад била на вези са Обласним секретаријатом у Новом Саду, а то подручје није ни данас у саставу Војводине. Стога о овим срезovima и местима у њима се, сем о Вуковару као центру сремске жупаније, а и о Земуну као совјерном политичком центру, ја о другим местима у свом раду нисам говорио. Целине ради пак у тексту сам или у напоменама ради најопштије прегледности ипак сам навео и неке податке о овим срезovima. Међутим, како је Никола Груловић био носилац листе КПЈ за целу сремску жупанију, резултате избора наводим онако како се једино и могу третирати.

³¹⁹ *Стат. преглед*, сремска жупанија; Хисторијски архив СР Хрватске Пр.-Зв. 6—14 15359/1920 (досије телеграма и извештаја о изборима у Срему); РН 4. XII 1920, 2; Србија 22. XII 1920, 1; *Право народа* (Шид) 11. I 1923, 4.

Изузев неколико места где су одржани накнадно избори, децембра 1920³²⁰, тог новембарског дана одмерене су политичке снаге Војводине. Од укупно 226.341 бирача у Војводини гласало је 149.480 односно 66,04%, а изабрано је свега 58 посланика.

Поједине партије и странке постигле су ове успехе³²¹:

1. Комунистичка партија	19.530 гласова	6 мандата
2. Демократска странка	22.112 „	11 „
3. Радикална странка	59.508 „	28 „
4. Хрват. пуч. сељ. стран.	9.822 „	5 „
5. Социјалдемок. странка	9.613 „	3 „
6. Хрв.-словен. пуч. странк. (А. Коросец)	3.686 „	3 „
7. Земљорадничка странка	4.748 „	1 „
8. Хрватска заједница	4.333 „	1 „
9. Ванстраначка листа (А. Тумбић)	1.045 „	— „
Укупно	149.480 „	58 „

Из наведених података види се да је за листе које је истакла КПЈ гласало 13,06% од свих гласача (у територијално нешто увећаној Војводини), односно да је постигнут нешто мањи успех од југословенског просека где је КПЈ добила 198.736, односно 13,9% свих гласова. У Војводини је КПЈ, с друге стране, добила нешто мање од једне десетине свих гласова датих за кандидате КПЈ у земљи, а нешто више од једне десетине свих изабраних комунистичких посланика.³²² Успех радикала у Војводини био је највећи. На овом подручју они су, посматрано у земаљским размерама, добили готово једну трећину свих својих мандата, односно близу половину свих посланика бираних у Војводини. Међутим, док су демократи на овом подручју прошли далеко слабије и добили једну осмину свих својих мандата, у југословенским оквирима, они су са 92 мандата били по броју посланика прва партија у Уставотворној скупштини.

Комунистичка партија је у Војводини као и у целој држави по броју добијених мандата била трећа партија, што је био и њен до

³²⁰ Тако је, на пример, у Гају (Банат) кутија са листом кандидата КПЈ била затурена, односно није била постављена на дан избора, те су поновни избори одређени за прву наредну недељу (*Панчевац* 11. IV 1959, 5). — Накнадни избори одржани су 5. XII у Суботишту, Пећинцима и Прхову у Срему и у три општине сомборског округа. (*Слобода* 4. XII 1920. 1; *Србија* 8. XII 1920, 2.)

³²¹ *Стат. преглед*, подаци извучени из приложене табеле целокупних резултата избора.

³²² О броју комунистичких посланика 1920. аутори појединих прилога, чланака и студија имају подељена мишљења. Раније је било распрострањено мишљење да је на изборима КПЈ добила 58 мандата. Преглед историје Савеза комуниста Југославије (Београд 1963) и неки други аутори помињу 59 комунистичких посланика, У *Jugoslovenskom istorijskom časopisu* (ЈИС), бр. 4/1964 Петар Милосављевић је објавио прилог о броју комунистичких посланика изабраних у Уставотворну скупштину 28. XI 1920, где изричито тврди да је изабрано 58 комунистичких посланика. Тим поводом дошло је и до полемике Франце Клопчича и аутора поменутог чланка (Вид. ЈИС, бр. 3/1965, 91—101). Чињеница је да и нека оновремена документа говоре о 59 изабраних посланика (Институт за изучавање радничког покрета Београд фонд Коминтерне: МФ 46/254/90; МФ 46/254/120; МФ 46/254/142; КИ I/42, КИ II/69); ово потврђује и Живота Милојковић, комунистички посланик, у својој дискусији од 18. маја 1921. на XXXII редовном састанку Уставотворне скупштине (вид. стенографске белешке поменутог састанка). Из реченог се може извести закључак: да је КПЈ на овим изборима добила 59, а да јој је стварно било признато и верификовано само 58 мандата.

тада највећи политички успех. Овај успех је тим већи и значајнији у Војводини што су овде бирачког права практично били лишени безмало сви Немци и Мађари, односно више од половине чланова КПЈ и револуционарних синдиката. Постигнути резултати су непосредна манифестација расположења широких народних маса и непосредни показатељ односа друштвених снага.³²³ КПЈ је на изборе ишла са својим максималним програмом и добила гласове и мандате на истакнутим паролама: за револуцију, за Совјетску републику, за комунизам.³²⁴ Али велик број добијених гласова одражава само политичко расположење, јер не може потпуно верно да илуструје у исто време и идејну опредељеност гласача. Напротив, добар део гласача дао је своје гласове за кандидате на листи КПЈ, не из идејних, већ из тренутно датих политичких мотива. Тако овај значајан политички успех КПЈ није био и преломни догађај у даљим идејно-политичким кретањима, омасовљењу и организационом јачању КПЈ. Терор се наставио и непосредно после избора. Хапшења активиста, представника листа КПЈ у појединим местима, агитатора као и чувара кутија,³²⁵ учинили су, поред низа субјективних слабости, да КПЈ и револуционарни раднички покрет не искористе свој значајан успех на изборима и развијено политичко расположење широких народних маса.

Изабрани комунистички посланици су децембра 1920. и почетком 1921. сукцесивно верификовани од Уставотворне скупштине. Међу осталим, од изабраних комунистичких посланика у Војводини, 22. децембра, били су потврђени мандати Владе Марковића, Ивана Чоловића, Милоша Требињца, Николе Ковачевића и Драгомира Марјановића, а месец дана касније, управо 28. јануара 1921, на седмом редов-

³²³ Поред шест мандата добијених у Војводини у округу кумановском био је по оставци квалификованог посланика Ђорђа Ступаревића од Уставотворне скупштине позван његов заменик са листе КПЈ, Милан Недић, професор, а у време избора 28. новембра 1920. уредник *Радничког листа*. (Стенографске белешке Уставотворне скупштине Кр. СХС, књ. I, XI редовни састанак, 7. Београд, 1921.) Успех комуниста на овим изборима уопште није монгао да прећути ни орган Социјалдемократске партије *Vorwärts* (ЖКомбољ), те у свом броју од 19. децембра 1920. и истиче овај успех комуниста, који није случајан јер су сличан успех комунисти постигли и на општинским изборима у лето 1920. у Србији и Македонији.

³²⁴ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине*, књ. I, XVII редовни састанак, 18. V 1921, 12, за речи дра Симе Марковића.

³²⁵ Тако је био оптужен Никола Маркс (Nikolaus Marx) надничар и отац шесторо деце из Кикинде да је у недељу 11. XII агитовао међу војницима да побегну из својих јединица и да се побуне, јер ће само тако победа комуниста на изборима моћи бити потпуна. За ову агитацију Маркс је био осуђен на 6 месеци затвора (Историјски архив, Кикинда, Општински суд, Судбени сто, бр. 1358/1920). Из истог града Јован Несторов је био осуђен на шест недеља затвора, јер је средином децембра 1920. на партијској конференцији када се повела реч о комунистичким посланицима говорио против власти. Том приликом, на примедбе да ће буржоазија покушати да изигра и ове изборе рекао је: „Шта, мајку им њину, одма ћемо оштрити секире, косе и мотике, па ћемо ударити на њи јер кад нејде лепо, а ми ћемо крвљу.“ (ИАПКВ, кутија „Октобар“, Кикинда). Милан Шашић из Ченте био је ухапшен наводно за време одржавања збора где је пред већим људи говорио против власти. (ИАПКВ, бр. 20393.) У Срему су „сви наши чувари кутија похапшени“ рекао је Сима Марковић у Уставотворној скупштини 18. априла 1921. (*Стенографске белешке Уставотворне скупштине*, књ. I, XVII ред. састанак, 11.) Никола Ковачевић у својој изјави (ИАПКСКС, бр. 18702) такође истиче да су после Обзнане били хапшени и прогањани чувари кутија на парламентарним изборима. А председник општине у Суботици тужио је учитеља Димитрија Вучковића Министарству правде што је за време избора ширио комунистичке идеје у граду и околини. Због ове активности именовани учитељ је премештен у Алексинац. (Архив Југославије, фонд Министарства правде, деловодни протокол ред. бр. 331 и 385 из 1921 године.)

ном састанку Уставотворне скупштине потврђено је пуномоћје и Николе Груловића, изабраног на листи КПЈ у сремској жупанији.³²⁶

Политички успех комуниста на изборима за Конституанту 28. новембра 1920. био је дрвени сигнал за политичке органе власти. Фамозном Обзномом 29. децембра 1920. буржоазија је пришла свеобухватној акцији спречавања даљег развоја и забрани сваког рада револуционарних синдиката и Комунистичке партије³²⁷, која се управо на новембарским парламентарним изборима 1920. афирмисала као политички фактор првог реда.

Закључак

Једини парламентарни избори у периоду буржоаске Југославије у којима је КПЈ учествовала као легална политичка партија били су избори за конституанту 28. новембра 1920. Међутим, за разлику од реформистичке оријентације и тактике Социјалдемократске партије, која је парламент желела да користи као искључиву могућност за реализацију циљева свог политичког програма, Комунистичка партија Југославије ушла је у изборну борбу и узела учешћа у изборима за Уставотворну скупштину сходно одредбама свог програма усвојеног на Вуковарском конгресу јуна 1920. Комунисти су ушли у изборну борбу са својим максималним програмом пропагирајући циљеве своје револуционарне политичке борбе, са захтевима: за пролетерску револуцију, за Совјетску републику Југославију, за комунизам.

Закон о избору народних посланика за Уставотворну скупштину, донесен почетком септембра 1920, фиксирао је непосредне изборе, тајно гласање и начело сразмерног представништва. Међутим, по овом Закону није дато и опште право гласа јер га нису имали жене, војна лица ни омладина од 18. до 21. године живота. Закон је лишио права гласа и све оне становнике Краљевине СХС који су по мировним уговорима са Немачком, Аустријом и Мађарском имали право опције за своје националне државе. Овим су у Војводини практично били лишени права гласа сви Мађари и Немци, а они су у Банату, Бачкој и

³²⁶ Стенографске белешке Уставотворне скупштине, књ. I, VII редовни састанак, 17.

³²⁷ Да би комунистички посланици могли пуноправно учествовати у раду Уставотворне скупштине, Комунистички посланички клуб је решио и 56 комунистичких посланика је 28. јануара 1921. положило заклетву. Међу њима су били и сви ком. посланици из Војводине. (Стенографске белешке Уставотворне скупштине, књ. I, VII ред. састанак. 41.) Милан Недић, активист КПЈ из Новог Сада (позван накнадно у Уставотворну скупштину наместо Ђорђа Ступаревића, који је поднео оставку), положио је заклетву 14. III 1921. (Стенографске белешке Уставотворне скупштине, књ. I, XI ред. састанак, 7.) Приликом избора секретаријата Клуба комунистичких посланика поред Филипа Филиповића, Симе Марковића, Трише Кацлериовића и Живојина (Живка) Цветковића ушао је и Влада Марковић из Новог Сада, а маја 1921. после одласка Симе Марковића у Москву у секретаријат поменутог Клуба ушао је и Милан Недић, професор и активист КПЈ из Новог Сада. Држање и активност војвођанских комунистичких посланика у највишем представничком телу, Уставотворној односно Народној скупштини, као и у Комунистичком посланичком клубу, те међу својим бирачима и илегална њихова активност у организацијама КПЈ превазилазе оквире ове расправе и чине предмет интересовања посебне студије. Влада Марковић је 30. јула 1921 напустио Комунистички клуб и тиме раскинуо са КПЈ. И Милан Недић је после неуспелог атентата на регента Александра напустио КПЈ нудећи се радикалима преко Николе Груловића: *Triša Kaclerović, Koministički klub poslanika Ustavotvorne skupštine*. Четрдесет година, књига I, 1917—1929, Београд 1960, 137; *Стенографске белешке Уставотворне скупштине*, књ. I, VII редовни састанак, 86). На основу Закона о заштити државе Скупштина је 4. августа лишила комунистичке посланике њихових мандата.

Барањи чинили 51% свег становништва. Међутим, услед огорчених протеста због ове одредбе, министар унутрашњих дела био је приморан и 48 часова пре последњег рока за утврђивање бирачких спискова објавио је Наредбу да „право гласа имају и припадници несловенске народности који су 1. јануара 1910. године стекли држављанство бивше Аустро-Угарске“. Наредба је дошла у последњем тренутку те њене погодности практично нису користили ни Немци ни Мађари. Напротив, у више места и градова Војводине нотиране су жалбе и протести због поступака локалних органа власти и брисања из бирачких спискова хиљада бирача, претежно припадника револуционарног радничког покрета.

Србијански Закон о јавним зборовима и удружењима важио је формално у предизборној политичкој активности и у овим крајевима. Власти су, међутим, врло често на миг буржоазије, то јест радикала, демократа и других њених политичких формација онемогућавале и спречавале комунисте у предизборној активности. Зборови КПЈ често су растурани и забрањивани, њени плакати цепани, прогласи забрањивани и плењени, а агитатори па чак и посланички кандидати на листи КПЈ били хапшени и малтретирани.

И мада је у условима неравноправне и нетолерантне политичке активности и борбе КПЈ била изложена жестоком терору, она је у предизборној активности у Војводини одржала више десетина зборових, конференција и састанака. Развијајући своју политичку делатност на платформи свог максималног програма КПЈ је у том периоду извршила нове идејно-политичке продоре у редовима радника и сиромашних сељака, проширивши свој утицај и ојачавши организационо. Тако је КПЈ у то време у својим редовима, у организацији СКОЈ-а и организацији жена-комуниста имала око 20.000 чланова, а уз себе и бројно чланство револуционарног синдикалног покрета.

Од укупно 226.341 бирача у Војводини на изборе је изашло и гласало 149.480 гласача. На овом подручју Комунистичка партија је добила 19.530 гласова и 6 посланичких мандата. По броју гласова и освојених мандата КПЈ је била трећа политичка партија, иза Радикалне странке, која је освојила 28 и Демократске странке са 11 посланичких мандата.

Успех Комунистичке партије у Војводини као и у целој држави на изборима за Конституанту 1920. био је њен крупан општеполитички успех који ју је афирмисао као политичку снагу првога реда.

Данило КЕЧИЋ

Резюме

Данило Кеџић

КОММУНИСТЫ ВОЕВОДИНЫ НА ВЫБОРАХ В УЧРЕДИТЕЛЬНОЕ СОБРАНИЕ 1920 ГОДА

В статье говорится о политической активности Коммунистической партии Югославии на территории Воеводины накануне парламентских выборов и об ее участии на выборах в Учредительное собрание 28 ноября 1920 года.

Введение посвящено описанию и анализу общественно-экономических и политических условий в молодом едином государстве югославянских народов. Указывается на неупорядоченные и тяжелые экономические условия, сопровождаемые участвовавшими аграрными движениями сельской бедноты и потрясаемые многочисленными стачками и революционными акциями городского пролетариата. Такие отношения в Королевстве Сербов, Хорватов и Словенцев заставили буржуазию искать выигрыш во времени для своей консолидации, чтобы с меньшим риском выйти на парламентские выборы. Тем временем, в марте, вернее в августе 1920 года произошли выборы в органы общинных правлений. В Воеводине эти выборы

прошли лишь в одной ее области, в Среме, где коммунисты добились значительных успехов в нескольких местах.

В первой части статьи автор излагает позиции КПЮ по вопросу об участии в выборах и ее организационно-тактическую подготовку к выборам. В анализе Закона о выборах народных депутатов в Учредительное собрание автор указывает и на то, что права голоса были лишены женщины, молодежь с 18 до 21 года, военные и представители тех национальностей, которые имели право оптации своего национального государства (Германия, Австрия, Венгрия).

Из 1.346.527 жителей Воеводины в избирательные списки были внесены лишь 226.341 избирателей. Поскольку КПЮ не имела больших материальных средств, она предвзятительно одной всеохватывающей акцией обеспечила финансовые средства для выборного фонда. По неполным данным компартия в Воеводине (без Срема) собрала свыше 18.000 крон добровольных пожертвований от отдельных лиц. Благодаря организации „красных недель“, доходам от концертов и др., Партия имела солидные финансовые средства, необходимые для предвыборной политической активности.

Во второй части статьи речь идет о предвыборной кампании КПЮ в Воеводине и терроре властей. В период с 12 по 15 сентября состоялось заседание Центрального партийного веча КПЮ и Центрального профсоюзного веча, на которых были рассмотрен и утвержден политика и тактика КПЮ в предвыборной кампании. Коммунистическая партия вошла в избирательную борьбу со своей программой максимум, коммунистическими лозунгами и требованиями: за пролетарскую революцию, за Советскую республику Югославию, за коммунизм. С этой целью были изданы Руководства по агитации и пропаганде в выборной борьбе, напечатанот больше число центральных и местных предвыборных воззваний. В течение сентября, октября и ноября месяцев 1920 года КПЮ организовала большое число предвыборных митингов, конференций и собраний на территории Воеводины. Власти и буржуазные партии в стремлении помешать КПЮ и ее агитаторам в этой активности разгоняли и запрещали назначенные митинги, предвыборные воззвания КПЮ запрещали и конфисковывали.

В третьей части статьи автор пишет об утверждении окружных, т.е. жупанского листа КПЮ. В первой половине ноября 1920 года листы кандидатов КПЮ были приняты на окружных партийных конференциях и подтверждены со стороны Центрального исполнительного комитета КПЮ. Из шести выборных округов в Воеводине в четырех округах представители листов КПЮ, их носители, были партийные и профсоюзные руководители из Белграда, то есть Сербии, а лишь на двух листах-руководители рабочего движения в Воеводине.

Четвертая часть статьи посвящена описанию и анализу кульминации предвыборной активности и усиленного террора властей над Коммунистической партией, ее агитаторами и даже ее кандидатами.

В пятой части автор показывает и анализирует организационно-политический успех КПЮ в предвыборной агитации и деятельности вообще. Именно в тот период, популяризируя свою программу, Партия расширила свое влияние в рядах рабочих и сельской бедноты, получила большое число новых симпатизеров и сформировала большое число новых партийных организаций.

Из 149.480 избирателей и 58 выбранных депутатов Коммунистическая партия в Воеводине получила 19.530 голосов, т.е. 13,06% и шесть депутатских мандатов. Ее успех в Воеводине был тем значительнее, что здесь почти все немцы и венгры были лишены права голоса на выборах, а они составляли 51% населения, т.е. свыше половины членов КПЮ и революционных профсоюзов.

Исходя их югославских условий, Коммунистическая партия в Воеводине, как и во всей стране, по числу полученных мандатов была третьей партией. Это был ее самый большой политический успех в то время, который поставил ее в ряд ведущих политических сил.